MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN KARLSBAD HATIRALARI

Prof. Dr. A. AFETİNAN

Yeni Gün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Nisan 1999

Önsöz 9-10
I- Mustafa Kemal Atatürk'ün meslek
ve fikir hayatı (1881-1918) 11-41
II- Mustafa Kemal Atatürk'ün
(1915-1916-1918) Hatıra defterleri 43-56
III- Mustafa Kemal Atatürk'ün Karslbad'da
"Geçen Günlerim" başlığı altındaki yazıları 57-111
IV- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün meslek
hayatına ait tarihlemeler (1881-1918) 113-117
V- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e verilen
nişan, madalya ve takdirnameler 119-120

ÖNSÖZ

"Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları" adını verdiğim bu kitaptaki belgeler, hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Yalnız Türk Tarih Kurumu Konferans serisinde bir tanıtma makalesi olarak çıkarmıştım (1979)(*).

1918 yılının temmuz ayını kapsayan günlük hatıra defterleri, Mustafa Kemal'in Karlsbad'da "Geçen Günlerim" başlığı altında altı deftere yazdığı hatıralarıdır, yalnız 6. defter Karlsbad'dan Viyana'ya geldiği gün bir sayfa olarak yazılmıştır. Diğer sayfalar boş kalmıştır. Eski harflerle yazılmış bu beş defterde has isimler ve bazı deyimler Fransızca olarak kaydedilmiştir. İki günlük yazılar da tamamen Fransızcadır.

Mustafa Kemal Atatürk, askeri, siyasi ve sosyal meseleler üzerinde fikirlerini açmakta ve özellikle okuduğu kitaplardan aktarmalar yapmaktadır. Ancak bunlarda kendi fikirlerini çoğunlukla belirtmemektedir.

Aynı usulü bu tarihten önceki hatıra defterlerinde de takip etmiştir. Zaten kendisinin her zaman her yerde kitap okuduğu bilinmektedir. Tarihi olayları, geleceğe ışık tutacak nitelikte bulduğu için yalnız ezberlemekle değil, fakat tahliller yaparak değerlendirmektedir.

Bu bir aylık hatıra yazılarında Atatürk, milli benliğine bağlı Türkiye'nin geleceğine yön verecek bir hazırlık içindedir.

Ben bu kitabı hazırlarken baş tarafına iki konuyu da yazmayı gerekli buldum. 1881'den 1918'e

kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün meslek ve fikir hayatı ve diğer hatıra defterlerinden kısa bilgiler, asıl el yazısı ile defterden ise bir derleme yaptım. Çünkü Atatürk bu defterleri bana verirken öyle bir telkinde bulunmuştu. Yani daha çok kamuoyunu ilgilendiren ve faydalı olacak konular üzerinde durmamı istemiştir.

Atatürk dış ülkelerde hangi vesile ile bulunursa bulunsun, kendi milleti için faydalı bilgiler edinmiştir. Türk milletini çağdaş medeniyet içinde görmeyi istemiştir. Bu vesileyle şu sözlerini tekrarlamak isterim.

"Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvâzî ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır."

İşte bu prensibe uyan Atatürk 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi ve 1923'te yeni kurulan bağımsız Türk devletine "Türkiye Cumhuriyeti" adını vermiştir. Yani tarihte ilk defa Türkiye deyimi kullanılmıştır. Ondan önce kurulan pek çok Türk devleti başka başka adlarla tarihe geçmiştir.

Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Türk milliyetçiliği prensibine bağlı olmak mecburiyetindedir.

Yine Atatürk'ün deyişi ile: "Devlet muayyen mınkıkada yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan fertlerin mecmu heyetinden ibaret bir mevcudiyettir."

Prof. Dr. Ayşe Afetinan

I- MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN MESLEK VE FİKİR HAYATI (1881-1918)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Makedonya bölgesi.

1881 yılının bahar ayında Selanik'te Ahmet Subaşı mahallesindeki pembe evde bir Türk ailesinin Mustafa adını koydukları bir oğulları dünyaya gelmiştir (1). Annesinin adı Zübeyde Hanım'dır. Babası Ali Rıza Efendi, Selanik Evkaf kâtipliğinde, 1876 yılında Selanik Asakir-i Milliye taburunda birinci mülazım (üsteğmen) olarak bulunmuş, oğlunun doğduğu tarihte ise rüsumat memurudur. Daha sonra memurluktan ayrılarak kereste ticareti ile meşgul olmuştur.

Mustafa Kemal'in doğduğu tarihte yurtiçi ve dışında önemli olaylar şunlardır:

Meşrutiyet idaresi İkinci Abdülhamid devrinde uygulanmamaktadır. 1876 Kanun-i Esasisi'nin hazırlayıcısı Mithat Paşa İzmir Valisi iken tutuklanmış ve mahkemeye verilerek Hicaz'dan Taif Kalesi'ne sürgüne gönderilmiştir. Osmanlı devleti mali meselelerde en güç durumda olduğu bu dönemde, yeni borçlanmalara girişmektedir. Ancak bu aldığı paraları hükümet

bütçe açığını kapamak ve dağınık iş borçlarını ödemek için harcamaktadır. Herhangi bir üretici veya sanayi kuruluşlarında yararlı bir hale getirilmemekte idi. İşte bu durumda dış memleketler alacaklarının temsilcileri ile "Muharrem Kararnamesi" adı verilen bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre kurulan "Düyun-ı Umumiye" idare meclisi, Osmanlı borçlarının ödenmesi için devlet gelirlerinden bir kısmını doğrudan doğruya toplama yetkisini elde etmekte ve böylece mali idareye dış ülkeler el koymakta idiler.

Dış olaylarda ise Fransızlar Tunus'u işgal etmişlerdir. Almanya, Avusturya, Rus Çarlığı üç yıl için gizli bir anlaşma yaparken, Boğazlar meselesi üzerinde de görüş birliğine varmışlardır. İşte devletin bu ortamı içinde doğmuş olan Mustafa, okul yaşına geldiği vakit, babası Ali Rıza Efendi, oğlunu yeni sistem okulda okutmayı kararlaştırmıştır. Fakat annesi eski geleneklere bağlıdır. Oğlunun mahalle okuluna gitmesini ister. Bu iki fikrin, yeni-eskinin aile içinde tartışılması küçük Mustafa'da ilk derin izini bırakmıştır. Annenin istediği sadece okula başlamada eski usulde bir tören yapmakla yerine getirilir. Baba ise oğlunu ertesi gün, Şemsi Efendi Okulu'na kaydettirir. Fakat ne yazık ki memuriyetten ayrılarak kereste ticareti yapan genç baba, oğlunun okumasını göremeyecektir. Mustafa daha ilkokul çağında babadan yetim kalmıştır. Ancak o ailevi geçim güçlüklerine rağmen öğrenimine devam etmiş, Selanik Askeri Rüştiyesi'ne (ortaokul) imtihan vererek girmiştir. Burada matematik öğretmeni Mustafa Efendi, kabiliyet ve kemalini beğendiği için ona Kemal adını vermiştir. Mustafa Kemal 1895'te doğduğu şehirden çıkarak Manastır Askeri İdadisi'ne (lise) yatılı öğrenci olarak girmiştir. Orada şiir ve edebiyata merak sarmıştır ve güzel yazı yazmayı öğrenmek ister. Yabancı dili de öğrenmenin gerekli olduğuna inandığından, tatil zamanlarında Selanik'teki Frerler Okulu'nda Fransızcasını ilerletmek için kurslara devam eder. Mart 1899'da Mustafa Kemal'i İstanbul Harp Okulu'nun piyade sınıfında kayıtlı buluyoruz. O, bir taraftan normal derslerine çalışırken, diğer taraftan hür fikirli şiir ve yazıları okuyor ve sınıf dışında arkadaş gruplarıyla aralarında tartışmalar yapıyorlar. O, aynı zamanda iyi söz söylemeye merak sarmış ve arkadaşlarını etrafına toplayarak bu denemeleri yapmıştır. 1902'de Erkân-ı Harb sınıfına (Harp Akademisi'ne) ayrılan Mustafa Kemal, memleket idaresinin durumu üzerinde düşünmektedir. Fakat o, asıl askerlik derslerine çalışmakta ve onlar üzerinde mesleki bilgilerini geliştirmektedir. Mustafa Kemal İstibdad İdaresi'ni İstanbul'da daha yakından hisseder olmuştur. Harp Akademisi'nin genç öğrencileri yeni hür fikirler etrafında toplanmaktadırlar.

Mustafa Kemal üç yıllık bu yükseköğrenimi esnasında anlayışlı, zeki ve çalışkan olarak hocalarının takdirini ve dikkatlerini çekmiştir. Ancak o, kendi benliğinde manevi huzursuzluk içindeydi. Mana ve mahiyetini bir türlü anlayamadığı duyguların etkisi altında küskün, kederli

ve içinden gelen bir isyan duygusu ile dolu halde yaşıyor, ne bulursa okuyor ve yazıyordu. Harp Akademisi'nde ve devlet merkezindeki inceleme ve izlenimleri onda derin izler bırakacak kadar kuvvetli olmuştur. Hocalarının verdiği askeri problemleri halletmeye çalışırken adeta geleceğin meydan savaşlarını idare eden bir duygu içindedir. Bir gün tabiye (strateji) hocası Trabzonlu Nuri Bey sınıfta diyor ki: "Efendiler, harp, muharebe artık bunlar sizce bilinen şeylerdir. Fakat gerilla nedir biliyor musunuz? İşte en müşkülü budur. Gerilla kolay bir askeri hareket değildir. Gerillayı bastırmak da onu yapmak kadar güç bir harekettir." Bunun üzerine Mustafa Kemal hocasından şu ricada bulunuyor: "Bu verdiğiniz dersi, Türkiye'nin belirli bir bölgesinde olmuş gibi ve dediğiniz tedbirlerin orada nasıl uygulanacağını lütfen anlatır mısınız?" Bunun üzerine hoca dersi daha etraflı anlattıktan sonra şu ödevi veriyor: "Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet merkezi İstanbul'dur. Hükümet İstanbul'dadır. Bilinmeyen sebeplerden dolayı Boğaziçi'nin doğu kıyılarından İzmit ve onun kuzeyinde Karadeniz'e çekilen bir hat içinde bulunan bölgedeki Türkler, payitahta karşı isyan etmişler ve gerillaya başlamışlardır:

1- Bu küçük bölge halkı bu isyanı niçin, nasıl yapabilir ve yürütebilir?"

2- Osmanlı İmparatorluğu, devleti, bütün hükümeti ve ordusu ile bu isyanı nasıl bastırabilir?" İşte bu ders uygulamasını Mustafa Kemal sonraları Samsun ve çevresinde olduğu gibi, Anadolu'da da yaşayacak ve ona göre tedbirlerini alacaktır.

11 Ocak 1905'te Mustafa Kemal, Harb Akademisi'nden yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. Siyasi faaliyetlerine ise, birkaç arkadaşı ile toplantılar yaparak devam etmektedir. Bundan dolayı sarayda sorguya çekiliyorlarsa da, bir müddet sonra Suriye'deki Beşinci Ordu Merkezi olan Şam'a tayin edilerek gönderilir (5 Şubat 1905). Bu münasebetle Osmanlı idaresinin Suriye'deki durumuna yakından şahit olmuş ve çeşitli fırsatlarla bu bölgenin her tarafını gezmiştir. O, sivil ve askeri idarenin durumunu beğenmemektedir. 1906 yılının Ekim ayında birkaç fikir arkadaşı ile beraber "Vatan ve Hürriyet" adı altında bir cemiyet kurarlar. Suriye, Lübnan ve Filistin'deki bazı merkezlerde Mustafa Kemal bizzat bu cemiyetin şubelerini yaymaya çalışmış ve bu cemiyeti asıl Makedonya'da faaliyete geçirmek istemiştir.

İzinle Selanik'e giden Mustafa Kemal, orada bazı arkadaşlarının yardımıyla bu cemiyetin bir şubesini kurabilmiştir. Ancak, askeri vazifesine dönmek zorunda olduğundan tekrar Suriye'ye gitmiştir. Bu sırada Mısır hududunda Akabe meselesi dolayısıyla o bölgede vazifelendirilen Mustafa Kemal, bir müddet orada kalmıştır. Topçu stajını yaptıktan sonra Şam'a gittiği vakit, ordu Erkân-ı Harbiyesine (genelkurmay) tayin edilmiş ve 20 Haziran 1907'de kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesini almıştır. Bu arada Şam kütüphanelerinde eski Türk eserlerindeki askeri yönetmelikleri incelemiştir. Aynı yılın eylül ayında ise Makedonya'daki Üçüncü Ordu

emrine verilmiş oluyordu. Bu ordunun kurmay heyetindeki görevine Selanik-Üsküp demiryolu müfettişliği de eklenmiştir. Bu görev II. Meşrutiyet'ten önce bu bölgedeki hürriyet ilanı için yapılan çalışmalara yakından katılmayı sağlamış ve bu kişilerle tanışma ve görüşmesine vesile olmuştur.

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet olarak hürriyetin Makedonya merkezinde ilanı, Osmanlı devletinde rejim değişikliğine yol açmış ve parlamenter sistemi 30 yıllık aradan sonra geri getirmiştir. Birinci Meşrutiyeti ve Kanûn-ı Esâsîyi yürürlükten kaldıran II. Abdülhamid'in bunu kabul edişi, milletin bu isteğine karşı gelemediği içindir.

Fakat yıllarca istibdâd idaresinin başında bulunmuş olan bu padişahın tahttan indirilmesi gerekli görülmüş ve 7 Nisan 1909'da yine Osmanlı hanedanından V. Mehmet Reşat padişah olmuştur.

Mustafa Kemal bu yeni devrede devletin idare sisteminde esaslı değişikliklerin yapılması taraftarıdır. Aynı zamanda ordu mensuplarının, bir siyasi kuruluş haline gelen İttihat ve Terakki içinde görev almamalarını önerir. Bunun için ordunun ıslahında, subayların talim ve eğitiminin esas olduğunu kabul ettirmek için uğraşmış ise de, siyasi bir parti haline gelen "İttihat ve Terakki"nin üye ve taraftarları bu fikri kabul etmemişlerdir. Mustafa Kemal bu yıllarda askeri meselelere ait telif ve tercümeler yaparak yayınlarda bulunmuştur (2).

Bu münasabetle Atatürk'ün 1937'de anlattığı bir olayı, okuyalım:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Hürriyet İnkılâbı olmuştur."

Mustafa Kemal Makedonya'dadır. Yıl 1909 yazıdır. O, Selanik'teki büyük kumandanlık Erkân-ı Harbiyesi'nde (kurmayı) kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesinde bir subaydır.

Osmanlı ordusu hizmetinde bulunan Almanyalı Mareşal Von der Goltz, Makedonya'daki Türk ordusuna garnizon tatbikatı yaptırmak üzere Selanik'e gelecektir.

Büyük kumandanlık Erkân-ı Harbiyesi'nde, talim ve terbiye masası şefi olan Mustafa Kemal, Mareşal Von der Goltz gelmeden evvel, Selanik civarında tatbikatını muvafık gördüğü bu meseleyi hazırlamakla meşguldü.

Mustafa Kemal, Kumandan Hâdi ve Erkân-ı Harbiye Reisi Ali Rıza Paşa'ları haberdar etmek istiyor. Paşalar, Kolağası Mustafa Kemal'in bu cüretini hayretle karşılıyorlar.

- Canım diyorlar, buraya gelecek olan Goltz, bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor.

Mustafa Kemal buna şu cevabı veriyor:

- Büyük alim, filozof, Millet-i Müsellâha müellifi olan Goltz'dan istifade etmek, üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk Erkân-ı Harbiye ve kumanda heyetinin, kendi vatandaşlarını nasıl müdafaa etmek lazım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok

mühimdir. Bir de, buraya yorgun gelecek olan mareşale fazla külfet yüklememek de münasip olur kanaatindeyim.

Mustafa Kemal'in bu hareketini doğru bulmayanlar henüz kanaatlerini değiştirmemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal daha ileri giderek:

- Efendim diyor, benim hazırlayacağım meseleyi mareşale göstermek ayıp değildir. Bunun aksi ayıptır. Benim planım mareşalin fikrine uygun düşmez veyahut mareşal benim eserime ilgi göstermezse, kendi istediğini tatbik ettirmek onun elindedir. Fakat bütün Makedonya'ya şamil büyük bir Türk ordusu kumanda ve Erkân-ı Harbiye heyetinin hiçbir şeyi düşünmez ve hiçbir müdafaa tertibatı alamaz insanlardan teşekkül ettiği zehabını onda uyandırırsak, işte Türklüğe ve Türk askerliğine yakıştırılmayacak hareket bu olur.

Mareşal Goltz Selanik'e gelmiştir ve Splandit-Palasta'dır. O günün gecesinde Mustafa Kemal, bu otele ve mareşalin yanına gitmek üzere, bir davet alıyor. Mustafa Kemal'i otel koridorunda karşılayan Erkân-ı Harbiye Reisi'nin yüzünde müjdeleyici bir ifade vardır. Mareşalin bulunduğu salona girerken, Erkân-ı Harbiye Reisi bu müjdeyi Mustafa Kemal'e bildiriyor: Kendisinin planını mareşal çok beğenmiştir. Ancak bazı izahat almaya lüzum gördüğünden plan sahibini davet etmiştir.

Mustafa Kemal: "Merak etmeyiniz, icap eden izahatı veririm" sözü ile muhatabını tatmin ederken, holde mareşalle karşı karşıya geliyor. Salona giriyorlar. Masa üstünde bir büyük harita durmaktadır. Kumandan ve Erkân-ı Harbiye Reisi ayakta dinliyorlar. Yalnız mareşal ile Mustafa Kemal konuşmaya başlıyorlar. Münakaşa ediliyor ve karar veriliyor: Mustafa Kemal'in planı tatbik edilecektir.

Ertesi gün, Vardar nehri havzasında tatbikat başlıyor, karşılıklı kuvvetler harekete geçiyorlar. Bir muharebe tatbikatı yapılmaktadır. Muharebenin cereyanı esnasında Mareşal Goltz, Mustafa Kemal'i aratıyor. Yanında bulunmasını emrediyor ve: "Bana yardım ediniz" diyor. Mareşalin hakkı vardır. Çünkü kendisi araziye yabancı, o havaliyi Mustafa Kemal kadar tetkik etmek fırsatını bulamamıştır, bir de bu meseleyi tertip eden kendisi değil, Mustafa Kemal'dir.

Manevra bittikten sonra tenkit yapılacaktır. Bunu yapan bizzat mareşal olmuştur. Bu tenkitten bütün kumanda ve Erkân-ı Harbiye heyeti memnun ve müstefid olmuştur. Mustafa Kemal'in kanaatine göre, Almanyalı mareşalin tenkidi, herkeste şu intibaı bırakmıştır:

"Kumandanlar madunlarından yüksek ve alim olmalıdırlar."

Şimdi bu meseleyi ve neticesini tahlil edelim diyor Mustafa Kemal. O, Selanik garnizon tatbikatına esas olacak meselenin, Makedonya kumanda ve "Erkân-ı Harbiye" heyeti tarafından hazırlanmasında neden ısrar etmişti?

Atatürk bunu anlattıktan sonra şu öneride bulunmuştu. "Bu anıyı yayınlamak istersen, benim o zaman çıkardığım bir çeviri kitabımdaki yazıları okursun." Bu kitap, General Litzman'ın Mustafa Kemal tarafından "Takımın Muharebe Talimi" adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Selanik'te (1324- 1908) yayımlanmıştır. Altmış dört sahifelik kitaba, çeviren tarafından bir önsöz konmuştur. Yedi sahife tutan bu yazılarda geleceğin Türk kumandanının ileri görüşleri sezilmektedir. Aynı zamanda Mustafa Kemal, bu yazısında amir olan kumandanların küçük rütbedekilere yol göstermesini istemiş ve bunun Türk amir ve kumandanından başkalarına bırakılmamasını yerinde bulmuştur. Ancak cihanın son askeri gelişmelerinden haberdar olmanın lüzumuna da işaret ederek, yabancı eserlerden yararlanmanın gerekli olduğunu da kabul etmiştir. Kitabın önsözündeki 5. sayfasında, aynen şöyle yazmaktadır:

"Demek istiyorum ki, ordu ve fırka Erkân-ı Harbiyesi'nin -ki ilk vazife-i vicdaniyeleri zabitan ve efradın harbe hazırlıklarının daimi nigehbânı ve her hususta onların pişvası olmaktır- bizzat delalette bulunmak suretiyle müstefid edebilecekleri kıtaat ekalliyette kalır ve binaenaleyh kendileri vazifelerini ifa edemezler, veyahut netice-i gayrete lüzum görürler. Bu hususta en iyi vasıta talimlerin, harp nokta-i nazarından suret ve muvaffakiyet-i icrâiyyesini tasvir eder âsârdan istifade etmektir."

Diğer taraftan Mustafa Kemal bu yazılarının başında gayet önemli bir meseleye temas ediyor ve aynen şöyle söylüyor:

"Bir ordunun, senelerce sây ve tatbik sayesinde ahkâmına vukuf hasıl ettiği talimatnamesinin tebdili, heyet-i umumiyye-i askeriyeyi şaşırtır. Bahusus yeni kabul edilen talimname, kendi talimnamelerinin tedricen kendi taraflarından ıslah edilmiş bir sureti olmazsa bu şaşkınlık büsbütün zulmet ve mübhemiyet içinde olur. Çünkü hayat-ı askeriyede yeni açılan bu safha; dahil olanların kendi mesai ve tekemmülat-ı tedriciyyelerinin ma'kes-i tecelliyatı değildir. Orada herkesin hatvesi müterreddid, nazarı mütehayyir, fikri müşevveştir.

İşte bugün Osmanlı ordusu heyet-i askeriyesi bu haldedir. Lakin ne çare ki bu şaşkınlıktan bugün ihtiraz etmek istersek, yarın derecesi büyüyeceği için ihtiraz imkânı azalacak veyahut bir meydan- ı muharebenin ateşli seması altında, esbab-ı izalesi mevcudiyetimize tesir-i elim icra edebilecek azim bir şaşkınlıkla nihayet bulacaktır."

Atatürk bu yazılarında açık bir eleştiriye dayanan tahliller yapmakta ve acı hakikati olduğu gibi yazmaktadır. İşte, bu gibi fikri hazırlıklar kendisine ilerisi için esaslı dayanak noktaları olmuştur.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Trablusgarp'ta bu idareye karşı gelmek isteyenlerin durumunu denetlemeye memur edilen Mustafa Kemal, dönüşte de Bingazi ve Girit'e uğramıştır. Bingazi'deki Osmanlı idaresini yürüten devlet adamlarının durumunu ve yerli

halkın isyan nedenlerini inceleyen Mustafa Kemal, bazı tedbirlerin alınmasını öngörmüştür, bunların başı olan şeyh ile de görüşmüştür. Bingazi'daki temaslarında devlet otoritesinin hâkim olmasını geçici de olsa, sağlayabilmiştir. Bunu ayrıntıları ile anlatan Mustafa Kemal, o sırada Osmanlı idaresinde bulunan Afrika bölgelerinin ne durumda olduğunu bu vesile ile görmüş bulunuyordu. Meşrutiyetin ilanından Meclis'in toplandığı 17 Aralık 1908 tarihine kadar geçen zamanda, genel durumda kararsızlık ve yer yer bu rejime karşı gelen bir tutum belirir. Seçimde çoğunluğu "İttihat ve Terakki" Partisi kazanır. Ahrar Partisi'nden ise bir mebus seçilir. Ancak memleket içinde çeşitli çevrelerde taassub kışkırtmaları, orduda alaylı-mektepli subay ayrılıkları, erlerin uzun süre silah altında kalması ve nihayet dış durumdaki gerginlik ve padişahın tutumu bu devrede yeni olaylara neden olur. İşte 31 Mart (13 Nisan 1909) vakası diye anılacak olan gericilik hareketi Selanik'te İstanbul'dan gelen bir telgraf üzerine duyulunca, Redif Fırkası'nın kurmay başkanı olan Mustafa Kemal, kumandanlarını uyararak İstanbul'a bir kuvvetin gönderilmesinin gerekli olduğunu bildirir. Çünkü İstanbul'dan alınan bütün haberler bu bakımdan değerlendirilince orada olağanüstü bir durum olduğunu kabul etmek gerekiyordu. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın görevlendirdiği Hüseyin Hüsnü Paşa kuvvetlerinin kurmay başkanı olarak Mustafa Kemal, İstanbul üzerine harekete geçer. 17 Nisan'da Çatalca, 18'inci gecesi de Küçükçekmece'dedirler. Mustafa Kemal'in " Hareket Ordusu" adını verdiği bu kuvvet, İstanbul halkına ve genelkurmaya iki telgraf çeker. Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan bu bildirinin dikkate değer tarafı millet mefhumu içinde meselelerin anlatılmasıdır. Cümleler millet sözü ile başlar ve bütün kuvvetin onda toplandığı ifade edilir. Örneğin 6. paragrafı aynen şöyledir:

"Millet mebuslarının ve bu muhterem mebusların şayan-ı itimad görüp intihab ettikleri heyet-i vükelânın hayatları ve Kanun-ı Esasi'nin kendilerine bahşettiği hukuku ve nüfuz ve selahiyetleri tamamıyla ve Kemaliyle temin ve sükûn ve sürûr-ı umumi, kat'iyyen istihsal edilecektir."

Bu bildirideki siyasi fikirlerde, meşrutiyeti yeniden ilan ettirmekte ve anayasayı kabul ettirmekte öncü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bir kısım ordu mensuplarının hareketleri, millete dolayısıyla demokratik esaslara dayatılmak istenmektedir. Anayasının (Kanun-ı Esasi) üzerinde başka bir kuvvetin olamayacağı görüşüyle de monarşik ve müstebid idareye dolaylı da olsa, bir imada bulunulmaktadır. Bu yazı Mustafa Kemal'in, ilk siyasi belgesi olup, üslup ve fikir bakımından geleceğin ifadelerini taşır.

Bundan sonra yine Selanik'teki vazifesine döndüğünde bütün dikkat ve ilgisini, ordu içindeki askeri meseleler üzerinde toplamıştır. Askeri manevralardaki başarı ve çalışmaları dikkati çekmektedir. 38. Piyade Alayı'na kumandan tayin edildiği vakit, Arnavutluk'ta çıkan ihtilal

hareketinin bastırılmasında, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Selanik'ten geçerken kurmay başkanı olarak yanına Mustafa Kemal'i alır. 1910'da Fransa'da Picardie askeri manevralarına Türk ordusunun temsilcisi olarak üç kişilik bir heyetle gider. Eylül 1911'de Mustafa Kemal'e İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı'nda bir memuriyet veriliyorsa da bu sırada (27 Eylül 1911) İtalyanların Trablusgarp'a hücum ettikleri haber alınmış ve Mısır yoluyla Bingazi'ye gitmiştir.

Tobruk'ta Ethem Paşa'nın kumandasındaki kuvvetlerin kurmay başkanlığı vazifesini alır. Mustafa Kemal, İtalyan kuvvetlerine, karşı bir hücumla Osmanlı ordusunun geçici de olsa başarısını sağlamıştır (9 Ocak 1912). Bundan sonra Mustafa Kemal, Derne'ye giderek oradaki kuvvetlerin kumandanlığını üzerine alır ve İtalyanlara karşı koyma hareketlerini, bir yıla yakın zaman idare eder. Binbaşı rütbesini burada iken almıştır (27 Kasım 1911). Bu bölgedeki müdafaa savaşları, Mustafa Kemal'in ilk mesleki denemeleri olmuştur. Trablusgarp'a daha önce meşrutiyete karşı yerli isyanların durumunu incelemek üzere gitmiş olduğundan bu bölgeyi tanımaktadır.

Bu seferki vazifesi ise, Osmanlı idaresi altında olan bu yerleri savunmak içindir. Ancak, Ekim 1912'de Balkan devletlerinin hücumu ile başlayan savaşı haber alınca Avrupa yoluyla Romanya üzerinden İstanbul'a dönmeden önce, Mısır'da, Komanova yenilgisini ve Selanik'in düşmanlar tarafından alındığını haber alır. Bulgar ordusunun Çatalca'ya kadar gelmiş olduğunu işittiği vakit, pek çok üzülmüş ve buna inanmamıştır. İstanbul'a geldiği zaman ise genel durumu işittiğinden de daha fena bulmuştur. Bu sırada Gelibolu Yarımadasını korumak için Akdeniz Boğazı mürettep kuvvetleri harekâtı şubesi müdürlüğü vazifesini almıştır (25 Kasım 1912). Edirne'nin geri alınmasındaki askeri harekâtı Bolayır Kolordusu Kurmay Başkanı sıfatıyla tanzim ve idare etmiştir.

Edirne'ye ilk giren kıta bu kolordunun süvari livasıdır. Bu kuvvetlerin ayrıca kumandanı olmadığı için, kumanda vazifesini de Mustafa Kemal yapmıştır. Bu ikinci savaş sahası ve tecrübeleri Mustafa Kemal'e özellikle Gelibolu Yarımadası'nı, Çanakkale Boğazı'nı karadan savunma şartlarını askeri bakımdan tanıma ve inceleme fırsatını vermiştir. Bu kendisine ileride faydalar sağlayacaktır. Balkan Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Sofya merkez olmak üzere Bükreş, Belgrad ve Çetine ataşemiliterliklerinde vazife almıştır (27 Ekim 1913-2 Şubat 1915). Bu vazife esnasında da yarbaylığa terfi etmiştir (1 Mart 1914). Bu ataşemiliterlik kendisine yabancı dil bilgisini ilerletme fırsatını verdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kurulmuş olan Balkan devletlerinin siyasi ve askeri durumlarını inceleme fırsatını da vermiştir.

Birinci Cihan Savaşı (28 Temmuz 1914-30 Ekim 1918), Mustafa Kemal'in hayatında iki

yönden etkili olmuştur. Bir kere çeşitli cephelerdeki savaşlarda vazife almış ve askeri yönden büyük tecrübeler elde etmiştir. İkinci olarak da devlet idaresi ve sosyal bünyemiz için yeni fikirlere sahip olmuştur. Bu her iki tecrübe ilerisi için bir hazırlık devridir.

Devletler iki büyük gruba ayrılarak savaşı başlattıkları vakit, İtilaf devletleri, "Şark meselesi"ni halletmek ve "hasta adam" dedikleri Osmanlı devletinin topraklarını paylaşmak için aralarında gizli antlaşmalar yapmışlardır. Osmanlı devleti İttifak devletleri grubunda savaşa karar verdiği zaman, gayesi tam olarak belli değildir. Mustafa Kemal savaşa katılmakta acele edildiği inancındadır. Bunun için gerekli makamlara bu fikrini ve gerekçelerini bildirmiştir. Fakat savaşa girme durumu Osmanlı devleti için kaçınılmaz olunca (11 Kasım 1914), Mustafa Kemal ataşemiliterlikten ayrılıp, orduda bir vazife verilmesini ister. Başkumandanlık vekilinden bu emir, ancak 2 Şubat 1915 tarihinde Tekirdağ'ında kurulmakta olan bir tümenin kumandanlığı için gelmiştir. Mustafa Kemal 19. Fırka adını alacak olan bu tümeni az zamanda muntazam bir hale getirmiştir. Bu kuvvetler Arıburnu, Anafartalar ve Ece limanı bölgesinde Maydos'ta, sonra da Bigalı köyünde mevzilenmiştir.

İtilaf devletlerinin taarruz planı, Çanakkale Boğazı'nı denizden geçerek Karadeniz yolunu açmaktı. Bu suretle İstanbul da işgal edilmiş olacaktı. İtilaf devletlerinin ilk saldırıları Boğaz'ı donanma ile geçmekti. 18 Mart 1915'teki Türk-Osmanlı müdafaası başarı ile sonuçlanınca, İtilaf devletleri Gelibolu Yarımadası'nın batısından karaya asker çıkararak buradan İstanbul yolunu açmak istediler. İşte Beşinci Ordu buna karşı kurulmuş oluyordu. İtilaf gemileri Arıburnu ve Seddülbahir'de 25 Nisan 1915'te kuvvetlerini karaya çıkardıkları vakit, Mustafa Kemal üst komutandan emir beklemeden derhal kuvvetlerini harekete geçirmiştir. Kemalyeri'nden gözetlediği düşmanı Koca Çimen ve Conkbayırı mevkilerinde verilen savunma savaşları sonucunda düşmanın her an artan kuvvetlerinin ilerlemelerini durdurmayı başarır. Bundan sonra da her iki taraf siperlerinden savaşı devam ettirirler. Mustafa Kemal bu savaşlar esnasında yazdığı günlük notlarında şu bilgileri verir: "26 Temmuz (8 Ağustos) günü sabahtan akşama kadar aldığım çeşitli bilgilerden ve 108 rakımlı tepe civarındaki karargâhımdan gördüklerim, Conkbayırı'nın tehlikeli olduğu anlaşılmakla beraber, Conkbayırı tepesinin düşman eline geçip geçmediğinde tereddüt devam ediyordu. Aynı gün saat 4'ten sonra da üçüncü istihkam taburu kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'den gelen raporda "Düşman Conkbayırı'nda siper kazmaya devam etmektedir. Siperler içinde düşman askerleri gezmekte ve kum torbaları koymaktadırlar.

Conkbayırı'nda, yaverim Kâzım Efendi'nin saat 5.30'da verdiği bilgide düşmanın askerimizle yirmi beş-otuz metre uzaklıkta karşı karşıya bulunduğu, 64. Alay'ın ikinci taburunun yaptığı hücumda başarılı olamadığı, 32. Alay'dan gelen üçüncü taburun ilerletilemediği bildiriliyordu.

Durumun önemi ve nezaketi büyük olduğundan, Conkbayırı emir ve kumandası için üst karargâhların dikkatini çektim.
Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi, Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Paşa tarafından beni telefon başına çağırdı. Durumu nasıl gördüğümü ve fikrimi sorduğunu bildirdi. Kendisine Conkbayırı durumunun nezaketini anlattım. Düzeltmek için kısa bir an kaldığını ve bu anın kaybı halinde felaketin pek muhtemel olduğunu söyledim.
Durum umumileşmiş, Anafartalar'a çıkmış ve çıkmakta olan büyük düşman kuvvetlerini dikkate almak ve ona göre genel tedbirlerle idareyi sağlamak ve birleştirmek gerekiyordu. Bu sebeple Erkân-ı Harbiye Reisi'nin "Çare kalmadı mı?" sorusuna verdiğim cevapta bütün kuvvetlerin benim kumandama verilmesinden başka çare kalmadığını söyledim.
- Çok gelmez mi? dedi.
- Az gelir dedim."
Mustafa Kemal 8 Ağustos 1915'te Anafartalar Grubu Kumandanı oluyor. İşte bu savaşlar esnasında bir gün subaylar ve askerler arasında şu havadis yayılıyor: "Düşmanlar zehirli gaz kullanacakmış." 1. Cihan Savaşı'nda bu en korkunç maneviyat bozucu bir haber niteliğindedir. Mustafa Kemal diyor ki: "Ben düşündüm, buna karşı koyacak herhangi bir tedbire ve vasıtaya o zaman Türk ordusu malik değildi. Derhal şu fikri ileri sürdüm. Düşman zehirli gazı kullansa da bize tesir etmez, çünkü onlar deniz kenarındaki düzlük ovada, biz ise daha yükseklerdeyiz. Bu haber ordu birlikleri arasında yayıldı. Hakikaten düşman ufak bir deneme yaptı ise de, o sırada rüzgâr istikametinin değişmesi de bize yardım ederek, bu gaz belasından kurtulmuş olduk, böylece de erlerimizin maneviyatı, bize inançları kuvvetlendi."
10 Ağustos 1915 Conkbayırı taarruzunu Mustafa Kemal bütün ayrıntıları ile defterine yazmıştır. Savaş alanında bir şarapnel parçası göğsünün sağ tarafına çarpar; cebinde bulunan, babasından kalma saati parçalar. Bu suretle yaralanmadan sadece derince bir kan lekesi bırakır. Çanakkale Cephesi'nde Gelibolu Yarımadası'nda Ordu Kumandanı Liman Von Sanders Anafartalar Grubu 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal için Başkumandan Vekili Paşa'ya 1915'de şöyle yazar:
"Albay Mustafa Kemal beş ay önceki düşmanın ilk karaya çıkış hareketinden beri 19. Tümen başında parlak şekilde savaşmış ve İngilizlerin Anafartalar bölgesinde son büyük çıkarma hareketleri karşısında en müşkül bir anda kumandayı üzerine almıştır... Bu görevi, büyük bir cesaret ve bilgi ile başarmıştır. Kendisini bu hususta takdir ettiğimi bildiririm."
Aynı zamanda Mustafa Kemal'in bu büyük savaşta hizmetlerine muhakkak surette Türk ordusunun muhtaç olduğunu, kendisinin çok müstesna kabiliyetli, yetkilerini kavrayan cesur bir kumandan olduğunu da ifade eder.

Birinci Cihan Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'nı geçmek veya Gelibolu Yarımadası'na batıdan asker çıkarmak isteyen İtilaf kuvvetlerine karşı, Türk donanma ve ordusu en şiddetli mukavemet kudretini göstermiştir. Bu savaşın en önemli stratejik yeri daima Boğazlar bölgesi olmuştur ve yine bu savaş boyunca Türk topraklarının kilitli bir kapısı, Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'dır. Bu cephenin karadan müdafaasında Mustafa Kemal ilk askeri zaferini elde etmiştir. Türk ve müttefik orduları içinde, Mustafa Kemal ismi bu vesile ile tanınmıştır. Arıburnu ve Anafartalar galibi Mustafa Kemal, yıllarca sonra bu savaş safhalarını anlatırken, insan kayıplarımızdan dolayı büyük hüzün ve elem duyduğunu tekrarlardı. O, düşmanın nefes alışını işitircesine, karşılıklı cephelerde bulunan ve savaşın değerli Türk subay ve erlerinin cesaret ve fedakârlıklarını binbir örnek ile anlatırdı. Fakat Anafartalar Grubu Kumandanı Mustafa Kemal, insan olarak Türk şehitlerini ve düşman ölülerini gördüğü zaman (Ağustos 1915) hayatının en acı dakikalarını yaşamış olduğunu da gözleri yaşararak söylerdi. Bu taarruz ve müdafaa savaşlarıdır ki, Türk ordusuna tarih boyunca şan ve şeref kazandırmıştır.

Mustafa Kemal'in Nisan 1915'te Kemalyeri'nden verdiği emir şudur:

"Benimle beraber burada muharebe eden bilcümle askerler kat'iyyen bilmelidir ki, uhdemize tevdi edilmiş namus vazifesini tamamen ifa etmek için, bir adım geri gitmek yoktur. Hâbü istirahat aramanın, bu istirahatten yalnız bizim değil, bütün milletimizin ebediyen mahrum kalmasına sebebiyet verebileceğini cümlenize hatırlatırım. Bütün arkadaşlarımın hemfikir olduklarına ve düşmanı denize dökmedikçe yorgunluk âsârı göstermeyeceklerine şüphe yoktur."

Yıllarca sonra Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olarak Marmara'daki bir gezintide iken, Çanakkale Boğazı'nı geçip yarımadanın batı kıyılarına doğru gitmiştir.

Düşman donanmasının asker çıkardığı kıyıları, sıra ile yakından takip ederek giderken, Suvla limanına da girilmişti. Atatürk o günleri yeniden yaşar gibi anlatıyor ve denizden görünen kara kısmında Türk kuvvetlerinin bulunduğu yerleri eliyle işaret ederek, izahat veriyordu. Bu kıyıları takip ederken birden bire denizden görünen bir geçit yerine gözlerini dikmişti:

"İşte burası daimi top ateşi altında, bizi tehdit eden yerdir. İrtibat temin etmek için geçen askerlerimiz maalesef burada büyük zayiata uğramışlardır" dedi. Böylece Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarını geminin yavaş bir seyriyle akşama kadar dolaştı. Atatürk şehitlerimizi minnet ve şükranla anmıştı.

Bu savaş sahasını karadan bir heyetle gezdiğim zaman (1935) çok heyecan verici manzaralarla karşılaşmıştık. Bize izahat veren o zamanki savaşlarda bulunmuş General Galib

Türker'di.

Conkbayırı, Kemalyeri sanki yeni terk edilmiş savaş meydanı gibi idi. Mermi parçaları, kurşun kovanları, ayakkabılar ve insan kemikleri... O tarihte şehitlerimizin anısı için küçük bir Mehmetçik anıtı dikilmişti. Düşman kuvvetlerinin mezarları geniş sahayı kaplıyordu. Bizim de büyük bir anıtımızın yapılmasını Atatürk'e söylediğim zaman cevabı şu olmuştu. "Evet biz de Mehmetçiğimizi anmak için büyük, çok büyük anıtlar yapmalıyız. Fakat bu bir zaman ve imkân meselesidir. Bu toprakların o zamanki ve bugünkü Türk sınırları içinde kalmasıyla Mehmetçik en büyük abideyi yurduna hediye etmiştir" demişti. Bugün burada büyük bir anıt dikilmiştir.

Bu Anafartalar savaşı Türk müdafaasının çetin bir örneğini vermiştir. Her iki tarafta da büyük insan kaybı olmuş, fakat sonunda Birinci Cihan Savaşı'nın başarılı savunması ile, İtilaf devletlerine ne denizden ne de karadan, Karadeniz'e ulaşacak kapılar açılmıştır. Bu durum mütareke (1918) tarihine kadar korunmuştur.

Mustafa Kemal bu savaş esnasında albaylığa terfi etmiştir ve adı orduda olduğu gibi, kamuoyunda da tanınmaya başlamıştır. 1915 yılının son ayında Mustafa Kemal düşmanın bu bölgeden tamamen çekileceğini tahmin ettiğinden, bunu bir hücumla başarmayı üst kumanda mevkiine teklif etmiştir. Fakat bu hareketin yapılmasına rıza gösterilmeyince; 10 Aralık 1915'te de düşman kuvvetleri bu çıkarmada ilerlemeyi yapamadıkları için, oradan çekilmişlerdir. Mustafa Kemal bunu tahmin ettiği ve öngördüğü için bu çekilmenin kendiliklerinden değil, mağlup edilerek olmasını askeri bakımdan daha uygun görüyordu.

Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşlar için pek çok yayınlar yapılmıştır. Bu savaşta bulunan Urfalı erler yerlerine döndükleri zaman, Mustafa Kemal'den o kadar bahsetmişlerdir ki, mutasarrıf Nusret Bey kamuoyunu ilgilendiren bu ismi bir caddeye koymuş ve yapılan çeşme anıtına da Mustafa Kemal Paşa diye yazdırmıştır (1917).

Memlekette ve dış ülkelerde bu vesile ile tanınmaya başlayan Mustafa Kemal hakkında, İngiliz Bahriye Nazırı Churchill'in Anafartalar savaşları hatıratında, O'nun kumandanlık vasıflarından söz edilir ve Türklüğün geleceğine hâkim bir deha olabileceği kaydedilir.

1915 yılının sonunu, İstanbul ve Sofya'da izinli olarak geçiren Mustafa Kemal 14 Ocak 1916'da Edirne'deki ordu kumandanlığına tayin edilir ve Çanakkale'den dönen 12. Piyade Tümeni'nin başında törenle ve halkın sevgi gösterileri arasında Edirne'ye girer.

Bu kolordunun Kafkas Cephesi'ne gönderilmesi üzerine (27 Şubat 1916) Edirne'den ayrılan Mustafa Kemal, 1 Nisan 1916'da Silvan'da generalliğe terfi etmiş olarak, Doğu Cephesi kuvvetlerinin başında bulunur.

Doğu Cephesi kısmı, Van Gölü güneyinde Çapakçur Boğazı'na kadar uzanıyordu. Diğer

tarafta Erzurum işgal edilmiş, III. Ordu, Trabzon, Bayburt ve Kop Dağı hattına çekilmiş bulunuyordu. Üç kolordu ile II. Ordu doğuya ve Ruslara karşı yandan taarruza hazırlanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu Kafkas Cephesi'nde savunma savaşları yapmış ve düşmanın Diyarbakır üzerine ilerlemesine engel olduğu gibi, Bitlis ve Muş'u da düşman elinden geri almıştır (6-7 Ağustos 1916). Bu başarısından dolayı altın kılıçlı imtiyaz madalyası kazanmıştır. Aynı zamanda II. Ordu Kumandan Vekilliği vazifesi de kendisine verilmiştir. Bu esnada diğer bir cephe olan güneyde "Hicaz Kuvve-i Seferiyesi" adı ile teşkil edilmek istenilen kuvvetin kumandanlığına, Mustafa Kemal Paşa tayin edilmiş (1917). Kendisi bu emri alınca Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın da bulunduğu Şam'a gitmiştir. Burada, Hicaz ve Suriye'nin askeri durumunu, özellikle cephelerdeki genel durumun tehlikeli olduğu ve bunun için esaslı tedbirler alınması gerektiğini delilleriyle anlatmıştır. Önerdiği esaslar şöyle idi: "Derhal Hicaz'ın boşaltılması ve toplanabilecek kuvvetlerle Suriye Cephesi'nin kuvvetlendirilmesi". Bunu delilleriyle oradaki heyete anlattığı için, kabul edilmiş ve böylece kendisine verilmek istenen vazifeye de gerek olmadığı anlaşılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine tekrar Kafkasya Cephesi'ndeki II. Ordu Kumandanlığı'na gitmiştir. Suriye Cephesi tehlikeli durumu muhafaza etmekte iken, Bağdat'ı geri almak için hazırlanan "Yıldırım Orduları Grubu" Kumandanlığı'na Alman generali Falkenhayn tayin edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da (5 Temmuz 1917) bu gruba bağlı olan 7. Ordu'ya nakledilmiştir. Ancak kendisi Alman kumandasının askeri planlarını uygun bulmadığı gibi, iç idareye karışmalarına da razı olmuyor ve bu zihniyete karşı geliyordu. General Mustafa Kemal bu fikirlerini delilleriyle raporlar halinde Osmanlı hükümetine, sadrazama, başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı'na bildirmiştir. Irak'ta yapılacak askeri hareketin de hiçbir sonuç vermeyeceğini görüyordu. Hakikaten bu cephelerdeki durum gittikçe tehlikeli bir hal almakta iken, Sina Cephesi'ndeki İngiliz ordusu ve donanması Filistin ve Suriye'yi tehdit eder durumda, hazırlık içinde idi. Buna karşı "Yıldırım Orduları Grubu" Kumandanı Falkenhayn tarafından tertip edilen askeri planın başarı sağlaması mümkün değildi. Mustafa Kemal Paşa, buradaki inceleme ve izlenimlerinin sonucu, bu tertiplerin başarılı olmayacağını ve memleketin genel zaafını, mülki idarenin artık güvenilemeyecek bir hale geldiğini, ekonomik hayatın felce uğradığını belirten ve bunlara çare olarak tavsiyelerde bulunan bir raporu hükümete vermiştir (2 Eylül 1917). Bu önerileri kabul edilmemiştir. Fakat O, yine rapora ek olarak, yeni tekliflerde bulunmuştur (24 Eylül 1917). Madde madde açıkladığı fikirlerinde I. maddenin sonundaki şu cümle dikkate değer: "Savaş devam ettiği halde karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her taraftan çürüyen büyük saltanat binasının bir gün içten, birdenbire ve hep birlikte çökmesi ihtimalidir."

4. maddede ise şu sonuca varıyor:
"Bu genel durumdan çıkacak sonuç, artık her iş bitmiştir ve bulunacak bir çare kalmamıştır, demek değildir. Böyle bir kötümser kanaatin, düşmanların ve tehlikelerin en büyüğü olduğunu açıklamaya lüzum görmem. Kurtuluş ve yaşama imkânı var olup, ancak tedbirleri bulmak gerek" diyor ve alınacak kararlar için fikrini açıklayarak devam ediyor:
"Askeri siyasetimiz, bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi dahi son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyasetin memleket dışında bir tek Osmanlı neferinin kalmasına tahammülü olamaz." Bu rapor uzundur. Bütün alınacak tedbirleri açıklar. Başkumandanlık bu fikirlere katılmaz. Fakat az zamanda düşmanın üstün kuvvetlerle taarruzu Filistin'in istilası ile neticelenir ve Kudüs İngilizlerin eline geçer.
Mustafa Kemal'in askeri biyografyasında şu kayıt görülüyor. 9 Ekim 1917'de Suriye'deki 7. Kolordu'dan 2. Ordu'ya tayin ediliyor. 11 Ekim 1917'de ise izinli olarak ve tedavi maksadıyla İstanbul'a gelir ve 7 Kasım 1917'de genel karargâh emrindedir. Bu sırada yirmi gün sürecek bir resmi ziyaret için Almanya'ya gitmeye memur edilmiştir. Bu suretle 1917 yılının son ayında, Osmanlı Veliahtı M. Vahdettin ile Almanya İmparatoru'nun ziyaretine gidilmiştir, (15.XII.1917- 5.1.1918). Mareşal Hindenburg ve General Lüdendorf'la görüşmüştür. Oradaki genel durumu da yakından görme fırsatını bulan General Mustafa Kemal, müttefik devletler için geleceğin mağlubiyet olacağını açıkça söylemekten çekinmemiştir. Almanya'dan dönüşünde hastalandığından, tedavi için Viyana'da Karlsbad'a gitmiştir. Burada geçen bir ay zarfında (Temmuz 1918) Mustafa Kemal memleketinin durumunu daha sükûnetle düşünmeye ve çareler aramaya, aynı zamanda pek çok kitap okumaya fırsat bulmuştur. Siyasi ve sosyal fikirlerinin oluştuğunu bu hatıra defterlerinde kaydeder. Bu sırada O'nun Suriye cephesi için söyledikleri, Osmanlı ordusu aleyhine olarak gerçekleşmiş bulunuyordu. 5 Temmuz 1918'de padişah olarak devletin başına Vahdettin geçmişti. Mustafa Kemal Viyana dönüşü Filistin'deki 7. Ordu'ya yeniden tayin edilmiştir. Fakat artık düşman taarruzunun önüne geçmek imkânsız haldedir. 7 Ağustos 1918'de Filistin ve Suriye üzerinde üstün kuvvetlerle hücuma geçen düşmana, Osmanlı ordusu karşı koyamayacak bir halde idi. Aynı zamanda yerli ahalinin de aleyhte hareket etmesi bu bölgenin korunması güçlüğünü arttırıyordu. Yer yer savaşa devam edilmiş ise de, esas itibarıyla bu askeri hareket bir çekilme idi. Ancak kumandanların dikkat ettiği nokta, bu çekilmede askeri kuvvetleri fazla yıpratmadan bir cephede toplayabilmekti. Bu arada Mustafa Kemal'in kumanda ettiği 7. Ordu, Halep kuzeyinde Antakya çevresindeki cepheyi tutmuş ve düşmanı geçirmemekte başarılı olmuştu. Bu hat hemen hemen bugünkü Türkiye sınırıdır.
30 Ekim 1918'de Osmanlı devleti Mondros Mütarekesi'ni imza ettiği vakit, Alman

kumandanlarının Suriye Cephesi'nden ayrılması gerektiğinden, Mustafa Kemal Yıldırım Orduları Kumandanlığı'nı almak mecburiyetinde kalmıştır (31 Ekim 1918). O, bu durum karşısında ve özellikle Mondros Mütarekesi'nin uygulanması bakımından İstanbul hükümetini uyaran telgraflar çekmiş ve sadrazama tavsiyelerde bulunmuştur. İskenderun Limanı'na iaşe bahanesiyle kuvvet çıkarmak isteyen İngiliz donanmasına ateşle karşı koyacağını hükümete bildirmiştir. Çünkü onun inancına göre mütareke olduğu zaman, ordu nerede tutunabilmiş ise, düşman askeri ne bahane ile olursa olsun, oradan ileri geçmemeliydi.

Yıldırım Orduları Kumandanlığı'nı Adana'ya gelerek Liman Von Sanders'ten teslim alan General Mustafa Kemal, bu kuvveti toplayarak güney sınırlarını her ne bahasına olursa olsun, korumayı öngörüyordu. Mondros Mütarekesi'nin ordulara tebliğ edilmesi (2 Kasım 1918) üzerine, Sadrazam İzzet Paşa'ya çektiği telgraflarda, mütareke şartlarının ağırlığını ve müsamaha edildiği takdirde aleyhimize değişik uygulamalara sebep olabileceğini, ağır bir üslup ile protesto ediyordu. Suriye sınırı meselesi üzerinde ise, özellikle Antalya ve İskenderun Limanı için İtilaf devletlerinin harekete geçmelerine karşı geliyordu. General Mustafa Kemal mütareke hükümlerinden tamamen tedirgin ve hükümetin ne olursa olsun zaaf göstermemesini, taviz vermemesini istiyordu. Bu sırada yazdığı telgraflar tarihi belge olarak ilgi çekicidir. İstanbul hükümeti esasen bu esnada kararsızlık ve zaaf içindedir. Fakat Mustafa Kemal'in bu tenkit tutumunu önlemek için, hükümet, Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu'yu lağvetmeye ve kumandanını da Harbiye Nezareti emrine almaya karar verir (Kasım 1918).

Mustafa Kemal 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldiğinde İtilaf donanması savaşla geçemediği Çanakkale Boğazı'ndan mütareke şartlarına göre geçmiş ve İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Mustafa Kemal Haydarpaşa Garı'nda bu manzara karşısında yaverine şunu söylemiştir: "Geldikleri gibi giderler." Bundan sonra devlet merkezinde mağlubiyetin acısı ile pek çetin günler geçecektir.

Böylece 1911-1918 yılları arasında:

Mustafa Kemal Atatürk'ün meslek hayatı, Osmanlı devletinin son yıllarının tarihi olayları açısından ilgi çekicidir. Mustafa Kemal mütevazı bir Türk ailesinin gelenekleri ortamında doğar, kendisinde ilk iz bırakan anısı, okula başlaması için aile içinde eski ve yeni görüşün tartışılmasıdır. Hatta bu ilerki yaşantısına dahi etki yapacak bir olaydır. Ancak yetim kalan ve ailevi geçim zorluklarına rağmen düzenli öğrenim devresini, askeri mesleğin en yüksek seviyesi olan, Erkân-ı Harb (Harb Akademisi) sınıflarına kadar devam ettirmiş ve mezun olmuştur. Bu arada yabancı dil olarak da Fransızcayı öğrenmiş, İstanbul'daki okul devrelerinde siyasi ve edebi cereyanları yakından izlemiştir. İlk vazifesi Suriye'de, sonra Makedonya'dadır. İlk savaşı Trablusgarp'tadır. Balkan Savaşı'nın sonunda ise Edirne'nin

kurtuluşuna katıldı. I. Cihan Savaşı'nda Çanakkale müdafaasını Anafartalar'da yapar. Doğu cephesinde Van, Diyarbakır, Bitlis ve Muş'u düşmanlardan geri alır. Nihayet Suriye cephesi ve çekilme hareketi. Mütarekede rütbesi general ve ordu kumandanı sıfatıyla İstanbul'dadır. Dış görünüşte pasif, fakat geleceğin siyasi hayatının hazırlığı içindedir. İşte bu savaş yıllarında hareketli hayatı Mustafa Kemal'e memleketi tanımak fırsatını verirken, vatan topraklarının savunmasında, korunmasında güçlüklerin en çetin anlarını yaşatmıştır. Aynı zamanda bu bölgelerdeki yerli halkı yakından tanımak fırsatını elde etmiş, memleketin çeşitli yerlerinden toplanan ordu mensuplarının ise vatan uğruna canlarını feda edişlerine acı duyarak şahit olmuştur. Bu tecrübeler kendisinde milli hislerin kökleşmesinde en büyük etkendir. Bu savaş yıllarında Mustafa Kemal'in kitap okuyarak nazari bilgilerini geliştirdiği, kendi hatıra yazılarından anlaşılıyor. Böylece zamanın yayınları kendisi için yabancı kalmamaktadır. Devlet idaresi için yeni belirli sistemlerin Türkiye için uygulanacak durumunu, ekonomik meseleleri kendi kafasında olgunlaştırmıştır. Sosyal durum için ise yavaş ilerlemeyi değil, kökten değişikliklerle çağdaş medeniyete erişilebileceğine inanmaktadır. İşte 1881-1918 yılları arasında Osmanlı devletinin vatandaşı Mustafa Kemal, böyle bir hayat tecrübesinden geçmiş ve milleti için düşündüklerini uygulamak açısından giriştiği hareket, Türk tarihinde yeni bir devir açmaya neden olmuştur.

1919 yılında da Türkiye'yi yabancı istilasından kurtarmak için millet birliğini ve egemenliğini amaç edinerek siyasi ve askeri yönden idare etmiştir.

Bu yılın tarihi olayları her bakımdan ilgi çekici bir dönemi gösterir. Genel olarak yabancı işgaller yoğunlaşmıştır. 15 Mayıs 1919'da İtilaf donanmasının desteği ile Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmışlardır. Bu, halk arasında büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bütün işgallere karşı yer yer karşı gelmeye çalışan Kuvayı Milliye grupları gerilla hareketlerine girişmişlerdir. Milli cemiyetler örgütlenmiş, kongreler yapılmaktadır. Osmanlı hükümeti memlekete hâkim olma durumunu kaybetmekte olup sanki devletlerin isteklerini yerine getirmek için iktidarda tutulmaktadır. Paris Konferansı'nda yapılacak sulh antlaşması, Osmanlı devleti için bir sonuca varmak istemektedir. Memleketin asıl sahibi Türk milleti, başsız, bölünmüş, kuşku içinde, genel durumu hoş görmeyen bir haldedir. Kurtuluş ve bağımsızlık fikirleri ancak bölgesel ayrılıklar içinde düşünülebiliyor. Halbuki tarihi örneklerde bilindiği gibi küçük bölgelerdeki siyasi kuruluşların ömürlü ve bağımsız olmalarına imkân yoktur.

Bir taraftan memleketi kurtarmak için olan bu hareketler ve yer yer örgütlenmeler müspet bir gelişme gösteriyorsa da, diğer taraftan dış devletlere güvenen ve buna dayanarak yine memleketi bölünmelere götüren uğraşmalar vardır. Bu çeşitli fikir ve yönde çalışan grupların

çoğunluğu İstanbul'daki merkezlerinden idare edilmektedir. İşte bu tamamen karışık ve her bakımdan milli kuvvetlerin dağılmış bir ortamında, memleketin fikir ve güç kuvvetlerini birliğe götürecek halk egemenliğine dayanacak bir Türk devletinin olması zorunlu idi.
Bu olaylar esnasında ordu kumandanı General Mustafa Kemal 13 Kasım 1918'den itibaren İstanbul'dadır. Çünkü kendisi Suriye cephesinde Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu Kumandanı iken Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasında İstanbul hükümetinin tutumuna karşı gelerek anlaşmazlığa ve hükümetin emrini yerine gtirmeme durumuna girmiştir. Oradan gönderdiği yazılarında siyasi yönden hükümete tavsiye ve dilekleri olmuştur. Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı ile 7. Ordu'nun lağvedilmesi (7 Kasım 1913) üzerine General Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti emrine alınmış, 15 Mayıs 1919'a kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu zaman zarfında yabancı işgalinin milli benliği zedeleyen gösterilerine ve tutumuna da tanık olmuştur. Bütün bu olaylar içinde Osmanlı devletinin varlığı artık kabul edilemez durumda idi.
1) İngiltere himayesini istemek, 2) Amerika mandasını kabul etmek, 3) Bölgesel ayrılmalarla egemenliği kurtarmak.
Bu düşünceler ve bunları elde etmek için olan çabaların Türk milli varlığı ve geleceği için hiçbir surette yerinde olmadığı meydanda idi. İşte buna karşı Mustafa Kemal diyor ki: "Bir tek karar vardı, o da milli egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk devleti kurmak." Çünkü İstanbul'daki padişah ve hükümeti İtilaf devletlerini gücendirmemek esasına göre hareket ediyorlar ve bu devletlerden biriyle dahi başa çıkılamayacağı inancını taşıyorlardı. Diğer taraftan halk ve aydınlar da bu zihniyette olmakla beraber, padişah ve halifenin bütün zaafına ve kudretsizliğine rağmen ona karşı sadakat ve bağlılığı esas kabul ediyorlardı. Mustafa Kemal, padişah ile genel durum hakkında görüşmüş, fakat tamamen kişisel duygulara saplanan bir durumda gördüğü devlet başkanından ümidini kesmişti. Hatta İstanbul'a ilk geldiği aylarda hükümette görev alarak mütarekenin uygulanmasını önlemeyi düşünmüş ise de bunda bir başarı sağlayamayacağını anlamıştır. "Trakya Paşaeli" Cemiyeti'nin başta bulunanları ile de görüştüğü fikir şudur: Doğu ve Batı Trakya'yı birleştirerek Osmanlı devletinden ayrı bir siyasi kuruluş yapmaya çalışmak. Çünkü onlar da Osmanlı devletinin yıkılmakta olduğunu görüyorlardı. Amaç, "Trakya Cumhuriyeti" idi.
Bütün bu dağınık fikir ve hareketlerin örgütlendiği devirde Mustafa Kemal'in son kararı Anadolu'dan idare edilecek bir hareketin başına geçmekti. İşte bunun için bir görev bulunmuştu. Samsun ve çevresinde Türklerin başlattığı gerillayı bastırmak.
Lağvedilmiş Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı General Mustafa Kemal'in Anadolu'da Dokuzuncu Ordu müfettişliğine atanmasını tasdik eden irade çıkmış oluyordu (30 Nisan

1919) (3). Bölge olarak da Sıvas, Van, Trabzon, Erzurum vilayetleri ile Samsun sancağı sınırları içindeki yerlerdi. Bu müfettişliğin emrinde iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sıvas'ta bulunan ve kumandanı Samsun'a Mustafa Kemal ile beraber giden general Refet (Bele) olan 3. ve diğerinin de merkezi Erzurum'da ve kumandanı General Kâzım Karabekir olan 15. Kolordu idi. Ancak yetki emrinde müfettişlik bölgelerini çevreleyen ordu birliklerine de emir verebilecekti. Bunlar Ankara, Kastamonu, Elazığ, Bitlis ve Diyarbakır'dı. Fakat asıl önemlisi bu yetkinin sadece askeri değil, aynı zamanda mülki olması idi. Bu geniş yetkilerin kendisine nasıl verildiğini Mustafa Kemal büyük nutkunda da açıklarken diyor ki: "Bana bu yetkileri onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Sebep Samsun ve çevresindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak içindi" diye kaydettikten sonra, "Ben bu görevin yerine getirilmesi için bir makam ve yetki sahibi olmayı ileri sürdüm, bunda bir sakınca görmediler. O tarihte Genel Kurmay'da görevli olan ve benim gayemi anlayan yetkili kişilerle görüştüm. Bunun için bana müfettişlik görevini buldular. Selahiyetnameye ait talimatı da ben kendim yazdırdım" diye kaydeder.

Bu belge sonraları da söz konusu olduğu zaman Mustafa Kemal, onu nasıl arkadaşları ile anlaşarak hazırladığını anlatmıştır.

13 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Dokuzuncu Ordu Müfettişi sıfatıyla istekleri şudur:

1) Müfettişlik karargâhı mensuplarının (14 kişi) üç aylık maaşlarının çıkarılması,

2) Müfettişliğin fevkalade masrafları için bir avans verilmesi,

3) En az iki binek otomobilinin lüzumlu olduğu.

4) Karargâhın seferi kabul edilmesi.

Mustafa Kemal bunlar yerine getirildiğinde hemen görevi başına hareket edeceğini de bildiriyordu.

Mustafa Kemal İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ertesi günü 16 Mayıs gecesi Bandırma Vapuru'yla İstanbul'dan, on dört kişilik karargâhı ile ayrılmış ve 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmıştır.

Hayatının 39. yılına bastığı ayda, General Mustafa Kemal, Türkiye'yi kurtarma ve yeni bir devlet kurma devrine girmiştir. Samsun'a çıktıktan üç gün sonra İstanbul'da sadaret makamına yazdığı rapor, milli kurtuluş hareketimizin ilk fikri hazırlığının belgesidir. 22 Mayıs 1919 tarihli bu raporda "Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığını, İzmir'in Türklerce önemli vilayetlerden biri olduğu, hiçbir yabancının memleketimizi işgaline razı olamayacağını, askeri kuvvetle yapılan bu işgalin geçici" olduğunu ifade ettikten sonra, şu program cümleyi yazıyor:

"Millet birlik (yekvücud) olup hâkimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur." Mustafa Kemal bu resmi belgede Osmanlı hükümetine çok açık bir ifade ile kurtuluş hareketinin birliğe, milli egemenliğe ve Türk milliyetçiliği fikrine dayanacağını bildiriyordu. 1918 mütarekesinden sonra bölgede kurtuluş çareleri aramak ve böylece hiç olmazsa bir yarı egemenliğe kavuşmak için örgüt kuran veya Osmanlı devletinden tamamen ayrılarak başka devletlerin himayesine girmek isteyen çalışmalar karşısında Mustafa Kemal Atatürk, bu cümlesi ile hedef tayin etmiş ve bir prensip koymuş oluyordu:

1) Yurt büyüklüğünde birlik,

2) Demokratik esasa dayanan egemenlik,

3) Milli benliği kuvvetlendirecek Türklük duygusu.

Bunun Osmanlı hükümetinde hiçbir akis yapmadığı anlaşılıyor. Bundan sonra Mustafa Kemal'in Havza'ya gidişi yeni bir teşebbüse neden olacaktır (25 Mayıs - 12 Haziran). Havzalılarla görüşürken "Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız ve memleketi kurtaracağız" diyor. 28 Mayıs 1919'da ise Havza'dan mülki amirlere, bütün kumandanlara gönderdiği bildiride genellikle işgallere karşı, özellikle İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın da alınması gelecek tehlikeyi daha da açık bir surette gösterdiğinden, yurt bütünlüğünün korunması ve işgalleri protesto etmek amaçları ile milli gösterilerin daha heyecanlı ve sürekli bir surette mitingler halinde yapılmasını tavsiye ediyor. Aynı zamanda bu milli gösterilerin telgraflarla İstanbul hükümetine, yabancı devletlere ve kamuoyuna duyurulmasını istiyor. Mayıs 1919'daki bu tek imzalı belgeler üç yönlü olarak tarihi değer taşır. Bunlar ilk önce Osmanlı hükümetine, onun esas rejimini kökünden sarsan, milletin egemenliği fikrini yayması, sonra yurtiçinde milletin gösteri yolu ile medeni ölçüleri aşmayan bir durumda işgalleri protesto etmesi, üçüncü olarak da silahlı kuvvetlerin küçük gruplar halinde gerilla taktiği ile düşmanı oyalamasını sağlamasıdır. Fakat bunların en önemlisi asıl ordu kuvvetlerinin savunmaya hazır bir duruma gelebilmesidir.

İstiklal Savaşı'ndan sonra (1920-1922) yeni bir devlet şekli olan cumhuriyetin (1923) kurucusu Mustafa Kemal, memleketin kalkınması için Türk inkılabının önderi olmuştur.

***

II - MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN (1915-1916-1918) HATIRA DEFTERLERİ

Tarih bilindiği gibi, yazılı belgelerin incelenmesi ile açıklığa kavuşur. Onun içindir ki,

Atatürk Büyük Nutku'nda belgeleri işlemiş, fakat aynı zamanda o, devirlerin sorumlu işlerinin başında olduğu için meseleler ve şahıslar hakkında fikir ve düşüncelerini de bildirmiştir. Bu belge Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin (1919-1927) yıllarının resmi bir tarihidir ve Türk ulusuna ve dünya kamuoyuna hesap verme niteliğindedir. Diğer söylev ve demeçleri de tarihi belgelerimizdir.

Bu yazımda sözünü edeceğim Atatürk'ün kendi el yazıları ile olan 1915-1916 ve 1918 yıllarına ait hatıra defterleridir. Özellikle okuduğu kitaplardan yazdıkları ilgi çekicidir. Tarihleme sırasına göre birincisi "Anafartalar Savaşına ait"tir. Yıl 1915.(4)

1- Bu savaşa ait tarihçe diye başlayan yazıda (2 Haziran 1915-8/9 Ağustos 1915) tarihleri arasındaki Anafartalar, Arıburnu Cephesi'ndeki 19. tümenin savunma savaşının açıklanmasıdır. Aynı zamanda kumandanlar arasındaki yazışmalar da yer almaktadır. Defterlerdeki hatıralara ek olarak aynı konunun devamı başka bir el yazısı ile eklenmiştir. Bu bölüm 10 Aralık 1915 tarihine kadarki olayları içine alır. Bu tarih Mustafa Kemal'in cepheden ayrılmasına rastlar.

Bu yazılı belgeler, Anafartalar Savaşı'nın belirli bir dönemi için kaynak niteliğindedir. Çanakkale Boğazı'nı 18 Mart 1915'te deniz kuvvetleri ile geçemeyen İtilaf devletleri, Galibolu Yarımadası'nın batısından karaya asker çıkararak hücuma geçmişlerdi. İşte Anafartalar Savaşı'nda, bunun önlenmesi için karşı gelinmiş ve Mustafa Kemal'in kumandasındaki kuvvetlerin başarısı ile bu vatan toprakları işgalden kurtulmuştu. Hatıra yazılarındaki bazı fikirler üzerinde durmak istiyorum. Örneğin, bir savaş durumundan sonra şöyle bir hüküm veriyor Mustafa Kemal:

"Savaşta kuvvetten ziyade, kuvveti amaca uygun sevk ve idare etmenin önemli olduğudur" diyor.

Atatürk bütün askeri ve siyasi hayatında sorumluluk duygusuna çok önem vermiştir. Bu yazılarında da şöyle bir fikri ileri sürüyor:

"Bazı kumandanlarca sorumluluk yükünü başkalarına yükletmek cihetlerine sapılmaya başlandığı fikrine bile düşüldü. Hakikaten sorumluluk yükü her şeyden, ölümden de ağırdır."

Tarih için şu cümleleri yazıyor:

"Tarih ne güzel aynadır. İnsanlar, özellikle ahlakta ileri olmayan kavimler, en büyük mukaddesat karşısında bile hasis hissiyata uymaktan nefislerini men edemiyorlar. Tarihin sinesine geçen büyük olaylarda bunlar için de yetkili ve yapıcı olanların tavır ve hareketleri ve yaptıkları işler onların ahlak seciyelerini ne açık gösterir."

27 Kasım 1915'te Mustafa Kemal Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığı'nda vazifelendirilir. Ancak, o sırada Doğu Cephesi'nde bir saldırı üzerine Bitlis, Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

2- Mustafa Kemal'in günlük hatıra defterlerinden, ikincisi de I. Dünya Savaşı'nda bu Doğu Cehpesi'ne ait olandır. (5)

Kendisi, Edirne'den Doğu Cephesi'ne nakledilen kuvvetlerin başında bulunmuştur. 1916'da (5 Mart 1332) karargâhı ve kurmay heyeti özel bir trenle İstanbul'dan hareket ederek, Pozantı'ya varılmış ve orada ikiye ayrılan heyetin bir kısmı Diyarbakır'a gitmiştir. Bu yola devam ederken Mustafa Kemal, Mardin'de kaldıkları 13/14 Mart 1916 gecesi tuğgeneral rütbesine terfii hakkındaki İstanbul'dan gelen şifreli tebliğ ile general unvanını almıştır.

Bu Doğu Cephesi'nde Ağustos 1916'da Türk kuvvetlerinin taarruza geçmesiyle, Muş geri alınmış ve General Mustafa Kemal'in idaresindeki 16. Kolordu, Doğu Cephesi'ndeki savaşlarda bu başarıyı elde etmiştir.

İşte el yazısı ile olan Hatıra Defterleri bu olayların geçtiği devreye rastlar.

Bu yazılar 7 Kasım 1916 günü başlar ve aynı yılın 24 Aralık gününde biter.

Silvan'dan Bitlis'e gitmek üzere hareket edildiğini yazarken yol boyunca görülen hazin manzarayı acıklı olarak anlatmaktadır.

Açlıktan ölmüş olanlar ve diğer feci manzaralar. Bir taraftan da kıtaların durumu ve bunların denetlenmesi, ordu mensupları ile görüşmelerini yazıyor Atatürk.

Bitlis ve Muş'un geri alınması için nasıl bir stratejik plan hazırlandığı açıklanıyor.

Bu hatıra defterlerinde kendi sıhhatine ait kayıtlar da vardır, örneğin öksürükten sıkıntı çekmesi gibi.

Ancak, ben burada okuduğu kitaplar hakkında yazdıklarını ve bazı sosyal durumlar hakkındaki fikirleri üzerinde duracağım.

19 Kasım 1916 günkü yazısında, sıhhatinin iyi olduğunu ve ordu mensuplarının aylık meselesini ve askeri durumu kaydettikten sonra okuduğu kitap için şöyle yazıyor:

"Alphonse Daudet'nin "Sapho-Moeurs Parisiennes" namında canım sıkıldıkça okuduğum romanı bitirdim."

20 Kasım 1916'da ordunun durumu hakkında rapor yazıyor ve yarın Bitlis'ten ayrılabilirim diyor. Bir cümlesi de aynen şöyle: "Sıhhatin muhafazası için bilhassa dimağın revnakı için alkol almamak."

21 Kasım 1916'daki (8 Teşrin-i Sâni 1332) yazısında da şöyle yazıyor:

"Saat 05.00'te kalktım. Hareket münasebetiyle eşyalar toplandı. Yaverin odasında, Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri münasabetiyle tarihten bahsolundu. Abbasi halifelerinin başını yiyen kumandanlar, Haçlı Seferleri münasebetiyle Avrupalıların Doğu medeniyetinden yararlanmaları, Selçuki Türklerin, Osmanlı Türklerinden evvel Bulgaristan'a Varna civarına geçmiş olmaları...

Saat 04.00'te Bitlis'ten hareket.
Yolda gelirken zihnimden geçen şeyler: Yalnız baş ile selam vermek. Kumandanlar kıtalarının ruhi hallerini bizzat içlerine girmek suretiyle anlamalı, bu suretle daha emniyetle emir verilebilir. Üst rütbedekiler emirlerinde olanlarla konuşmalı, serbest söz söylemeye alıştırmalı. Bu tutum faydalı ve gereklidir.
Bazı askeri meseleler (Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaşeret-i askeriye) hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir eser var. Onu da evvela okuyayım ve buna ait esaslı soruları bütün subaylara vazife olarak vereyim. Önemli noktalar hakkında bazı büyük kumandanların fikirlerini de isteyeyim."
22 Kasım 1916 (9 Teşrin-i Sâni 1332 Çarşamba)
Kurmay başkanı ile kadınların örtünmesinin lağvı ve sosyal hayatımızın düzeltilmesi hakkında konuşma: 1) Muktedir ve hayatı bilen anneler yetiştirmek. 2) Kadınlara serbestisini vermek, 3) Kadınlarla beraber olmak, erkeklerin ahlakı, fikirleri, hissiyatı üzerinde etkendir.
Gece saat 12.00'ye kadar sohbet. Resmi selamın merhaba tarzında elin göğse konulması şeklinde. Talimnameden marşı kaldırıp yürü:
Diğer günlerdeki yazılar askeri ve yöresel bilgiler vermektedir.
2 Aralık 1916 Cuma günü notlarında ise şu kitabı okuduğunu kaydediyor: Tarih-i İslamın birinci zeyli "Allah'ı inkâr mümkün müdür?"(6)
2 Aralık 1916'da aynı eseri okumaya devam ediyor. Bir de iki yetim çocuğa İhsan ve Ömer'e "Yaşamak Kavgası" namındaki Mehmet Emin Yurdakul'un şiirlerini ezberletiyor. Günün olayı olarak da şunları kaydediyor: "Evden çıkmadım. Ordu kumandanına Van hareket müfrezesinin hareket-i atiyesi hakkında bir rapor yazdım...
3 Aralık 1916'da (20 Teşrin-i Sâni 1332 Pazar) ise yine aynı kitabı okuyor ve bitirdiğini kaydederek şu notları yazıyor:
"Bütün filozofların türlü dinlere mensup olanların hepsi ruhun var olduğunu ve olmadığını, ruhun ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruhun yaşayıp yaşamadığını inceliyor. Bunda, ilim ve fenne dayananlar olumlu. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi İslam bilginlerinin beyanları bayağı telakkiden büsbütün başkadır; yalnız ifadelerinde çok rumuz var. Dindar mütefekkirler kaideleri, ilim ve fenni, felsefeyi, anlayışları, şeriatı tefsir için evirip çevirmeye gayret etmişler."
Bu kitap incelendiğinde pek çok yabancı kaynaklara da başvurulmuş olduğu görülüyor ve isimler, terimler de Fransızca yazılmıştır.
Diğer günlerde yine nerelere gittiğini ve askeri durumu açıklıyor.
10 Aralık 1916'da yeni okuduğu bir kitaptan bahsediyor: Namık Kemal'in Siyasi Makaleleri.

"İkinci kitabın sonunda idim, bitirdim". ...Kemal Bey'in Tarih-i Osmani'sine başladım. Yemekten evvel Emin Bey'in Türkçe şiiriyle Fikret'in Rübab-ı Şikeste'sinden aynı alanda bazı parçalarını okuyarak, bir karşılaştırma yapmak istedim. İkisi de başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerlerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimeler var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil.

Bundan sonra 23 Aralık 1916'ya kadar olan yazılarda, bölgede gittiği yerleri ve kimlerle görüştüğünü ve savaş durumunu kaydediyor.

Bu Doğu Cephesi hatıra defterleri bize tarih bakımından şu bilgileri vermiş oluyor:

Birincisi bu bölgelerin coğrafi durumu ve yer adlarını belirterek nerelere gittiklerini, sonra askeri durum, işgal edilen yerlerin geri alınması için yapılan plan ve orada bulunan şahısların isimleri yer alıyor.

Fakat ben burada özellikle okuduğu kitapları ve bunlar üzerindeki fikirlerini belirtmek istedim.

Bu kitapları yanında mı götürmüştür? Yoksa orada mı elde etmiştir? Bunlara dair bir bilgimiz yok.

Fakat Atatürk'ün her zaman okumaya meraklı olduğunu ispat eden bir belge niteliğindedir bu hatıra yazıları.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ALTI DEFTERE YAZDIKLARI

General Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Karlsbad ve Viyana'da "Geçen Günlerim" başlığı altında 30 Haziran 1918 Pazar gününden 28 Temmuz Pazar gününe kadar altı deftere yazdığı anılarının sonu şöyle bitiyor:

"Karlsbad'da geçen günlerimin anılarını bütünüyle ve olduğu gibi bu defterlere geçiremedim. Bunun iki nedeni var, birincisi yeterince yazı yazmak için vaktim olmadı. İkincisi her düşündüğümü, her yaptığımı, yani bütün fikirlerimi ve hayatımla ilgili sırları bu defterlere nasıl emanet edebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde yok etmeyecek miyim? Şimdiye kadar hep öyle olduğu içindir ki, anılarımı toplayan bir derlemem yoktur."

İşte yok edilmemiş olan bu anı defterlerini, 1931 yılında tarih çalışmaları sırasında Atatürk'ün Çankaya'daki eski köşkün kütüphanesinde buldum ve okudum. Kendisine gösterdiğim zaman pek duygulandı. Ancak ileride yayımlamak üzere bazı açıklamalar da yaparak, o zaman bana saklamam için verdi. Bunlardan yalnız altıncı defter bir sayfa olarak Viyana'da yazılmıştır. Diğer defterler günü gününe tutulmuş notlardır ve hatta saatler de kaydedilmiştir. Karlsbad'a

tedavi için giden General Mustafa Kemal'i, Dr. Vermer ilk muayenesinde, uygulayacağı tedaviyi ve alacağı ilaçları saatleriyle göstermiştir. Doktorla ilk konuşmasında ekmek için şöyle bir konu geçiyor: "Doktor gıda sorununu düzenlerken ekmek konusundan da söz edildi. "Tabii beraberinizde un getirdiniz" dedi. "Hayır" dedim. "O halde burada ekmek bulamayacaksınız, çünkü hükümet yalnız yerlileri doyurmakla zorunludur, yabancıları değil." Mustafa Kemal cevap veriyor: "Öyle ise doktor, benim burada oturmaklığıma imkân yoktur. Hemen yarın memleketime döneyim. Bizim memleketimizde yabancılar yerlilerden daha çok harcamada bulunmaktadır. Ben de hükümetim katında yabancılara ekmek verilmesine engel olunmasını önereyim."

Bu sözleri üzerine doktor, kendisi bunu karşılayacak kolaylığı sağlayacağını söylüyor. Ancak Mustafa Kemal Atatürk bir de şunu kaydediyor: Rütbesinin general ve yaşının da 36-37 olduğunu öğrenince, doktor biraz hayret ediyor ve soruyor: "Siz pek çabuk general olmuşsunuz, sizin memleketinizde sizden başka genç general var mıdır?" Kendisi şu cevabı veriyor: "Benim ve benzerlerimin pek genç kabul ettiğiniz yaşta general oluşumuz, herhalde olaylar ve olağanüstü gelişmelerin bizi, gerçekleştirmeyi sağladığı önemli görevlerin vatana pek yararlı oluşundandır."

Atatürk'ün bu anılarının birinci sahifesi 30 Haziran - 1 Temmuz 1918 tarihi ile başlıyor. Hepsi 158 sahifedir. Eski harflerle yazılmış olmasına rağmen yabancı isimler Latin harfleriyle konmuştur. Defterler 21 boy ve 15 santim enindedir.

13 Temmuz 1918 Cumartesi'den 14 Temmuz 1918 Pazar'a kadar olan kısım (s. 94-134) tamamen Fransızca yazılmıştır. Diğer sahifelerden de Fransızca cümleler vardır. 15 Pazartesi - 20 Cumartesi'ye kadar altı günlük olaylar ise yazılmamıştır.

Anıların ilgi çekici noktaları şöyledir: Tedavi kısmı, gezintiler, Türk ailelerle büyük otelde kadınlı erkekli çeşitli konular üzerinde konuşmalar. Bu arada özellikle memleket sorunlarının durumu, sosyal konular, askerlik ve savaşlar hakkında açıklamalar.

5 Temmuz 1918 Cuma günü (s. 43) Cemal Bey ve arkadaşı gelerek yeni padişahın tahta geçtiğini haber veriyorlar. Bu mesele üzerinde bazı düşüncelerini kaybeden General Mustafa Kemal Atatürk, yeni padişahı veliaht iken Almanya gezisinde (1917) tanımış olmasını da hatırlatarak haber verenlere şöyle dediğini kaydediyor: "Teessür ve teessüf ederim". Bu iki kelimenin anlamını da kendi kendine açıklamaya girişiyor.

Kendisi Karlsbad'da genellikle Fransızca konuşmayı tercih etmektedir ve bir Fransızdan ders almaya başladıktan sonra anılarını o dilde yazıyor. Bu yazılar üzerinde düzeltmeler vardır. Bununla beraber Almancayı günlük hayatta karşılaştıkları ile konuşmakla yetinir. Fakat sonradan ders aldığı da anlaşılıyor. 20 Temmuz'da derse son veriyor.

Bu anılarda bazı kimselerle konuşmalarında, görüşlerini orada bulunanlara nasıl anlattığını da çok etraflı olarak açıklamaktadır. 19. sayfada (2 Temmuz 1918) Emin Bey Bulgaristan hakkında bir soru soruyor, bunun üzerine "Siyâsat" başlığı altında Bulgaristan'da bir yıl kaldığı ataşemiliterliğinde tanıdığı siyasi şahısların görüşlerini açıklıyor. Malinoff hakkında şöyle der: "Zeki, fâtin, kıymetli bir şahsiyet olarak tanımıştım. Rusofildir. Radoslavoff kabine reisi olduğu ve Avusturya siyasetini takip ettiği gürültülü günlerde kral, Malinoff'u her zaman kabul ederek yumuşak tutumu ve hoşça davranışlarıyla idare ediyordu. Bulgaristan'da çeşitli partilerin birbirleriyle mücadelesi ile beraber aralarında adeta memleket ve milletin gerçek refah ve mutluluğu hangi siyaseti hangi davranışı gerektiriyorsa o politikanın adamları, o gün işi yönetenler olur. Muhalifler gereğinde bu konuda yardım bile ederler"... Bu konuda I. Cihan Savaşı'ndan Bulgarların durumu ile Türk Osmanlı devletine ve ne gibi bir hareket tarzını ele alacağımız, askeri bakımdan açıklanmaktadır. Bu konuda Mustafa Kemal, Cemal Paşa'ya Silvan'dan bir dizi mektup da yazdığını kaydediyor. Bu konu içinde günün siyaseti bakımından ve gelecek için çok ilgi çekici bilgiler vermektedir.

6 Temmuz Cumartesi akşamı Türk ailelerle yemek yediği otelde, Emin Bey'in ve eşinin ilgisini çeken askerlik konularında şöyle konuştuğunu defterine yazmış:

"Kumandanların en büyük cesareti sorumluluktan korkmamalarıdır. Gerçekte sorumluluğun ağırlığını ben kendi özümde denedim. Namuslu ve izzetinefis sahibi bir kumandan için ölüm hiçbir vakit hatıra gelmez, onu düşündüren, yapılanların isabet ve de isabetsizliğidir. Tersine bir ricat manevrası için kumandanın da kararlarında pek büyük bir isabet ve derin görüş olması gerekmektedir. Bizim ordumuzu felaketlere sürükleyen çoğunlukla ricat manevrası için azim ve karar sahibi kumandanlarımızın yokluğu olmuştur. Üstün düşman taarruzu karşısında çoğunlukla kumandanlar, askerin kendi kendine yerlerini bıraktıkları zamana kadar karar vermekten korkarlar ve sonra da ricati kabahat ve askeri kabahatli görürler."

Buna örnek olarak da Muş Cehpesi'ndeki harekâtı açıklamaktadır.

Aynı zamanda diyor ki: "Ben askerin yetiştirilmesinde her zaman ruhsal ve manevi duruma çok dikkat ederim. Gerçekten bu hali birçok kez ben de gördüm. Bunun çeşitli âmilleri ve nedenleri olabilir. Kumandanların gerçekçiliğine ve yürekliliklerine ve kendilerinin güvenlerine egemen oluş dereceleri pek büyük önem taşır" (s. 52-55). Bundan sonra anılarından bazı örnekler veriyor. Yine aynı toplantıda sosyal durumumuz o günkü Avrupa hayatı ile karşılaştırılmaktadır.

Bir Türk hanım buradaki durumu göstererek diyor ki: "Bu hayatın bizde yerleşmesi ne kadar zor".. Buna karşılık şu notu yazıyor Mustafa Kemal: "Dedim ki ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile belirteyim. Benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse ben sosyal

yaşamımızda istenilen devrimi bir anda bir "Coup" ile uygulayabileceğimi sanıyorum. Zira ben bazıları gibi halk anlayışını bilenlerin kavrayışlaını yavaş yavaş benim anlayışımın ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle, bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden bu kadar yıllık bir yükseköğretim gördükten, uygar yaşamı ve toplumu inceledikten ve özgürlüğünü elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden cahiller derecesine ineyim? Onları kendi dereceme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Bununla birlikte bu konuda incelenmesi gereken bazı noktalar var, bunları iyice değerlendirip kararlaştırmadan işe başlamak hata olur" (s. 57).

Bu konuda daha uzun düşünceler ve görüşlerle devam etmektedir. Kadın ve erkek ilişkileri, uygar yaşayışın gereksinimleri incelenmektedir. 63. sayfada şöyle bir bağlantı yapıyor: "Sözün kısası sonuç: Bu kadın sorununda cesur olalım, kuşkuyu bırakalım. Açılsınlar. Onların dimağları gerçek bilgi ve sanat ile bezensin. İffeti, bilimi sağlıklı biçimde açıklayalım. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim..".

Mustafa Kemal anılarında bunlara benzer daha pek çok görüşler ileri sürmekte ve açıklamalar yapmaktadır. Bütün bu anıları yazdığı süre içinde, kendisinin birtakım kitaplar okuduğunu da kaydediyor ve onlardan cümleler aktarıyor ve bu görüşlerinin açıklamasını yapıyor. Sözgelimi ilk okuduğu "Andre Beaumier"nin "Révolte" adlı kitabıdır.

İsmini vermediği bir kitaptan naklettiği bir paragrafta genç bir kızın felsefe profesörü olan amcasından sosyalizm hakkında izahat istediğini yazarken, "Individualisme, conservateur, révolutionair kelimelerini sıralarken her şeyi inkâr eden profesörün, muhafazakâr olduğunu söyleyen kıza şu cevabı verdiğini yazar: Asla. Sürekli değişikliklere mahkûm olan bu kâinatta bir şeyi olduğu gibi korumak nasıl mümkün olur? Conservateur o adamlardır ki nehrin suyunu elleri içinde saklamak isterler. Onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz". Görüşme şöyle devam ediyor. Genç kız o halde Conservateur değilseniz révolutionair'siniz dedi. Profesör: Hayır canım!

- O halde sosyalist. Prof. şu suretle cevap veriyor "Conservateur değilim. Çünkü eskimiş kırılmış bir âlemi koruyamam, révolutionair değilim çünkü hoşuma gitmeyen ve zaten yalnız başına değişen bir âlemde hiçbir şeyi değiştirmeye güçlü değilim. Sosyalist değilim, değişiklikleri olmadan önce görmeye gücüm yetmez ve sosyalizmin ikinci safdilliliği de şudur: Bu tutkun, kendinin etkin olduğunu sanır. Üçüncü budalalığı sosyalizm projelerini düzensizliğin üstünde sanır ve rastlantılara bir düzen vereceğini iddia eden hiçbir adam olamaz ki, bir etkinliğe sahip olsun ve bazı kelimelerin etkileri sürekli olarak düşündüklerinden başka türlü şekil alır" (s. 88-89).

8 Temmuz 1918 Pazartesi günkü yazılar çok kısadır ve şu notları sıralıyor: "Bugün kayda ve incelemeye değer aşağıdaki konular var, fakat vaktim olmadığı için yalnız not etmekle yetineceğim.

1- Cemal Paşa'nın durumu, izlediği yaşama tarzı için varlık kaynakları.

2- Talât Paşa'nın Cemal Paşa'ya sert ve soğuk davranışının sebebi ne olabilir?

3- Enver Paşa bana karşı ne politika izliyor. Buna karşı ne karar vermeliyim?

4- Yeni padişah ne gibi davranışlarda bulunabilir?

9 Temmuz 1918 Salı, Ramazan Bayramı'nın birinci günü. Bayram tebrikine gelen Cemal ve Hüsnü Beylerle görüşüyor.

Bu sefer notlar şunlar:

1- Osmanlı devleti nasıl bir siyaset izlemelidir?

2- Türklük ülküsü.

3- Arabistan, Türkistan hakkında ve tutsak milletler hakkında izlenecek görüşler ne olmalıdır?

4- Devlet adamlarımızın memleket hakkındaki bilgileri.

5- Aşarın toplanması yolları. Emanet, ihale ve kesin vergilendirme (Mısır'da).

6- İsmail Fazıl Paşa konusu.

7- Cemal Paşa konusu.

Bu notların cevapları yazılmamış, yalnız 10 Temmuz 1918 Çarşamba, 11 Temmuz 1918 Perşembe günleri için şöyle bir kayıt var:

"Bu iki günü yazmayacağım. Birçok anılarım gibi bunların da unutulmasında ne zarar var. Yalnız şu kadar diyelim ki insanlar gerçeği hep gizlerler."

Defterlerin Fransızca bölümü özellikle ilgi çekicidir. Burada ordumuzun son savaşlardaki durumu çok gerçekçi ve objektif olarak anlatılmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu beş anı defterinde I. Cihan Savaşı sorunlarına az değinmekle birlikte, kendisinin ruh haletini, memleket sorunları üzerindeki düşünce ve açıklamalarını, sosyal konulardaki görüşlerini okumak mümkündür.

Türk ailelerinin de bulunduğu bu tedavi şehrinde General Mustafa Kemal o çevreden de dostlar edinmiştir. Onlarla konuştuklarını yazarken davranışları hakkında da fikirler ileri sürmektedir.

Atatürk'ün bu bir aylık hayatı, bize geleceğini hazırlayan fikir hareketlerini aksettirmesi bakımından önemlidir.

***

III- MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN

KARLSBAD'DA "GEÇEN GÜNLERİM" BAŞLIĞI ALTINDAKİ YAZILARI

30 Haziran 1918-1 Temmuz 1918

"30 Haziran 1918 Pazar günü öğleden sonra saat 07.30'da Karlsbad istasyonuna muvasalat edildi. İstasyonda muvasalatıma intizar eden otel kapıcısının getirdiği arabaya eşyalarımızı da tahmil ederek, ihzar edilmiş bulunan ikametgâha gelindi.
Cottage Sanatorium doktorlarından Markotein'in Karlsbad'da bulunan dostu doktor Vermer'e vuku bulan tavsiyesiyle, mumaileyh tarafından bulunan ikametgâh adeta hususi bir evden ibarettir. İsmi Rudolfs Hof olan bu ikametgâh otel Pupp mebanisi ittisalinde ve büyük hamamın karşısındadır. Doktor Vermer mezkûr evde benim için bir salon, bir yatak odası, bir uşak odası (bir emirber neferim Şevki için) ve hamamdan ibaret aksamı haftalığı 140 krona tutmuş. Ben ilk nazarda memnun olmadım. Pupp ve buna mümasil mebani-i âliye ve müdebdenin şaşaası ve mebani-i mezkûre dahillerindeki haşmetin yanında hemen ittisalinde onlara nisbeten basit kalan bu benim yeni ikametgâhım o kadar cazip görünmedi. Yarım saat sonra aynı zamanda beni tedavi etmesi de kendisine yazılmış olan Vermer geldi.
İkametgâh hususunda neşesizliğimi gizleyemedim. Elli bir yaşında henüz teehhül etmemiş bulunan doktor, ciddi ve tecrübekâr bir vaz ile bana dedi ki:
- Sen buraya ciddi bir kür yapmak için mi geldin, yoksa lüks ve debdebeli gürültüler içinde zevk etmek, yorulmak için mi? Ne istiyorsunuz, işte sakin ve rahat bir apartman! Şimdi müsaade ediniz sizi muayene edeyim ve suret-i hareketinizi çizeyim. Göreceksiniz ki dediğim şeyleri harfiyyen takip edince başka bir şey düşünmeye vakit bulamayacaksınız.
Ben, artık sözü uzatmadım. Doktor vazifesini yaptı ve nihayet takip edeceğim programı yazıp bıraktıktan sonra yine görüşürüz dedi gitti.

Program şudur:

Ufak izahat
Mahallinde bir bardak
bu sudan içilecek 7 h. Marksbrün
" 7 20 Mühlbrün
Sabah kahvaltısı 8 20 Thé ou Coffé, Cacao, 20
oufs, beure
Birer gün münavebe ile 10-11 Bain de boue (Moor)

Kompres evde	11-12	Compresse de boue (Moor)
Öğle taamı	12-1	Poisson-Viand-légumes, fruit, compote, mehlspeise, krattoni
İstirahat		Repos.
Bir bardak su	3 1/2	ou 6 h Mühlbrün
Küçük yemek sabah kahvaltısı gibi	4-5	Comme le matin
Akşam yemeği	8 h	Poisson, poulet, omelette, entremets, compot, légumes laitage (riz ou semoule au lait)
Yatarken bir bardak su	10 h	Telsenquelle froid

Doktor gıda meselesini tayin ederken ekmek mevzuubahis oldu.

- Tabii beraberinizde un getirdiniz... dedi.

- Hayır dedim.

- O halde burada ekmek bulamayacaksınız. Çünkü burada yalnız yerlileri hükümet iaşe etmek mecburiyetindedir. Ecanibi değil.

- Öyle ise doktor benim burada oturmaklığıma imkân yoktur. Hemen yarın memleketime avdet edeyim. Bizim memleketimizde ecanib yerlilerden daha çok istihlakatta bulunmaktadır. Ben de hükümetim nezdinde ecanibe ekmek verilmesine mümanaati teklif edeyim.

Neticede doktor bizzat un veya ekmek bulmayı deruhte etti.

Muayene esnasında yaşımı sordu. 36-37 yaşında olduğumu söyledim.

Hayretle:

- Pek çabuk general olmuşsunuz. Sizin memleketinizde sizin sinninizde başka genç general var mıdır?

Harbiye nazırımız da gençtir dedim. Bu sual karşısında kaldığım zaman 21 sene Mısır'ın Kahiresi'nde bulunmak ve Arapçayı lisan-ı maderzadi gibi görüşmek tecrübe ve tetkikatında bulunmuş olan ve bu itibarla şarkî, şarklıları az çok tanımış olduğuna şüphe olmayan Doktor Vermer'in, içinden, zavallı Türkiye bu çocukların eline düşmek için ne hale gelmiş bulunmalısın, dediğini hisseder gibi oldum.

- Doktor, dedim, bizim ordumuzda ihtiyar generaller de vardır. Benim ve emsalimin pek genç kabul ettiğiniz sinnde general oluşumuz, herhalde ahval ve hadisat-ı fevkaladenin bizi ifasına müyesser eylediği vezaif-i mühimmenin vatana pek nafi oluşundadır.

Gece

Rudolfs Hof direktrisi ihtiyar madamın buldurduğu bir iki kap yemeği yedikten sonra, ertesi gün mutadım hilafında olan erken kalkacağımı düşünerek yattım. Kapıcı saat 05.30'da kaldıracaktı. Saat 07.00'de su içilecek mahalde bulunabilmek için 1-2 saat evvel kalkmaklığımı ihtiyatkâr buldum.
Tren yorgunluğuna rağmen derhal uyuyamadım. Apartmanın vaziyet-i umumiye ve dahiliyesi ve burada kalıp kalmamak fikri zihnimi işgal ediyordu. Salona muttasıl küçük bir oda nazarı dikkatimi celbetmişti. Bu odanın da ilavesiyle apartmanı tevsi ve biraz tanzim ettikten sonra alabileceği şekli düşünüyor, bir taraftan Imperial ve Pupp otellerinin azamet-i hayatına karışmak, diğer taraftan bu kuytu mahalde, sükûnetli apartmancığın içinde gayrı mekşuf kalmak hususlarının mücadelesini dinliyordum. Nihayet dalmışım.

1 Temmuz 1918 Pazartesi

Hanenin, Josef isminde kapıcısının, hiç anlaşılmaz bir aksanla kapıyı vurarak bir şeyler söylemekte olduğunu işitmekle uyandım. Akşamdan tembih ettiğim için uyandırdığını hatırladım:
- Ya, ya! diye seslendim.
Bu kadar erken kalkmaya alışmamış olan neferim Şevki de, müşkülatla yatağını terk ederek geldi. Tıraş etti. Fakat bu erkenciliğin mahmurluğunu bertaraf edebilmek için behemehal bir hamam almak lazım geldiğine kani oldum. Onun da hazırlanmasını bekledim. Nihayet tuvaletimizi ikmal ederek saat 07.00'de evden çıkabildim. Josef bize delalet edecekti. Direktrisin iare ettiği su bardağı elinde olduğu halde Şevki de beraberdi.
10 dakikada Marksbrün'e geldik. O civarda bütün sokaklar kadehler ellerinde erkek ve kadınlarla mali idi. Ben de Josef vasıtasıyla kadehimi doldurttum ve umuma tabi olarak yudum yudum içmeye ve aynı zamanda Mühlbrün istikametinde yürümeye başladım. İki menba arasında 500 adım kadar bir mesafe vardır. Ben birinci kadehi içtikten sonra 20 dakikalık zamanı kazanmak için yürümeye devam ettim. İkinci menbadan dahi kadehimi doldurttuktan sonra kapıcıya izin verdim. Şevki de sivil olarak, iki menba arasındaki sahada dolaşmaya devam ettik. Kadehim bittikten sonra Şevki'ye verdim ve onu eve gönderdim. Ben saat 08.00'e kadar dolaştım. Diğer bir menbaı havi binanın dahilinden musiki sadası işitiyordum. Oraya girdim. Medhalden sonra ortasından şelale şeklinde sıcak su fışkıran bir havuz, etrafında buhar ve su serpintilerinden saçlarını ve elbiselerini beyaz empermeabl

serpuş ve mantolarla muhafaza etmiş genç, güzel çehreli kızlar, ellerinde pek uzun saplı ve bu saplar üzerinde müteharrik maşrapalarla su tevzi ediyorlar, daha ileride gayet uzun bir salon halk musiki nağamatına peşrev olarak sağdan sola devrediyor, bazı kimseler de kenarlarda ve ortadaki banklara oturmuşlar... Ben de devre karıştım.
Saat 08.00'e yakın sabah kahvaltısını yapmak için otel Pupp'ın lokantasına gittim. Bahçede oturdum. 21 numaralı güzel bir kızcağız, ne istediğimi sordu! Tereyağı yok, ekmek yok, şeker yok, süt yok. Şekersiz çay, iki yumurta ve bal getirdi. Neferim cebime yolda ufak bir parça kuru ekmeği sokmuş, onunla meseleyi hallettik. Oradan eve gittim.

Yeni fikir... Karar

Salonun ittisalindeki odayı açtırdım. Küçük, fakat bir büro şekli alabilirdi. Direktris'in muvafakatiyle bütün evin odalarını ve eşyalarını gördüm ve dedim bu odayı da alacağım, burada benim tarif edeceğim gibi bir büro ve diğer salon ve yatak odası vesaire de benim tasrih edeceğim şekilde tefrişat ve tertibat yapar mısınız? Uzlaştık ve derhal neferim ve ben bizzat çalışmak suretiyle, bütün evin kız erkek hizmetçilerini çalıştırarak matlubu temin ettim ve benim apartmanımın ev ile olan ittisal medhalini de bir sanatkâr celbederek bir perde vasıtasıyla katettim. Burada kalmak kararı verilmişti.
Doktorun programı mucibince bir kadın saat 10.00'da Compresse yapmak üzere büyük bir kese derununde çamur getirmişti. Evin tertibatıyla olan iştigal, compresse'i saat 12.00'ye tehir etti ve pek aceleye geldiği için, ancak programımı daha ilk günden büsbütün bozmamak için tatbik edilmiş oldu. Faidesinin derecesini Allah bilir, ben herhalde bir şey anlamadım. Öğle yemeğinin teminini düşünüyordum.
Bir saat sonra da pupp'ın restoranına gittim. Tekmil masalar meşgul. İki kişilik küçük bir masanın yanında durdum. Boş olan bu masanın da üzerinde herhalde rezerve edilmiş olduğunun yazılı olduğunu anladım. Fakat anlamamazlıktan gelerek, o esnada oradan geçen Herr Obert'e rezerve midir dedim. Almanca olarak saat 1.30 için dedi. Anlamamazlıktan geldim. - Fransızca bilir misiniz dedim. - Evet, dedi aynı şeyi Fransızca tekrar etti, fakat siz o zamana kadar yemeğinizi ikmal edersiniz dedi. Hemen oturdum. Bu defa cebimde getirdiğim ekmekle iyi bir yemek yedim. Herr Obert'e fazla pourboire verince lokantanın müşarünileyhi, - Yarın kaçta teşrif edeceksiniz. Yarın en muvafıktır dedi. Muvafakat ettim. İsmimi, daha doğrusu masayı angaje etmek için künyemi sordu, söyledim. Adamcağız - Ekselans akşam için emriniz... gelmeyeceğim dedim. Filhakika akşam yemeğini Imperial'de yemek istiyordum. Daha orasını görmemiştim. Öğleden evvel odaların tanzimi esnasında uğrayan Dr.

Vermer'i de davet etmiştim.
Eve geldim, saat 3'e kadar istirahat ettim. Evin intizam ve sükûnetini görünce, bu sükûnetten istifade etmek cihetleri varid-i hatırım oldu. Almancayı bildiğimi de unutmak suretiyle terk etmiştim. Fakat şimdi, Almanca arzu ettiğimi anlatamadığımdan kızıyordum. O halde Almancayı öğrenmeye derhal başlarım. Direktrise, doktora, her önüme gelene bir Almanca muallim veya muallime bulmalarını söyledim.
Aynı sükûnetin bahşettiği huzura istinad ederek yevmi hayatımı bu suretle zaptetmeye karar verdim.
Saat 3.30'da Mühlbrün'e gittim ve bir bardak içtim.
Pupp'da yaptığım sabah kahvaltısından pek gayri memnun kaldığım için bu hususu evde temin ettirdim. Saat 4'te evde hazırlanan Yavsé'yi yedim ve soyunup yatak odasında şezlonga uzandım.
Saat 6 ile 7 arasında Miralay Emin Bey geldi. Bu esnada kalkmış Şevki'ye tıraş oluyordum. Tuvalet bitti. Biraz konuştuk, saat 7'den sonra doktor da geldi. Beraber Imperial'e gittik. Yemek yedik.
Otelde Cemal Paşa hazretlerinin hanımlarıyla ve Emin Bey'in refikaları hanımla ve akrabalarından daha bir hanım ve bu hanımın iki kızı ve daha bir hanım ile tanıştık. Yemekten evvel salonda biraz oturduk. Yemekten sonra hanımlara veda edip hemen ayrıldık. Doktor bir yere kadar refakat etti. Yalnız olarak eve geldim. Saat 11'e kadar Revolte namında André Beaumier'nin sanatoryumda başladığım romanını okudum. Bugünü, yarın yazacağım. Şimdi, birkaç sayfa daha kitap okuduktan sonra yatmak istiyorum. Saat 11.15'tir.

2 Temmuz Salı

Sabah saat 7'den saat 8'e kadar dünkü gibi iki menbadan su içtikten sonra evde kahvaltı ettim. Saat 10'da Kaiserbaad'a gittim. Çamur banyosu yaptım. Eve avdet ve biraz istirahat ettim. Bu esnada Miralay Emin Bey geldi. Onunla beraber Restaurant Pupp'a kadar yürüdük, o oradan hamama gitti. Ben de öğle yemeği için lokantaya girdim. Saat yarımı geçiyordu. Eve avdet ederken Sansoussie gazinosu istikâmetinde biraz yürüdüm. Çiçekçi bir kadına tesadüf ettim. Birkaç buket kırmızı ve beyaz karanfil ve ismini bilemediğim diğer bir çiçek aldım. Fakat sonra bunlar için vazo lazım olduğunu düşündüm. Tam yanı başımda bir mağazaya girdim. Büyük, küçük dört vazo aldım. Eve geldim, çiçekleri vazolara Şevki ile beraber yerleştirdim. Vazoları salona, büroya tevzi ettim. Sonra soyundum, saat 3'e kadar yattım. Uyuyamadım. Daha giyinmeden direktris geldi, talep ettiğim Almanca muallimesinin geldiğini haber verdi.

Muallimeyi salonda bekleterek giyindim.
Almanca muallimesi Paula Klemm Fransızca olarak - Efendim, bir muallime istetmişsiniz, mükâleme için mi, yoksa gramer mi okuyacaksınız...
- Evet istedim, dedim. Fakat ne okuyacağımı bilmem...
- Benim kitaplarım vardır. Size gramer kitabı getirdim, oradan okuruz.
- Madmazel, dedim, ben senelerce mektepte gramer okudum, lektür yaptım, resitasyon ezberledim; fakat Almancayı öğrenmedim. Şimdi Almanca öğrenmek istiyorum.
- Öyle ise, efendim belki, biraz mükâleme ve dikte...
- Pek güzel fakat Almanca yazarım, dikteye ihtiyacım yok. Mükâlemeye gelince, Almanca olarak, dedim ki onu her gün her yerde bizzarurî yapmaktayım. Ancak bildiğim kelimeleri tekrardan ibaret kalıyor. Maksadımı söyledim, Almanca öğrenmek. Bunun için ne yapmak lazım geleceğini siz tayin ediniz. Bana kalırsa evvela siz beni imtihan edin, ondan sonra kararınızı verirsiniz... Büroya geçtik.
Fransızcadan Almancaya bir lugat kitabı vardı. (Langenschaidts Tasehen -Wörterbücher.) Başka Almanca kitabım yok. Bunun Almanca yazılmış mukaddemesini okudum. Das vorliegende französischen... ete. (Vorliegende)'yi biliyorum, dedim. İzah etti anlayamıyorum dedim. Ve nihayet Almanca-Fransızca lugatı açtım, onun bulamadığı Fransızca mukabilini buldum. Şimdi anladım dedim. Görülüyor ki, kadıncağıza karşı pek müşkülpesent bulundum ve işi talik edip, biraz düşünmek istedim. Kendisine haber göndereceğimi beyan ederek mülâkatı ikmâl ettik.

Otel Imperial'de akşam taamı

Saat 6'da Mühlbrün'de bir kadeh içtim. Yavaş yavaş Imperial Baum'a geldim. Imperial'e çıktım. Otelin salonunda saat 7.30'a kadar yalnız oturdum. Akşam için bir masa rezerve edilmesini garsonla haber gönderdim. Emin Bey, iki defa, bana gelmişti. Onu ve kesb-i muarefe ettiğim hanımları ziyaret etmek bir vazife idi. Kapıcının yanına gittim. Telefonla Emin Bey'e mahza kendilerini ziyaret için geldiğimi söyledim (otel halini nazar-ı dikkate alarak) beni salonda mı kabul edersiniz dedim. Hemen ineceğini söyledi. Ben de salonda eski yerime gelip, intizar ettim. Biraz sonra Emin Bey geldi. Müteakiben refikaları hanım indiler...

Siyasiyat

Emin Bey, Malinoff hakkında malumat ve fikrimi sordu. Ben, dört sene evvel, Sofya'da bir

sene devam eden ataşemiliterliğim esnasında Malinoff'u; zeki, fatin, kıymetli bir şahsiyet olarak tanımıştım. Malinoff, Rusofildi. Radoslavof kabine reisi olduğu ve Avusturya siyaseti takip ettiği hengamede, kral Malinoff'u daima kabul ederek hüsn-i iltifat ve muamelesiyle idare ediyordu.

Bulgaristan'da, muhtelif partilerin muhalefeti, birbiriyle mücadelesi ile beraber beyinlerinde adeta memleket ve milletin menafi-i hakikiyesi karşısında tabii bir itilafı mahsustur. Memleketin selameti, milletin refah ve saadeti hangi siyaseti, tarz-ı hareketi istilzam ediyorsa o siyasetin recülleri o günün müdiranı olur. Muhalifler icabında bu hususta muavenet bile ederler. Harb-i umumi ilanında, Bulgarların Ruslarla beraber olması veyahut bitaraf kalması için icra-yı fi'il ve nüfuz eden Malinoff, Radoslavof'un Avusturya siyasetinden ayrılmasına mümanaat edemedi. Fakat Radoslavof'un da muvaffakıyeti, körükörüne harbe girmeyip, cidden Bulgar menafi-i âliyesini azami derecede temin edecek fırsata intizar etmesindedir. Almanların Avusturya kuvvetlerini takviyesiyle vuku bulan taarruz neticesinde Sırbiye hemen mahvolmak derecesine yaklaştığı zaman, Bulgarların bu fırsatı kaçırmaları caiz değildi. Rus taraftarlığı bu vaziyette memlekete nafi değildi. Bulgar ordusunu, galip Alman ve Avusturya kuvvetleriyle çarpıştırarak Ruslara muavenet etmekten ise, galip ordularıyla beraber yürüyerek vatanı tevsi etmek elbette daha kolay ve nafi bir netice idi. Balkan muharebesini müteakip, Sırpların Yunanlılarla müştereken Bulgaristan'a tecavüzlerinden münhasıl millet kinini de böyle bir hareketi alkışa şayan gösterebililordu. İşte o zaman bu vaziyeti takdir eden Malinoff hakikatte durdu. Fakat gerek o ve gerek Radoslavof ve Kral pekâlâ düşünüyorlardı ki, memleketin bu suretle ihraz edeceği muvaffakıyet ve bunun neticesi olacak olan menafiin muhafazası için, Almanlara ve Türklere karşı vaziyet almak lazım gelirse de bu safhanın da aktörü Malinoff olur.

Ben, bu hakikati, keşfetmiş idim. Bulgarlara karşı daima müdebbir ve ihtiyatlı hareket lüzumuna kani idim. Hatta Cemal Paşa'ya Silvan'dan yazdığım bir seri mektuplarımla da, Bulgaristan hakkında bu nokta-i nazardan bahsetmiştim.

Biz muharebesiz Karaağaç ve civarını verdik. Romanya sulhünde, Dobruca'ya mukabil bunun ve Trakya'nın da iadesini talep etmek istedik. Enver Paşa Ludondorf'a delalet için rica etti. Ludondrof bunu acaib buldu. Bulgarları gücendirmek caiz olmadığını cevaben bildirdi. Yalnız Karağaç'ın iadesi belki mevzuubahis olabilirdi. Bulgarlar buna da razı olmadıktan başka, ben eminim onlar (Midya-İnoz) hattına kadar isterler.

Bence, Bulgarlardan, arazi istemek için, evvela İstanbul ile Edirne arasında Boğaz'ın muhafazası için diyerek, bir ihtiyat ordusu teşkil etmek lazım gelirdi. Bugün İran'ın istilası için bir dokuzuncu ordu teşkili mümkün olunca benim dediğime imkân olması lazım gelir.

Yoksa sözle Bulgarlar yer vermezler. Bu hususu nazar-ı dikkate almamakla, Bulgarların aleyhimizdeki hislerinin bir an evvel tezahürüne ve bize karşı ilk fırsatta tehlike olmalarına sebebiyet verilmiş olur. Malinoff'dan büyük dostluğa intizar edilmemelidir. Zaten Radoslavof'dan da intizar etmek safdillik idi.
Almanların bize gerek bu hususta ve gerek memleketimizi İngiliz istilasından tahlisde, derece-i muavenetlerini mantıken meydana çıkarabiliriz. Benim bu hususta daima menfi netayice müncer olan kanaatlerim, Veliahd hazretleri ile vukubulan seyahatimiz münasebetiyle gerek imparator ve gerek Hindenburg ve Ludondrof'la olan muhaverelerle teeyyüd etmiştir.
Bir recül-i devlet kendi insani hislerine tabi olarak, mesail-i devleti halledemez, o selahiyete malik değildir. Memleket kimsenin malikânesi değildir. Yalnız, biz Türkler memleket ve milletin idaresini elimize aldığımız zaman, kendi umûr-ı zâtiyemizdeki ulüvv-i cenâb-ı umûr ve mesail-i devletin ecanible hallinde düstur ittihaz ediyor, bir çocuk gibi aldanıyoruz.

Cemal Paşa'nın Biraderi Kemal Bey

Ben Cemal Paşa'nın biraderi olduğunu bilmiyordum. Genç bir mülazim, kordonlu yanımıza geldi. Bu zabiti dün gece de görmüştüm. Kendisini şimdiye kadar nasıl tanıyamamış olduğumu sordum. 1323'te Selanik'te olduğunu söyledi. Ben de tam bu tarihte Şam'dan Selanik'e gelmiş ve Cemal Paşa ile maiyet-i müşiri Erkân-ı Harbiyesi'nin küçük odasında Fethi Bey de dahil olduğu halde, arkadaşlık etmiştim.
Cemal Paşa binbaşı, ben ve Fethi Bey kolağası idik. Bunları hikâye ve ilave ettim: Cemal Paşa o zaman büronun kahramanı, bize çömez diyorlardı. Hakikatte ben çömez değildim: Mektepten çıktıktan sonra iki sene kıtaatta staj yapmış ve birkaç ay Şam'da Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde büroda çalışmış idim. Fakat her yerin eskisi, yeni gelene acemi, çömez nazarıyla bakar, ben de, isyan etmeksizin sobanın arkasında köşeye sıkışmış masanın üstünde, her gün yığın yığın bulduğum paperassi çalakalem çıkarmaya çalışmakla çömezlik çilesini dolduruyordum. Fakat isyan uzak değildi. Bir gün Cemal Paşa... Bu esnada Madam Cemal Paşa geldi. Mükâleme başka vadiye döndü. Bir taraftan musiki sadası da fazla söze mahal bırakmıyordu. Yemek zamanı geldi. Hanımefendi, beni sofrasına davet etti. Bir masa hazırlattığımı söyledim. Ne ehemmiyeti var dediler madem yalnızsınız!
Beraber taamdan sonra salonda bir müddet daha görüşüldükten sonra müsaade talep ettim. Hafif yağmur yağıyordu. Saat 10.30'da eve geldim. Saat 11.30'a kadar kitap okuduktan sonra yattım. Okumaya devam etiğim kitap hep Revolte'dir. Çabuk bitmiyor. Yatmadan evvel

Telsenquelle suyundan bir kadeh içtim. Bu suyu şişe içinde kapıcı getirmişti. Birdenbire uyuyamadım. Sağa sola çok döndüm. Zihnim meşgul idi. Bugün sabahleyin uyandığım zaman, uyuyup uyumadığımın farkında değildim. Herhalde bir dalgınlık geçirdim.

***

3 Temmuz Çarşamba

Saat 6'da kalkmayı düşünürken saat 7'de kalktım. Şevki beni kaldıracaktı, halbuki ben onu kaldırdım, hiddetlendim. Şevki'ye çıkışmaya başladım. Şevki tıraş ediyordu. Mahmurluktan, benim çıkışmamdan büsbütün şaşırdı. Usturayı sol bıyığımın yanında yanağıma bastırdı. Kan başladı, dindirmek mümkün değil, asabiyetim arttıkça arttı. Çabuk gideyim derken şimdi kan dindirememek yüzünden tamamen gecikiyordum. Nihayet, şap, pudra, kolonya... Kan durur gibi oldu. Acele acele Şevki ile beraber Marksbrun'a gittim. Şevki kadehi dolu olarak alacağı yerde, boş olarak bırakmak istiyor. Kızlar alay ederek, gülerek gideceği yeri gösteriyor. Orada daima hazır duran polis, beni ve Şevki'yi tanımış olduğundan delalet maksadıyla fakat Şevki'nin kolundan tutarak, bir çocuk gibi kadehi vermek lazım olan yere götürüyor. Şevki, ben görmüyor muyum diye polise tabi olarak yürüdüğü sırada, yan yan benim bulunduğum tarafa bakıyor. Nihayet dolu kadehle geldi, kadehi aldım -Suyu orada yavaş yavaş içtim. Bugün geciktiğim zamanı adeta her şeyde istimal ederek telafi etmek istiyorum. Su bitince boş kadehi Şevki'ye verdim ve Mühlbrun'a gidip, orada beni beklemesini söyledim. Her gün beraber giderdik, bugün o kadar asabi bulunuyordum ki, Şevki'nin yanımda yürümesinden hiddetleniyordum. Yavaş yavaş yürüyerek Mühlbrun'a yaklaştım. Şevki yeni bir tekdire mahal bırakmamak için, menbaın önünde kalabalığın içinde ayak burunları üzerinde yükselerek beni gözetliyordu. Benim takarrübüm üzerine, hemen kadehi doldurdu ve tam zamanında elime verdi. O kadehi de bir iki ufak yürüyüş ile içmekte iken, bir arkadaşla beraber Celal Bey'e -sabık İzmir Polis Müdürüne- tesadüf ettim. Onlarla bir iki kelime görüşürken, Selanik Rüştiyesi Askeriyesi'nde sınıf arkadaşlığı ettiğim Mahmud Efendi namında Selanikli bir efendi gülerek ve uzaktan, Ooo Kemalciğim nasılsınız diye gayet laubali bir tavırla yanaştı. Bu efendi, neferimi görmüş, kim olduğumu sormak suretiyle benim burada olduğumu anlamış, iki defa ikametgâhıma gelmişti. Bir defasında yoktum. Bir defasında kabul etmemiştim. Miralay Emin Bey'e de benden, benimle sınıf arkadaşlığından bahsetmiş olduğunu mûmaileyh bana söylemişti. Ben diğer zevata size mani olmayayım dedim, hadi suyunuza... ve Mahmud Efendi - Nasılsın bakalım arkadaş.- Teşekkür ederim, bir iki defa gelmişsin. Yalnız mısın? Nerede oturuyorsun?

Mahmud Efendi refikasıyla beraber olduğunu, valde veya kayınvaldesi vesair aile efradı daha

bulunduğunu eliyle işaret ederek, şu otelde diye ikametgâhını da söyledi. Ben bu evi görmüş olmak için, sizin ikametgâhınızda benim için bir yer bulabilir miyiz dedim. Evet deyince - Pekâlâ, gidelim dedim. Adi bir otel, -Dur, dedi. Bizim madmazeli çağırayım! Geçkince fakat tatlı yüzlü bir fam de şambr geldi. Mahmud efendi bana hitaben -Almanca görüş!- dedi. Ben Almanca görüşümem. - Ben de hiç.- O halde!- Bilmem.
Ben, kıza benim Almancamla maksadı anlattım. Tabii zahiri maksat. Çünkü ben evin manzara-i hariciyesine bakarak hükmümü vermiştim. Bir iki oda gördüm. Kızla beraber görüştük. Yine beraber çıktık.
Ekmek meselesini mevzuubahis ettim. Un bulabileceğini söyledi. Onun tanıdığı yerden bir kilo tereyağı sipariş ettik. O da benim ikametgâhımı görmek üzere bizim eve gittik. Tabii pek hoşuna gitti. Ona alaturka bir kahve içirdim. O esnada ben kahvaltımı yaptım.

İlk Araba Tenezzühü

Josef şapkası elinde, salona girdi. Araba hazır dedi! Pencereden baktım. Büyük bir lando. Vakit geçirmemek için bu arabaya bindim. Posthof, Kaiserpark, Freundschafts - Saal ve bundan biraz daha ileriye kadar gittim.

Manasız Üzüntü

Asker elbisemi giydim. Saat 7'de Impérial'e gittim. Daha henüz salonları temizliyorlardı. Pelerinimi gardıroba bıraktım. Otelin bahçesinde epeyce dolaştım. Canım sıkılıyordu. Bir aralık yağmur yağmaya başladı, tekrar otele girdim. Bu defa salonda oturdum. Henüz kimse yok. Saat 8 oldu. Müzik başladı. Yemek salonuna geçtim. Obert'e hazırladığı yeri sordum. Dün tenbih etmiştim. Buyurun, miralay efendi! dedi. Adam zahir halimize bakarak demek ki, ancak miralaylık tevcih ediyordu. General olduğumu anlatmaya kalkışmak bir mesele... Sesimi çıkarmadım. Bir küçük masaya oturttu. Yemekten sonra bu masanın her vakit akşam yemekleri için bana tahsis olunmasını söyledim. Ve kendimi de tanıtmak için kartımı verdim.

Moustapha Kémal Pacha Arméefuhrer

Herr Obert'in bütün bu tafsilatlı karta rağmen bizi miralay efendilikten başka bir şey telakki edemediğini ve Pacha'nın merkum nazarında tahminini tebdil etmediğini Arméefuhrer'ın de medlûlünü hiç düşünmediğini zannederim. Çünkü ertesi günü masa üzerine bıraktığı Bestelt

levhasının altında kurşun kalemle şu isim yazılı idi. Monsieur Kemal Pacha.
Yemekten sonra salona geçtim. Dört koltuklu bir masa önünde oturdum. Çok kalabalık vardı. Otelin üç salonu da açıldığı halde garsonlar şurdan burdan buldukları masaları, sandalyeleri getirerek otelin misafirleri için hazırlıyorlardı. Ben, bu dar vaziyette tek başıma dört koltuğu atıl bırakıyordum. Otel misafiri olmadığım halde buna hakkım var mıydı? Biri gelip bana - efendi, sizin burada oturmaya hakkınız yoktur. Oturmak hakkını haiz olanlar ayakta kalıyorlar... dese ne cevap verebilirdim! ...Hemen kalkıp gitmek ve bir daha bu otele gelmemek hatırıma geldi. Fakat Madam Cemal Paşa ve rüfekası ve Emin Bey'le hiç olmazsa vedalaşmak istiyordum. Bir de yarın akşam için de bir masa emretmiştim. Hatta doktor Vermer'i davet etmiştim. Hülasa bir sıkıntı, bir üzüntü, bir garabet bütün benliğimi istila etmişti. Bir noktayı halletsem sanki müsterih olacaktım.
- Burada yemek yemeye, oturmaya hakkım var mı? Bu müşkülümü ertesi günü doktor Vermer'den hallettim. Evet! Bu otelin lokanta ve salonu umuma küşadedir. Otele nazil olanlara mahsus olduğu şimdiye kadar mevzuubahis olmamıştır.
Madam Cemal Paşa ve rüfekası yemek salonundan gelirken yanımdaki masadan geçtiler, görüştüm. Bizim masanın dört koltuğundan yalnız altımda olanı kalmıştı. Hanımlar için yer yoktu. Hep beraber başka masaya gittik. Hüseyin Cahit Bey ve beraberindeki -birisi refikası olacak- iki hanım da aynı masaya geldiler. On bir Türk... Geniş bir daire teşkil ettik. Herkesi nazar-ı dikkati bizim üzerimizde idi. Madam Cemal Paşa hepimize birer dondurma ısmarladı. Biraz sonra ben kısa bir veda ile hemen ayrıldım. Yağmur yağıyordu. Sıkıntılı bir halde eve geldim. Biraz okudum ve yattım.

4 Temmuz 1918 Perşembe

Program mucibince sabah saat 7'de Marksbrun önünde kadehimi içiyorum, kadehi yarıladıktan sonra yudum yudum hem içiyor ve hem de Mühlbrun'a doğru yürüyorum. Yağmur yağdığı için açık olan şemsiyemle başımı muhafaza ediyor, paltomu ıslanmaktan vikaye edemiyordum. Muşambamı Şevki'ye vermiştim. O da arkamdan geliyordu. Su bitti, hatvelerimi sıklaştırdım. Hızlı hızlı adeta asker yürüyüşüyle yürüyordum. Herkesin durup bana baktığını ve gülmekte olduklarını gördüm. Yürümeye devam etmekle beraber etrafıma, geriye bakınıyordum. Bir de ne göreyim. Benim Şevki, hemen bir- iki adım mesafe ile bana ayak uydurmuş, yere kadar uzanan benim muşambam içinde kendinden geçmiş, kollarını sallayarak beni takip ediyor. Talimhane meydanında acemi efradın yürüyüş talimi esnasında tatbik olunan şekillerinden biri... Ben de gülmeye başladım... -Ne yapıyorsun?- Hiç efendim,

dedi. Zaten Mühlbrun'a gelmiştik.
Bugün banyo günüydü. İhtiyar hamamcı çamuru kaç derece-i hararette hazırlayacağını bilmek istiyordu. Bana sormadan kendisi otuz derece değil mi! dedi ve uzaklaştı. Halbuki 28-29 olacaktı.Tashihe imkân kalmadı. 30 derecelik çamurun içine girdim. Yirmi dakika sonra hamamcının gelmesi için zile bastım. Gelen yok! Bir daha, bir daha, bir daha... On dakika oldu gelen, giden yok. İhtimal dedim, numaralarda bir karışıklık var. Artık tahammülüm de kalmadı. Çamur teknesinin içinde ayağa kalktım, çamurdan bir adam... Kan ter içinde kaldıktan sonra ihtiyar gözüktü... Diğer su teknesi içinde temizlendikten sonra şezlonga uzandım, dehşetli ter başladı. Saat 11 olmuştu. İhtiyar tekrar göründü. Efendim uzun zamandır, bir madam bekliyor dedi. Madamı bekletmemek için acele terli terli çıktım. Rutubetli ve soğuk havanın temasıyla hemen başım ağrımaya başladı. Eve geldim, salonda soba yanıyordu. Oradaki şezlonga uzandım. Bugün yemek yemek için lokantaya gidecektim. Fam de Şambr'ıma Pupp'dan yemek almasını söyledim. Yemek zamanına kadar uzanmış olduğum şezlongda Révolte'e devam ederek bazı satırları tekrar ediyordum. Bazılarının altını çiziyordum.
.....
Tabii dertleri de nazar-ı dikkate alan ve ona göre
müşterilerini memnun etmeyi düşünen bir doktor

Saat 11.30'a doğru idi, hafifçe kapıyı vurduktan sonra Vermer beni salonda şezlongun üzerinde kitap okumakta buldu. Paltosunu çıkarmaksızın şapkası elinde olarak yanımdaki koltuğa oturdu.

5 Temmuz 1918 Cuma

Bugün sabahleyin her vakitki gibi rahatsız olmadım. Şevki dün satın aldığımız termosları menbalardan doldurup getirdi, ben de yatağımda içtim. Ufak bir tuvaletten sonra saat 7.30'da dünkü hatıratı kaydetmek üzere bu masanın başına geçtim. Cemal Bey ve arkadaşı geldiler. Bürodan çıktım. Onlara beyan-ı itizardan sonra pijamalı bir kıyafetle salonda kabul ettim. Cemal Bey:
- Cümleye, yeni padişaha ömür versin dedi!
Birdenbire şaşırdım. Ne var, ne oldu, dedim.
- Malumatınız yok mu? Padişah vefat etti!
- Teessür ve teessüf ederim, dedim.

Bu zevat bu sözlerimin medlulünü anlayamadılar.
Hakları vardı. Çünkü ben, ne ölen padişaha acıdığımdan ve ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olacağından müteessir değildim. Teessüf ettiğim cihat İstanbul'da bulunmayışımdı. Fakat bunun için de neden teessüf ettiğimi kendim de takdir edemiyordum. Filhakika padişahın değişmesi bir memleket ve millet için pek büyük bir hadisedir. Ben, veliaht hazretlerini Almanya seyahati münasebeti ile pek iyi tanımıştım. Aramızda bir dereceye kadar hususiyet ve samimiyet de hasıl olmuştu. Gönlüm onun tahta cülûs ettiğini müteakip bizzat tebrik etmek mi istiyordu? Acaba bunun için mi teessür ediyordum! Hayır zannederim bu da değil! Kendisiyle başlamış olan münasebeti azami derecede ilerletmek fırsatı elimde iken, müstağni davrandım. Bir defadan maada ziyaretine gitmedim. Hatta bu defa İstanbul'dan ayrılırken veda dahi etmedim. İşte teessür bundan ileri geliyor...
Cemal Bey ve arkadaşına karşı da teessüratımı gizleyemedim. Fakat izah etmedim. Onlar giderken Miralay Emin Bey girdi. Onunla da aynı zemin üzerinde görüştük. Hiç olmazsa telgrafla tebrik edeyim dedim, mamafih alacağımız ilk gazete tafsilatına talik ettim.
Bugün Compresse zamanı tam bu buhranlı havadisin alındığı sıraya tesadüf etti. Unuttum ve ilk defa programın bir noktasından inhiraf etmiş oldum.
.....
Emin Bey akşam Imperial'de görüşmek üzere gitti. Ben de öğlen yemeği için çıkmak üzere giyinmeye başladım. Doktor geldi, yatak odasına girdi. Ona padişahın vefatını ve yeni padişahın bana muhabbetini söyledim. -O halde hemen gitmek mi istiyorsunuz, dedi.- İyi olduktan sonra dedim.
Teklifim üzerine doktor öğlen yemeğini beraber yedi.
.....
Siyah bir elbise giydikten sonra Imperial'e gidecektim. Emin Bey'e telefon etmek istedim. Evin telefonunun üçüncü katta olduğunu şimdi öğreniyordum. O katın güzel fam de şambrı Anna beni asansörle yukarı çıkardı.
.....
Imperial'de, methalde Emin Bey'i bekliyor gördüm. Biraz konuştuk. Altıncı Sultan Mehmed'in tahta cülûsuna dair telgrafı okuduk. Cemal Paşa ile aramızda bir şey olduğundan bahsedildiğini işitmiş. Evet dedim, izahata başladım. Refikası geldi. Onun önünde bazı noktaları geçmek üzere vakayı tamamen hikâye ettim. Yemek zamanı gelmişti ayrıldık.
.....

6 Temmuz 1918 Cumartesi

Sabah saat 7'de birinci ve saat 7.20'de ikinci kadehi yatakta içtim. Sabah kahvaltısını saat 8'de aldıktan sonra saat 10'a kadar kitap okudum. Bugün hamam günü idi. Banyo aldıktan sonra saat 12.30'a kadar evde bulundum. Kitap okumakla meşgul iken, harp kahramanlarının resimlerini havi Almanya, Avusturya, Türkiye, Bulgaristan'a ait dört cilt bir eserin, Avusturya Harbiye Nezareti tarafından çıkarıldığını ve benim alacağımı tahmin eden, pupda sâkin Ahmet Paşa tarafından gönderildiğini ifade eden bir madam geldi. Bu sırada Emin Bey de gelmişti. Kadınla anlaşamadık. Saat yarıma doğru Emin Bey'le beraber çıktık, o banyoya, ben lokantaya gittim. Yemeğe oturduğum sırada doktor Vermer geldi. Beraber yemek yedik.

.....

Yemekten sonra eve geldim soyundum. Biraz kitap okuyayım dedim. Uzanmış olduğum şezlongun üzerinde uyumuşum.

Uyandığım zaman Selanikli, rüştiyede sınıf arkadaşlığı ettiğim Mahmud Efendi geldi. Yarın Viyana'ya avdet edecekti. Benim hayatımla alakadar göründü. Rüştiye hayatından beri görmediğim bu çocukluk arkadaşıma hayatımı ve sergüzeştimi hikâye ettim. Nişanlarımı görmek istedi. Gösterdim. O gittikten sonra tıraş oldum. Asker elbisesi giydim. Hoşuma giden bir Bulgar nişanımı, Avusturya nişanımın üstüne boynuma taktım. Bu gece Emin Bey ve refikası hanımefendi tarafından Imperial'de dine'ye davetli idim. Saat 7'de evden çıktık, yarım saat kadar Posthof istikametinde yürüyüş yaptım. Saat 8'e yakın otele geldim, yemek yedik. Badehû iç salonda saat 10.30'a kadar konuştuk. Ondan sonra eve geldim. Saat 12'ye kadar kitap okudum. Sonra yattım, uykum kaçtı. Tekrar yatağın içinde doğruldum. Bir sigara içtim. Tekrar yattım. Yine uyuyamadım. Tekrar bir sigara içtim. Saate bililtizam bakmıyordum. En nihayet uyumuşum.

Akşam taamı esnasında hep askerlikten bahsettik; ben biraz Arıburnu ve Anafartalar'dan, biraz da Bitlis, Muş cephelerinden bahsettim.

Hanımefendi, asker kızı, asker refikası, asker hemşiresi olduğundan, bu hikâyattan zevk alıyordu. Kumandanların en büyük cesareti, mesuliyetten korkmamalarıdır, dedim, filhakika mesuliyetin ağırlığını ben kendi nefsimde tecrübe ettim. Namuslu ve izzet-i nefis sahibi bir kumandan için ölüm hiçbir vakit varid-i hatır olmaz, onu düşündüren icraatının isabet ve adem-i isabetidir. Bilakis, ricat manevrası için kumanda da pek büyük isabet-i karar, nüfuiz-i nazar olmak lazımdır. Bizim ordumuzu felaketlere sevkeden ekseriya ricat manevrası için sahib-i azim ve karar kumandanlarımızın mefkudiyeti olmuştur. Faik düşman taarruzu karşısında ekseriya kumandanlar, askerin kendi kendine terk-i mevkii ettikleri zamana kadar karar vermekten tehaşi ederler ve sonra da ricati bir kabahat ve askeri kabahatli görürler.

Hanımefendi, bir muharebeden sonra muzaffer bir kumandanın dolaşması kim bilir ne kadar zevkli olacak dedi?

Bunu tasdik etmekle beraber, -Bendenize, dedim, hayat-ı askeriyemde en çok zevk duyduran, Muş cephesinde Sekizinci Fırka ile yaptığım ricat manevrasındaki muvaffakiyet olmuştur. Bu hareketin kıymetini evvala hiç kimse takdir edememiştir. İstanbul'dan ve benden evvel ordu kumandanı olan İzzet Paşa hazretlerinden vürud eden telgraflarda bir inhizam ve felaket mi olduğundan ve bu hali meşumdan sonra düşmanın nerelere kadar gelebileceğinden, daha ne kadar kuvvet istediğimden bahsediliyordu. Bu telaşta müşarünileyhin hakkı da yok değildi. Çünkü ben tatbik ettiğim manevranın benim içinde bulunarak, görüp takdir ettiğim esbab-ı mucibesini izaha vakit bulamıyordum ve daha doğrusu hareketimin esbab-ı muhaffefe ve ilmiye ve fenniyeye müstenid oludğu kanaat-i kâmilesi beni "Şunun için veya bunun için fırkayı çekiyorum..." demeye tenezzül ettirmiyordu. Sadece vaziyet şu kararı icap ettirdi diyor ve aynı zamanda tatbik ediyordum. Düşmanın beş misli faik kuvveti karşısında arkadaşım Mehmet Nuri Bey'in fırkası katiyyen mağlup olmadan ve bilakis pek şanlı muharebat yaparak, adeta bir manevra meydanında talim ettiriyor gibi, 3 gün birinci ilk bulunduğu mevzide muharebe ettirdikten sonra, Tarkos hattına ve oradan da bir gece manevrasıyla daha geriye ikinci bir hatta çektim.

Düşman bizi mağlup ettiğine kani oldu, daha ziyade takip etmedi. Karşımda dağınık üç grup halinde tertibat aldı. On gün sonra Bitlis cephesinde de beraber olmak üzere burada icra ettiğim taarruzla düşmanı mağlup ve perişan ederek Muş'u zaptettim. Aynı günde Bitlis'i de zaptetmiştim.

Benim için böyle bir misal göstermek lazımdı. Çünkü aksi takdirde yaptığım ricatın iddia ettiğim derece-i ehemmiyeti anlaşılamayacaktı.

Cesaret hakkında daha görüşülüyordu. Dedim -Malum-i âlileridir, kitaplarda, bir yerde gayet cesur olan asker, diğer bir yerde ürkek ve bilakis bir yerde ürkeklik göstermiş bir kıta-i askeriyenin diğer bir yerde cesur olabileceğini okudum. Ben daima tabiat-ı askeriye, ahval-i ruhiye ve maneviyeye çok dikkat ederim. Hakikaten bu hali birçok defalar ben de gördüm. Bunun muhtelif avamil ve vesaiki olabiliyor. Kumandanların hal ve şanı ve kuvvet-i kalp ve itimad-ı nefse derece-i malikileri pek büyük ehemmiyeti haizdir.

Arıburnu'nda, Mahmut efendi namında Şamlı veya Halepli bir tabur kumandanı vardı. Bu benim kumanda etmiş olduğum 19'ncu fırkanın bir alayında bulunduğu için zaif'ül-kalp olduğunu hissetmiştim. Bu zat, bir gün, ilk Arıburnu'nun kanlı muharebatı hengâmda, doğrudan doğruya bana gösterdiği bir raporunda taburu yerinde tutmak mümkün değildir. Bunun yerine şayan-ı itimat diğer bir tabur göndermezseniz felaket muhakkaktır. Derhal

mümaileyhi karargâhıma celbettim. -"Mahmut Efendi! dedim. Senin taburunu tanırım gayet kıymetli ve kahraman bir taburdur. Korkan sensin ve bütün maiyetinin senin gibi korkuyor, tevehhüm ederek kaçacaklarını kabul ediyorsunuz. Binaenaleyh düşmanın taarruzunda iddia ettiğin felaket olursa taburunun cesaretsizliğinden değil, senin cebanetinden vuku bulabileceğini şimdiden kabul ediyorum. ...Taburunuz bulunduğu mevkiden kıpırdamayacaktır!.."

O günün gecesi düşman filhakika faik kuvvetlerle 3 defa bu tabura taarruz etti. Siperlere kadar geldi. Kısmen siperlere girdi. Her defasında ateşle ve süngü ile Mahmud Efendi düşmanı attı. Ve sonra bana muvaffakiyetini büyük memnuniyetle mali bir raporuyla yazmıştı. Raporunda Mahmud Efendi'nin adeta mağrur cesaretli bir kumandan olduğu hissediliyor. Bu zat sonra iyi kumandanlık etti. Alay kumandanı oldu...

Anafartalar Grubu Kumandanlığı'nın nasıl ve ne vaziyette uhdeme tevdi olunduğunu hikâye ettim. Liman Paşa, Esat Paşa, Enver Paşa ile bazı vaziyetlerimizi söyledim.

Yemekten sonra oturduğumuz salon, dans salonunun ittisalinde idi. Gayet zarif, latif birkaç genç kadın simokinli erkeklerle dans ediyorlardı. İki salon arasındaki büyük camlı kapı köşede işgal ettiğimiz fotöylerden bu tekerrür ve temadi eden Vonstep'leri seyre pek müsaitti.

- Ne güzel dedim. Dansı çok sevdiğimden ve ataşemiliterlik zamanımda birinci valsörlerden addedildiğimden bahsettim.

Hanımefendi de kızlık hayatında çok dans ettiğinden ve dansı sevdiğinden bahsetti ve sonra ilave etti...

- Bu hayatın bizde teessüsü ne kadar müşkül...

Dedim ki, ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile arzedeyim benim elime büyük selahiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı ictimaiyemizde arzu edilen inkılabı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben, bazıları gibi efkâr-ı avamı, efkâr-ı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden, ben, bu kadar senelik tahsil-i âli gördükten, hayat-ı medeniye ve ictimaiyeyi tetkik ve hürriyeti tezevvuk için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra, avam mertebesine ineyim. Onları kendi mertebeme çıkarayım, ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar. Mamafih bu meselede şayan-ı tetkik bazı noktalar var. Bunları iyice takarrür ettirmeden işe başlamak hata olur.

Ben henüz mücerret bulunan bir adamım. Benimle, bir müteehhilin bu babtaki tarz-ı muhakematı arasında fark olabilir. Fakat bu hususta tamamen bitaraf olmak ve hissiyat-ı basiteden tecerrüd etmek lazımdır. Şimdi, şunu, demek istiyorum. Ahlak, her zümre-i ictimaiyenin telakkisine göre başka mana, başka renk, başka maksat gösteriyor gibidir.

Mesela bizde, iffet ve ismet pek büyük ve sıkı kuyudata tabidir. Bir Avrupalı bu kuyudu tanımıyor... Onlar bizim nazarımızda tamamen ahlaksız, onlar nazarında biz tamamen vahşi... Binaenaleyh iki felsefeden birini tercih etmek lazım geliyor. Hal-i asli-i tabiiye avdet fakat daha süslü, daha insani erkek ve kadın tamamen hür ve müstakil ve madam -ül- hayat hiçbir muayyen rabıtaya tabi olmayacak... Fakat idame-i beşeriyet, temin-i refah-ı cemiyet, muhafaza-i intizam-ı umumiyet için kanunlar, kaideler olacak, bunlara riayet edilecek. Veyahut kemale gelen her erkek ve her kadın kendine her nokta-i nazardan küfüv olan bir eş buluncaya kadar, muhafaza-i nezahet edecek ve bulduktan sonra teşekkül edecek çift bir ocak vücuda getirecek... Tarafeynden biri ölünceye kadar, veyahut şimdiye kadar mer'i kavaid ve kavanin-i şeriyenin mesağ gördüğü esbab tahtında ittifak edinceye kadar erkek karısına, kadın yalnız kocasına manen, fikren, maddeten hasr-ı mevcudiyet edecek...

Zevceynde, harice taşmak istidadında olan hissiyat ve temayülatı boğmak için tedbir alalım: İslamiyette tatbik edilmekte olan tesettür, kadınların kocalarından başka erkekle katiyen temasa gelmemeleri ve hayat-ı hariciyeye malik olmamaları bir dereceye kadar kadınları tevkif eder, fakat erkekler için, bugünkü, zemin-i medeniyette bir mania icat etmek müşkül... Vakıa onları ciddi ve sürekli mesai içinde bulundurmak suretiyle meşgul etmek varid-i hatır olur. Pek güzel, o kadar ciddi ve yorucu meşagilden sonra, son asır terakki ve medeniyetin şuaatiyle ve dimağı tenevvür etmiş bir erkek, işinden doğru evine gelip, kapanmak suretiyle yarın için icab eden zevk ve kuvvet-i mesayii iktisab edebilir mi? ...Biraz hava, biraz musiki, biraz tiyatro, hülasa bir hayat arzu etmez mi?.. Bu icabat-ı tabiiye ve medeniyeyi tatbik ederken yanında karısı bulunmazsa, bu noksanı telafi etmek lazım gelmeyecek mi? Çünkü bir erkek için kadın huzurundan, kadın sözünden, kadın refakatinden mahrum bulunmak bir noksandır, bu behemehal tatmin olunur. Fakat evde erkeksiz kalacak kadın için erkek ihtiyacı aynıdır. ...Ruh ihtiyacıdır ve mühim olan budur. Sonra, bu derece sıkı şeraite tabi yaşayacak kadınlarımızın hayat hakkında, medeniyet hakkında, hürriyet hakkındaki fikirleri, ihtisasları ne olabilecektir?

Hatıra gelir ki, biz kadınlarımıza çocukluklarından itibaren evleninceye kadar mekatib-i âliyede tahsil-i ulum ve fünun elsine ettiriz. Evlendikten sonra bütün bu servet-i malumatiyle kocasını, ocağını tezyin ve tesrir edeceğini de öğretiriz. Fakat evleneceği seneye kadar, bu tahmil edilen mükemmel tahsili nerede vereceksiniz. ... Mekteplerde mi? Bir defa terbiye ve tahsil valde kucağında başlar, saniyen, erkekler de böyledir, mektepten insan mükemmel bir model olarak çıkmaz, hayata, medeniyete ve her şeye ait hakiki ve mütemerkiz terbiye ve kanaat ve ictihatlar mektepten ve hayat-ı umumiyeye bizzat ve bilfiil iştirakten sonra ve insanları, memleketleri işleri bittemas tetkik ve tetebbü ederek iktisap olunur ve mektep

tahsil-i terbiyesi, görgüsü erkek olsun, kadın olsun insana hayat-ı umumiye-i müşterekede ilk adımı atmak için bile ekseriya gayr-ı kâfidir. Erkek gibi kadın da, kadınlığını, kadınlığın mevkiini, ehemmiyet-i hayat-ı hakikiye ve müştereke içinde birçok hatalardan, sevaplardan sonra takdir edecek ve muvazenesini bulabilecektir. Mesele bu nokta-i nazardan tetkik edilirse ve sonra bir erkek ilk sinn-i şebab ve devre-i hararetinden bil'itibar, hayatının her devresinde, ömrünün her anında irtikab ettiği ve etmek istidadında bulunduğu -mer'i kavait-i ahlakiyyeye menafi- harekâtın, mantıkın haricine çıkmamak şartıyla, onu sahib-i fazilet ve ciddiyet bir adam olmaktan menetmediği ve bilakis bu harekâtın hayatta tecrübe telakki edildiği ve ancak böyle bir adam, kadını tanımak, bir kadını mesut etmek, bir kadınla mesut olmak yollarını en iyi bilebileceği nazar-ı dikkate alınırsa, aynı tecarübü geçirmemiş bir kadının kocasına edeceği muameleyi, onun bütün ruhi, hissi, maddi ihtiyacını bihakkın tatmin edeceği nasıl mümkün ve kabul görülür.

Ecdadımızın, Osmanlı dilaverlerinin izdivac usulü mağrur erkeklerin tercih edeceği bir tarzdır. Bir Osmanlı için, o da her emir ve işaretine amade yalnız kendine hasr-ı vücut etmiş veya etmeye mecbur kalmış bir veya daha ziyade kadın vardır. Koca yiğit, bunlarla ancak zamanında meşgul olur. Sonra atı vardır, silahları vardır. At ve silah ile icra ettiği askerlik sanat ve muzafferiyet ve ganaimi kendince eğlendirmeye kâfidir.

.....

Fakat zannediyorum, artık bugün kadınları büyük babalarımızın müthiş nazarları altında sinmiş olduğu gibi bulunduramayacağız.

.....

Velhasıl netice: Bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım... Açılsınlar onların dimağlarını ciddi ulûm ve fünûn ile tezyin edelim. İffeti, fenni sıhhi surette izah edelim. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede ehemmiyet verelim. Sonra şahsi irtibata gelince, tabiat ve ahlakımıza muvafık karı arayalım ve onunla şurût-i izdivaciyemizi açık ve kati kararlaştıralım. Ona, riayette kusur edince, onun icabatını yapalım. Kadın da böyle hareket etsin!..

***

7 Temmuz 1918 Pazar

Bugün öğlen yemeğini restoran pup'ta Cemal ve Hüsnü Beylerle beraber yedikten sonra, alaturka birer kahve içmek için benim apartmanıma geldik. Kahveler içilirken, ben kendilerine bu hatırat defterimi okudum.

6 Temmuz hatıratının sonundaki kadın meselesine dair olan satırlardan sonra, Cemal Bey -

Sonra, dedi! Onlar bir şey söylediler mi?- Şayan-ı kayıt başka bir fikir mevzuubahis olmadı, dedim. Mahaza, benim bu yazılarımdan istihrac olunan fikir de, belki, biraz elastikidir. Meseleyi radical bir surette halletmiyor ve ben bunun başka türlü ifadesini araştırmak istemiyorum.

Cemal Bey, icraat hususunda efkâr-ı avama riayetin her vakit caiz ve lazım olmadığını teyid için Adana'da polis müdüriyeti esnasındaki bazı icraatını söyledi. Ben de aynı noktaya temas eden bazı işlerden, Diyarbakır'dan bahsettim.

.....

Şimdiye kadar akşam taamları için Imperial'e gittikçe ya asker elbisesi ile bulunuyor veya ceket atay yahut siyah renkli bir sivil elbise giyiyordum. Halbuki mezkûr sakinlerinin büyük tuvaletleri, erkeklerinin smokinli bulunmaları bana da sivil gittiğim zaman smokinimi giymeyi tercih ettirdi.

Bu gece taamdan sonra salonda Emin Bey ve refikası Hanım, Cemal Paşa'nın biraderi Kemal Bey ve Seyfi Bey'in refikası Mebruke Hanım ile bir müddet görüşüldü. Son zamanda Madam Cemal Paşa da bizim masaya gelmişti. Hüseyin Cahit Bey, Madam Cemal Paşa'nın bulunduğu diğer salonda onunla beraber bulunuyorlardı. Hüseyin Cahit Bey'le her tesadüfümde selamlaşıyor ve birkaç kelime görüşüyoruz. Fakat herhalde aramızda eski ve sıkı bir muarrefenin mevcud olmadığını Emin Bey fark etmiş ve bana daha dineden (yemekten) evvel Hüseyin Cahit Bey'le tanışmıyorsunuz galiba demişti. Ben de o kadar değil, mamafih kendisiyle tanışmak benim için faidelidir. Kendisi herhalde memleketimizin güzide şahıslarından biridir. Mukabelesinde bulunmuştum.

Hüseyin Cahit Bey'in Altın Kalemi

İlan-ı hürriyeti müteakibdi. Bir gece, askeri kulüpte fevkalade bir ictima vuku bulacağını akşam üzeri işitmiştim. Halbuki, ben askeri kulübün heyet-i idaresi azasından bulunduğum için benimle beraber heyet-i idareyi teşkil eden Kerim Bey (Elyevm Kolordu Kumandanı Kerim Paşa) ve Cemil Bey (Erkân-ı harp, Birinci Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi) ve Ali Şevket Bey'in (Elyevm Arnavutluk zabiti, binbaşı, kendisini Viyana'da gördüm. Avusturya ordusuna merbut ve mezkûr ordunun üniformasını taşıyor). Malumatımız olmadan böyle bir ictimaın vuku bulmaması lazım gelirdi. Kulübün nizamnamesi icabatı böyle idi. Şundan, bundan istizah-ı keyfiyet ettim, buna karar ve emir verenin doğrudan doğruya ordu kumandanı Hadi Paşa olduğunu ve Erkân-ı Harbiye Reisi Ali Paşa'nın bizzat iştigal eylediğini anladım.

Akşam zamanı-ı muayyeninde, ben de, içtima salonuna girdim. Salon büyük, küçük rütbeli zabitan ve kumandanlarla tamamen dolu idi.

Bazı zabitler, yekdiğerini müteakip nutuk veriyorlar, herkes alkışlıyor. Söylenen sözlere dikkat ettim, Ali Paşa'ya sordum, içtimaı ve alkışlanan sözlerin medlulünü anladım. Muharrir meşhur Hüseyin Cahit Bey'in altın kalemi...

O günlerde Yunan gazetelerinden biri yazdığı bir makalede Osmanlı ordusu hakkında hakaretamiz kelimeler kullanmış... Hiç kimse buna karşı ses çıkarmamış, yalnız Hüseyin Cahit Bey Osmanlı ordusuna tevcih edilen bu hakareti kalemiyle reddetmiş, bu hareket zabitanın takdirine mazhar olmuş, kumandan nezdinde teşebbüste bulunmuşlar, Cahit Bey'e Selanik'teki zabitan namına bir hediye takdimi düşünülmüş, bunu kararlaştırmak ve tedariki için zabitandan icap edecek parayı toplamak için işbu içtima vukubulmuştu...

Şimdi Tahsin Efendi'nin, gayet hararetli ve mutantan bir nutku alkışlanıyordu. Tahsin Efendi benim sınıf arkadaşım idi. Yüzbaşı iken istifa etmiş veya tekaüd edilmiş ve Selanik'te Silah gazetesini çıkarıyordu. Bu gazete okuyanlarca malum olduğu üzere mahalle kahvehaneleri müdavimlerini galeyana getiren mahiyette manalı manasız sözler, fikirlerle mali idi... Tahsin Efendi, (Silahcı Tahsin) lakabını almıştı. Bu suret talakkub, iki muhtelif nevi talakkubdan neşet etmişti. Bazıları Silah gazetesinin adeta atıp tutmalar naşiri olmasından istihza makamında ve diğer bazıları... Avam, bu gazeteyi mahalle kahvesinde biri yüksek sesle okuyup diğerleri dinlediği zaman adeta ateşlendikleri ve Tahsin'in palikaryalara veya Moskoflara savurduğu ağırca küfürlerin düşmanların ciğergâhına bir tüfek, bir silah mermisi gibi tesir etmekte olduğundan asla şüphe etmedikleri için makamı takdir ve teşcide bu (babayiğit)'e (silahcı) demişlerdi. Bunun şahsını, ahlakını, kuvvet-i ruhunu tanımayanlar yazılarını okudukları zaman kendisini hakikaten sevdayı milliye ve aşkı vatanla kalbi yanan ve ateşin sevkiyle millet ve vatanı için ölümler arayan bir kahraman zannedebilirlerdi. Erbab-ı izan için cehalet ve şarlatanlığı takdir etmek bittabi müşkül değildi... Fakat köylerde, kasabalarda, hatta büyük şehirlerde avam için Tahsin, milliyet ve vatanperverliğin bir sembolü idi. Bence de zavallı garip bir tip (type) idi.

Biçarenin akıbeti pek feci olmuştur. 1913'te Sofya'da ataşemiliter bulunduğum sırada, bir gün Silahcı Tahsin'in, sırtında alelacaip bir sivil elbise, ayaklarında ihtimal zabitlik zamanından kalmış bir çizme olduğu halde sefarethanenin önünde gördüm.

- Hayır ola, Tahsin Bey, dedim. Burada ne arıyorsunuz, ne vakit geldin?

- Dün geldim, dedi. Sizi arıyordum. Görüşmek istiyorum.

- Buyurun, dedim. Ben sefarethaneye girmek üzere gelmiş iken sarf-ı nazar ettim. Tahsin Bey'le beraber kendi ikametgâhıma gittik. Ben Sofya'da Boulouvard Ferdinand'da bütün

Sofya arabalarınca Numiero Trissisedim denmekle tanınan güzel bir evde ikamet ediyordum...
Enver Paşa, teşkilat-ı mahsusa namı altında bir teşkilat vücuda getirmiştir. Bunun gayesi Memalik-i Osmaniye haricinde Makedonya'da, Kafkasya'da, Mısır'da, Afrika'da, Acemistan'da, Türkistan'da, hülasa Osmanlı Amal-i Milliyesinin küşayiş bulabileceği her yerde mekasıd-ı hususiye takip etmek...
Bağdad'da, İngilizlerle muharebede mağlup olduğu için müteessir olup, intihar eden Süleyman Askeri Bey bu hususta Enver Paşa'nın en ileri muavinlerinden bulunuyordu.
Bu teşkilat-ı mahsusanın en faal şubesi Makedonya ile iştigal edeni idi. Bir aralık İstanbul'da, Bulgar komite rüesasından bazıları ile yapılan müzakerat neticesinde bir (Makedonya) Komitesi teşkiline ve müştereken çalışmaya karar vermişler... Süleyman Askeri, bu maksat için Sofya'da, adeta bir murahhas olarak sık sık isbat-ı vücut ediyordu. Süleyman Askeri Beyin Basra Valiliği ve kumandanlığına tayininden sonra, benim arkadaşım olan ve Solak İbrahim denmekle arkadaşları arasında maruf olan bir zat hemen aynı vazifenin ifası için Sofya'ya gelmişti.
İstanbul'da, her kahramanım diyeni komiteye ithal ve Makedonya'ya geçmek üzere Sofya'ya izam ediyorlardı. Silahcı Tahsin Bey de bu meyanda gelmişti. Bu zavallı her işi Silah gazetesinde avama aşk ve galeyana ve fakat hareketsiz bir takdire sevkeden makaleleri yazmak gibi bir vazife ifa edeceğini tahayyül ederek Sofya'ya kadar gelmiş. Burada Makedonya'ya geçmek, dağlarda eşkıyalık etmek, silahı gazetesinin serlevhasından eline almak ve kullanmak lazım geleceğini anlayınca, Tahsin yapamayacağı bir işe sevkedilmiş ve İstanbul'da sefalet ve ıstırabını şurada, burada söylemekten mütevellid mahzurun refi ve defi maksadıyla İstanbul'dan biliğfal çıkarılmış olduğunu anlar... Şimdi ne yapayım, dedi.
- Arkadaşlarınla beraber gideceksin, ayağına çarığı geçirecek ve eline mavzeri alacak siyasi maksadınız ne ise onu istihsal edinceye kadar çalışacaksın, dedim.
- Ben, evvela siyasi maksadın ne olduğunu anlamadım. Kimse bana bir şey anlatmadı. Ben böyle körü körüne dağlarda dolaşamam, İstanbul'a döneceğim, dedi.
- İstanbul'a dönemezsin, dedim.
- Niçin! Dedi.
O zaman intisap ettiği komitenin bir nizamnamesi olup olmadığını ve bunu okuyup okumadığını sordum. Hemen cebinden bir nüsha çıkardı.
- Bu mu? dedi.
- Evet! dedim, bunu okuyunuz, ben de bu vesile ile ıttıla etmiş oldum.
Tahsin Bey birinci maddeden başlayarak yüksek sesle okumaya başladı. Bilmem kaçıncı madde idi, biraz daha dikkatli ve bir defa daha okumasını söyledim. Öyle yaptı, fakat benim

istihrac ettiğim manaya o intikal edemedi. Tekrar okuması ve anlaması için anlayamadım. Bir daha! dedim...
Bu madde komiteye dahil olanlar, sözlerinden hulf ederlerse hakkında tatbik olunacak cezaya ait idi ve Tahsin Bey'in bu meseleye nazarı dikkatini celbettim.
- Ne demek dedi. Bunun bana ne nispeti olabilir. Bana yemin de ettirmediler. Ben İstanbul'a gitmekle yeminimden hulf etmiş olmayacağım ki.
Tahsin vaziyeti benim ihata ettiğim derecede kavrayamıyordu. Halbuki Tahsin İstanbul'a giderse, komite tarafından idam edileceğine hüküm veriyordum. Çünkü yeni teşekkül etmiş olan bu komite teşkilatında ciddiyet ve nizamnamenin meriyetinde şiddet iltizam etmek isteyecektir.
Bunu bilakis irae için Tahsin'den hafif bir av olamazdı. Fakat ben daha fazla izahat vermek, mütalaat ve tenviratta bulunmaktan ictinab ettim. Çünkü Tahsin'in yaygaracı olduğunu biliyordum. Bu maddeye bir defa daha ve ciddi olarak nazarı dikkatini celbettikten sonra ihtiyar-ı sükût ettim.
- Ben, dedi, behemehal İstanbul'a gidip bu zevat ile anlaşacağım. Fakat hiç param yoktur. Rica ederim, bana yalnız yol parası veriniz.
Eski mektep arkadaşıma bu kadar cüzi bir para iare etmek benim için pek tabii ve ehemmiyetsiz idi. Fakat evvela seyahatini teshil etmemek ve saniyen benim muavenetimle İstanbul'a avdet ettiğinin şüyuuna mahal vermemek için - Peki istediğiniz kadar para vereyim, fakat İstanbul'a gitmek için değil... Ve zaten yanımda para yoktur. Sefaretteki kasada muhafaza ediyorum dedim.
- Merak etmeyiniz, ben İstanbul'a yalnız vaziyeti daha iyi anlamak ve yine avdet etmek üzere gideceğim dedi.
O esnada Sobranya'da mebus arkadaşım İsmail Hakkı Bey geldi. Tahsin'in de arkadaşı idi. İsmail Bey'den istiare edebilirsin dedim. Ve o suretle para meselesi halledildi. Zannediyorum bir gün sonra idi, Talat Paşa (o zaman bey) Sofya'ya gelmişti. Tahsin sefarette herkesin muvacehesinde müşarünileyhin yanına geldi ve yüksek sesle kendinden ve vaziyetten ve mantıksızlıktan bahsetti. Talat Paşa mumaileyhi daha fazla söyletmemek için salona aldı, yalnız görüştüler... Kendisine İstanbul'a dönmeyip, kendisi oraya gittikten ve icap edenlerle görüştükten sonra, Fethi Bey vasıtasıyla vereceği telgrafın mefadına göre hareket eylemesini söyler.
Talat Paşa'nın avdetinden sonra da Tahsin birkaç gün daha bekler. Nihayet hiçbir işar vuku bulmamış olduğundan İstanbul'a hareket eder.
Beş on gün sonra İstanbul gazetelerinde bir vaka-i müessife okuyorum.

Silahcı Tahsin Bey'in biruh olarak cesedi bir çuval içinde mezarlıkta bulunmuştur. Merhumun Allah taksiratını affetsin...!

Gelelim Cahit Bey'in altın kalemine: Bu zavallı Tahsin alkışlanan jestlerinin, bazılarına pek müessir gelen tarz-ı beyanının bütün kuvvet ve belagatiyle diyordu ki:

Ordu, bütün bu koca kahraman Osmanlı ordusu, bütün bu Viyana surlarına kırmızı sancaklar diken celadetli ecdadımızın hayr-ül halefleri Yunan palikaryalarının kahkaha-i istihzası karşısında muhakkar olmuştu. Bir adi Atina paçavrası dün, bizi, arslan Osmanlı zabitlerini tezyif eden, tahkir eden sütunlarıyla Atina sokaklarında, Pire Rıhtımı'nda ta Girid'imizin, Venizelos hempalarının pençe-i kahrında kalan Hanya'sında, burada bu menba-ı hürriyet olan mukaddes Türk memleketi Selanik'imizin Hürriyet Meydanı'nda kucak kucak tevzi olunuyordu. Kimse, evet kimse, ordunun nasıye-i haysiyetine atılan bu çamur, bu gılzet parçasını görmek bile istemedi. İşte Hüseyin Cahit Bey, o muhterem muharririmiz, o büyük vatanperverimiz bunu derhal gördü mütehassis, mütessir oldu, kalemine sarıldı ve alçak palikaryalara cevap verdi. Ordunun şan ve haysiyetini müdafaa etti. Ona elbette altından bir kalem lazımdır! Bunu da ordu takdim edecektir."

Bilaistisna hazirûn bu hareretli sözleri dinliyordu.

Ben, ordu kumandanı, Erkân-ı Harbiye Reisi vesair ordu ricalinin huzurunda, Yüzbaşı Tahsin Efendi'nin veyahut Silahcı Tahsin Bey'in askeri kulübünün harb oyununa, sanata ait konferans azasına tahsis olan salonda bu hatipliğinden memnun olmadım. Bunu inzibat-ı askeriye, terbiye-i askeriyeye münafi buluyordum ve bir taraftan böyle bir ictimaa ve bu tarz-ı harekete müsaade etmek aczinde kalan ordu kumandanına kızıyordum.

Tahsin Bey'e cevap vermek üzere ayağa kalktım: "Tahsin Efendi, dedim! Yunan gazetelerinde ordumuza tevcih edilmek istenilen hakaretin ne olduğunu henüz bilmediğimi itiraf ederim. Hazirûn meyanında, benim gibi bu hususta henüz gafil kalmış zevatın bulunduğu muhtemel olmamakla beraber, evvela bir defa bu cihetin tenvirini sizden rica ederim!"

Halbuki Tahsin Bey'in bu hususta esaslı bir malumatı yokmuş, başka kimse de sesini çıkarmadı.

Ben devam ettim: "Eğer bir Yunan gazetesi filhakika Osmanlı ordusunu tahkir etmiş ise, bunu, Hüseyin Cahit Bey'in bir makaleyle cevap vermesi kapatamaz. Meseleyi daha ciddi halletmek lazım gelir. İhtimal ki, hükümetimizin bu hususta usul-i dairesinde teşebbüs etmesi lazımdır. Bundan fazla olarak tamamen ordunun teessür ve galeyanını göstermek için ise, bence Cahit Bey'in makalesinini hiçbir hükm-i tesiri yoktur. Fevkaladelik şöyle olur, mesela zat-ı aliniz gibi kahraman bir ordu mensubu, kalkar, Atina'ya gider ve kendi nam ve hesabına ve fakat Osmanlı ordusunun hakaret kabul etmez bir cüzü sıfatıyla o tahkiramiz makaleyi

yazan muharriri ve neşreden gazete müdürünü, hülasa bu hakareti tevcihde amil olanı veya olanları ya düelloya davet eder veyahut bunu kabul ettiremeyeceğini anlarsa, doğrudan doğruya tepeler ve kendisini teslim ederek, Osmanlı ordusunun şeref ve haysiyeti uğrunda her türlü avakibe razı olur. Bence Hüseyin Cahit Bey'e en çok üçüncü ordu namına teşekkürü mutazammın bir telgrafname keşide etmek ve hareket-i vakıasının mucib olduğu bu hararetli ictima vasfında ordu zabitanının hissiyat-ı takdirkâranesini bildirmek kâfidir." Mamafih altın kalem için para toplamaktan sarf-ı nazar etmediler. Ancak netice olarak fi'ilen tatbik edilen bir telgrafname keşidesi oldu zannederim.

Mebruke Hanım'ın İctihadı

Seyfi Beyin refikası Mebruke Hanım diyor ki, -Bütün genç kızlarımız biraz fazla tahsil ve terbiye gördükten sonra validelerini beğenmiyorlar. Onları adi görüyorlar. Ben buna çok kızarım. Bence valideler, kızlarını kendi seviyelerinden fazlaya çıkacak mertebede tahsile devam ettirmemelidirler. Varsınlar cahil kalsınlar...

- Dedim ki, Hanımefendi! Bu pek tabiidir. Yüksek seviyede olan, kendi seviyesinden irfanen dûn olanı beğenmez. Fakat bu hal haddizatında şayan-ı takdir ve teşvik görülmek lazım gelmez mi? Her yeni yetişen kendinden eskisini beğenmeyecek kadar yükselirse, o zaman, ancak o zaman ensal-i atiye yekdiğerinden kademe kademe yüksek seviyede bir silsile-i aliye vücuda getirebilir ki, terakki-i beşerin gayesi de budur. Onun için genç kızlarımızı ve genç erkeklerimizi fikren, ilmen maziye bağlı bırakmak, muayyen bir geri hududunun ilerisine geçmesine mümanaat fikrini tercih etmeyelim ve nazar-ı dikkat ve infialinizi mucip olan bunlar yalnız bizde değil, her millette böyledir. Marcel Prévaurt'un bir kitabından hatırımda kaldı. Muharririn acemi rolü oynadığı bir genç kadına yazdığı ilk mektupta diyor ki, teehhül etmeden evvel, henüz bir genç kız iken, gördüğün tahsil ve terbiye ve iktisap ettiğin seviye-i fikriyeye nazaran artık ebeveyninin sana nasihat ve irae-i tarik edecek seviye-i irfandan dûn olduklarını nazar-ı dikkate alarak benden, bu maksadı temin edecek mektuplar taleb etmiştin. Bu noktayı zikrettikten sonra muharrir mektubuna devam ederek diyor ki, evlendikten sonra artık refik-i hayatının, sana her nokta-i nazardan bir meşale olabileceği mülahazasiyle amcanın mektuplarından istigna ettin. Fakat bu yeni hayatın ilk safhasını yaşadıktan sonra amcana müracaat etmiş olursun. Marcel Prévaurt'nun bu tarzdaki mütalaasından zevcinin de, bu kadını tatmin edemediği anlaşılıyor.

Zemini latifeye çevirmiş olmak için tebdil-i kelam ettim, dedim ki, benim de en çok müteessir olduğum memleketimizde tahsil görmez, yetişen hanım kızlarımız, bizi beğenmiyorlar. Hatta işittiğime göre son zamanlarda, zahiren tebdil-i din eden Alman zabitlerine varanlar da

varmış. Vakıa bu da tabii görülmek lazım. Ben de genç iken mutlaka, Avrupalı bir kızla izdivac edeceğim diyordum. Bizim kızlarımız hatırıma bile gelmiyordu. Onları, tahsil ve terbiyeleri ve itiyad-i ictimaiyeleri itibariyle gayr-ı kabil-i refakat bulurdum. Fakat izdivacta hüsn-i imtizacın kabil-i teessüs ve devam olabilmesi için mevcut olması lazım gelen şartlar tetkik ve tefehhüm edildikten sonra, dini, milliyeti, hüsn-i muhiti terbiyesi, ahlakı, adatı muhtelif iki insanın ittihadlarındaki garabet kadar nazar-ı calib bir şey olmadığı suhuletle anlaşılıyor.

Bu münasabetle, arkadaşım doktor Rasim Ferit Bey mevzuubahis oldu. Doktorun refikası bir Fransızdır. Muharebe münasebetiyle, vaz-ı haml etmek üzere gittiği Paris'te bulunuyor. Vakıa madam Rasim Bey, pek halûk, gayet kıymetli bir kadındır. Fevkalade de güzeldir. Kocasını da çok sever, Rasim Ferit de onun için ağlar... Mebruke Hanım da doktoru tanıyor ve refikası için ağladığını biliyormuş. Birçok sitayişte bulunduk. Hayat-ı izdivaciyeden ve bilhassa Mebruke Hanım'ın amcası ve benim de Sofya arkadaşım olan Cevdet Bey'den, onun sosyete âlemindeki maharetlerinden bahsettiğimiz sırada Madam Cemal Paşa da bizim yanımıza gelmişlerdi. Söze iştirak ile dedi ki: -Cevdet Bey, Sofya'yı altüst etmiş fakat zavallı refikası ne kadar üzüntü çekiyordu.

- Fakat, dedim, Cevdet Bey'in refikasına pek ziyade muhabbeti var.
- Madam Cemal Paşa muhabbeti yok dedi, hürmet ediyor.
- Hayır dedim, hürmet de ediyor, muhabbeti de var.
- Hayır, hayır dedi.

O zaman yine M. Prévaurt'un yazılarından bir cümle hatırıma geldi, söyledim.

- Le mariage est une chose, I'amour est une autre chose, (Evlenme bir şeydir, aşk başka bir şeydir). Bununla demek istiyordum ki, aşk ve garam yoktur demek istiyorsunuz. Halbuki izdivaçta bunun vücudu mutlak değildir.

Bunun üzerine, Madam Cemal Paşa dedi ki;

- Paşa, ben seni evlendirmeyeceğim.
- Ben de zaten bu hususiaki tereddütlerimi halletmeden evlenmek niyetinde değilim. Zaten daha şimdi hanımefendi -Mebruke Hanım- 31 yaşında bir ihtiyardan bahsediyordu. Ben de 36, 37 olduğumdan evlenecek zamanım geçmiş demektir.

Yatağımda uyku daveti

Yatağa girdikten sonra uyku getirsin diye tabl de nui üzerinde küçük elektrik lambasının hafif ziyasının yardımıyla kitap okuyorum...

Yüksek tahsil görmüş, cihanı kendine dar gören genç bir kız, bir mektepte felsefe muallimi olan amcasından "socialisme" hakkında istizahatta bulunuyor. Muallim, genç kızı kütüphanesine götürür, İngilizce ve Almanca bilip bilmediğini soruyor, müspet cevap aldıktan sonra, ona buna dair 10, 15, 20 ve hatta daha ziyade cilt kitap verebilecekti. Fakat, kitap intihabı hususunda müşkilata düçar oluyor. En nihayet profesörün parmakları bir kitabın üzerinde duruyor -İşte diyor, bütün budalalıkların meb'dei budur.

İhtiyar bu ifadesini şöyle tashih ediyor:

- Bu müteaddit budalalıkların başlangıcıdır. Çünkü sivil hamakat bir men'badan cereyan etmez. Genç yaklaşıyor ve şunu okuyor: Karl Marx. "Le capital" ve amcasına

- Bunu bana ariyeten verir misiniz? diyor.

- Hayır, hayır... Biraz sonra ihtiyar şöyle diyor: Socialisme en budalaca bir fikirdir. Individüalisme de böyledir. Çünkü evvela socialisme optimiste'dir. İşte onun (87) safvet-i asliyesi burada! Socialisme zannediyor ki, bir gün dünyada her şeyi en iyi bir surette tanzim edecektir. Ben, ziyade öğrenmek isterdim, socialisme bu ümidi nereden alıyor. Eğer bu dünyada herhangi bir hususun ıslahına işaret gibi, fakat nazar-ı dikkate alınacak bir şey tefrik etsem, bunun herhangi bir devamlı kanun veyahut initiati ve tabi bulunduğunu da ispat etmek icap eder.

Kız bunun üzerine amcasına -O halde siz conservateur'sünüz.

İhtiyar bağırarak - Conservateur mü? Asla! Mütemadi tebeddülata mahkûm olan bu kainatta, bir şeyi muhafaza etmek nasıl mümkün olur? Conservateur'ler o adamlardır ki, nehrin suyunu elleri içinde muhafaza etmek isterler, onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz.

Genç kız - O halde conservateur değilseniz révolutionnair'siniz dedi.

Profesör - Hayır, canım!...

- O halde socialiste.

Profesör şu suretle cevap veriyor:

- Conservateur değilim, çünkü eskimiş ve kırılmış bir âlemi muhafaza edemem. Revolutionnaire değilim. Çünkü hoşuma gitmeyen ve zaten yalnız başına tebeddül eden bu âlemde hiçbir şeyi tebdile muktedir değilim. Socialist değilim tebeddülatı vukuundan evvel görmeye muktedir değilim ve socialisme'in ikinci safdilliği de şudur: Bu cüretkâr kendini müessir zanneder. Üçüncü budalalığı socialisme projelerini intizamsızlığa takdim eder ve tesadüfe intizam vereceğini iddia eder. Hiçbir adam olamaz ki, bir tesire malik olsun. Ve bazı kimselerin tesirleri daima tasavvur ettiklerinden başka türlü şekil alır.

Maziye bağlı kimseler vardır. (néant-nan) hava muhafazakârları. İstikbale merbut kimseler

vardır: Hava peygamberleri, zaman-ı halde yaşayan tebdil-i şekil etmiş maduniyet kalıyor (Hiç) (89).
Bunun üzerine genç kız diyor ki -Siz hiçbir şeye inanmıyorsunuz! Ha evet, inanıyorsunuz, hiçe! Lakin, hiçe inanmak, katiyen hiçbir şeye inanmamanın aynı değil midir?
İhtiyar, sakinane başını sallıyor ve "Hayır, hayır" diye mırıldanıyordu.
Kız - Niçin "hayır, hayır..." diyorsunuz?
İhtiyar, puf! dedi, adem-i emniyet ve kat'iyet içinde!..
Kız - Bana öyle geliyor ki siz bu adem-i kat'iyet içinde pekâlâ "evet evet..." dahi diyebileceksiniz...
.....
Bugün, ilk Almanca dersi alınmıştır. Birinci Almanca muallimesiyle anlaşamadıktan sonra, ikincisi bulundu. Bu sahib-i vukuf gibi görünüyor.
8 Temmuz 1918 Pazartesi

Her günkü gibi doktorun programı takip olundu. Fazla olarak saat 3'ten sonra da Emin Bey'le beraber bütün tertibat ve devairini gezdik. Saat 5'ten sonra araba ile Kayzerpark'a gittik. Sonra ..... Bugün akşam taamını Pupp'da yaptım.
Bugün şâyân-ı zabt ve tetkik, âtîdeki mesail var, fakat vaktim olmadığı için yalnız not etmekle iktifa ediyorum:
1- Cemal Paşa'nın mevkii, takip ettiği tarz-ı hayatı için menba-ı servet.
2- Talat Paşa'nın Cemal Paşa'ya muamele-i bâridânesi! Sebebi ne olabilir?
3- Enver Paşa bana karşı ne politika takip ediyor. Buna karşı ne karar vermeliyim?
4- Yeni padişah ne gibi vaziyetler alabilir?

9 Temmuz 1918 Salı

Ramazan Bayramı'nın birinci günü

İlk defa olarak Karlsbad'ın Furtnu Bad denilen mahallinde banyo yaptım. Saat 10'dan saat 12.30'a kadar muallim ile birlikte büyük bir araba tenezzühü yaptık. Aieh'de bir çini fabrikasını ziyaret ettik. Beraber yemek yedik. Sonra evde uyudum; saat 4'de üzerimde hissettiğim ağırlığın izalesi için bir banyo aldım. Onu müteakip bayram tebrikine gelen Cemal ve Hüsnü Beylerle görüştük!
1- Devlet-i Osmaniye nasıl bir siyâsât takip etmelidir.

2- Türklük mefkûresi.
3- Arabistan, Türkistan hakkında vesair milletler hakkında takip olunacak nokat-i nazar ne olmalıdır?
4- Ricâl-i devletimizin memleket hakkındaki vukufları. (Cavit Bey)
5- Aşârın cibayeti usulleri, emanet, ihale, maktûiyet (Mısırda...)
6- İsmail Hakkı Paşa meselesi.
7- Cemal Paşa meselesi.

10 Temmuz 1918 Çarşamba, 11 Temmuz Perşembe

Bu iki günün suret-i güzerânını yazmayacağım. Birçok hatıratım gibi bunların da nisyana karışmasında ne beis var. Yalnız şu kadar diyelim ki, insanlar hakikati daima gizlerler.

12 Temmuz 1918 Cuma

Sabahleyin saat 9.20'de ancak kalkabildim. Bugün su içmek, hamam almak hususlarında program altüst oldu. Akşam üzeri yalnız yürüyerek birkaç saat tenezzühden sonra Vaisshaupt lokantasında yemek yedim. Eve avdet ederken ev sahibesini ve kızını gördüm. Yarın gece Courfaus'daki Corcert'e davet ettiler. Evde soyundum, çalışacaktım. Bir Fransız madamının bir mösyö ile beraber geldiğini kapıcı haber verdi. Salona kabul ettirdim. Tekrar giyindikten sonra yanlarına çıktım. Bu kadın iki gün evvel Almanca muallimesinin takdim ettiği İsviçreli bir âmâ idi. Fransızca dersi veriyordu. Genç güzel bir kadın, gözleri tatlı bir mavilikte âmâ olduğu fark edilmiyor. Malumatlı. Alman, İngiliz, Fransız milletlerinin ıslahiyat ve terekkiyatı hakkında birçok müdâvele-i efkâr etti. En nihayet kendisinden Fransız lisanında istifade etmek istediğimi söyledim. Haftalığı 100 Krona uzlaştık. Yarın saat 11.30 Haus York'ta Sıblassberg. Bu madamın evine gideecğim. Beni bu âmâ kadından Fransızca ders elmaya sevkeden âmil nedir? Okuyamaz, yazamaz, yazılan şeyi görüp tashih edemez... O halde bu nasıl bir muallime olabilir.
Bu kadın, gayet güzel bir aksanla ve Almanca görüşüyor...
13 Temmuz Cumartesi, 14 Temmuz Pazar günlerindeki yazılar tamamen Fransızca yazılmıştır. Onlardan şu bölümleri Türkçe olarak okuyalım:

13 Temmuz 1918

Sabah saat 8'de uyandım. 20 dakika arayla içmek zorunda olduğum ..... suyunun birinci ve ikinci bardağı arasındaki 20 dakikalık zaman içinde Şevki beni tıraş etti, banyomu yaptım. Bütün tuvaletim bittikten sonra büroya geçerek Fransızca bir kitaptan biraz okudum ve Almanca dersini çalıştım. Bugün, kendisinden Fransızca dersi alacağım Madam Heiniche'ye gitmem gerekiyordu. 11.30 ders için kararlaştırılmış zamandı. Tam o saatte orada olmak için evden 11'de çıktım. Ağır bir yürüyüşle, bir çeyrekte Madam Heiniche'nin mağazasına vardım; mağazadan bir çocuk beni evin 3. katında bulunan daireye götürdü.
Çocuk: "Burası beyefendi" demekle yetinerek giriş kapısının önünde benden ayrıldı.
Madam Heiniche beni dairesinin salonunda bekliyordu. Beni nezaketle kabul ederek pencerenin yanına konmuş olan koltuğa oturmaya davet etti. O da önünde yuvarlık bir masanın bulunduğu divanda yerini aldı. Ben, üç katın merdivenlerini çıkarken yorulduğum için nefes nefese olmaktan kendimi alamıyordum. Görmemesine rağmen soluk almam dikkatini çekmişti: Sayın General, bu zahmetli merdivenler sizi yordu değil mi? Ve aniden konuşma mevzuunu değiştirerek:
- Yanılmıyorsam beyefendi henüz evli değil! Acaba bir Avrupalı kadınla mı yoksa sizin milletinizden bir kadınla mı evlenmek isterdiniz?
- Fark etmez diye cevap verdim.
Hakikatte düşüncem evlenirsem bir Türk kadınını tercih edeceğim yolundaydı. Fakat gücenebileceği uzun bir muhavereye girmemek için evlenme mevzuundaki konuşmayı kesmeyi tercih ettim.
Askerlik hayatım hakkında bana sualler sordu; kendisine askerlik hayatımı kısaca anlattım.
Balzac'ın eseri olan "la Peau de chagrin"i getirmiştim, telaffuzumu düzeltmesi ve bilmediğim kelimeleri izah etmesi için birkaç sayfa okumak istedim.
O konuşmaya devamı tercih ederken, kendisine bu Fransızca dersinden ne beklediğimi izah ettim.
- Beyefendi düzelteceğiniz hiçbir şey yok, Fransızcayı güzel telaffuz ediyorsunuz ve bilmediğiniz kelimeler için de lugate bakınız, acaba lugatiniz var mı?
- Öyleyse Madam? diye sordum.
Bu soruya kulak vermedi ve devam etti:
Bir saatlik bir konuşmadan sonra Madam Heiniche'den ayrıldım. Ertesi gün, öğleden önce saat 11'de bana gelecekti.
Vaisshaupt'da yemek yedikten sonra Pupp ve Muhlbrün arasında dolaşıyordum.

Pazar 14 Temmuz 1918

Elbogen'e bir gezinti

14 Temmuz 1918 Pazar saat 4.50'de evde Matmazel Brandner'i bekliyordum. Dün Karlsbad'ın güneybatısında 15 kilometre uzaklıkta bulunan ve eski şatosuyla tanınan Elbongen'e otomobille gitmeye karar vermiştik.

Otomobil dün ısmarlanmıştı. Karlsbad şehrinden kalabalığın içinden geçerken saat 5'di. Otomobil Eger Nehri kıyısındaki yolu takip ediyordu. Donitz'i, Tich'i arkamızda bıraktık, Hans Heiling restoranına yaklaşıyorduk, Matmazel Brandner Türk ordusuna alaka duyar gibi görünüyordu. Bana ordularımızın sayısı ve mevcutları hakkında sual sormuştu.

Cevaplarımda yeterince kuvvetli ordularımız bulunduğunu izah ettim.

- Bu beni çok şaşırtıyor! dedi. Türkiye 1911'den beri hiç durmadan harp ediyor. Bir harpten sonra diğeri onu takip etti değil mi? Türk-İtalyan harbi, Balkan harbi ve sonra da 4 yıldır süren bu Umumi Harp. Türkiye'nin her türlü kaynağının, özellikle ordunun hemen hemen tükenmiş olduğu düşünülebilir! Harp sahalarında öldürmek için bu kadar insanı nerede buluyorsunuz?

O zaman kendisine dedim ki: - Öyleyse bana müsaade edin de size izah edeyim:

Türk-İtalyan harbi sırasında Türkiye kendi kuvvetlerini kullanamadı. Biliyorsunuz ki İtalyanlar harp ilan etmeden bizi yakaladılar. Deniz yolunu kestiler. Osmanlı Afrikası, ordusuz, İtalyan kuşatmasına bırakıldı. İtalyanlar, hiç maniasız, Trablusgarb'ı, Bingazi'yi, Derne'yi ve Akdeniz kıyısı şehirlerini işgal ettiler. Şayet İtalyan silahlı kuvvetleri bir sene boyunca, baştan barışa kadar dövüştülerse onları döven düzenli ordu değildi, hayır matmazel bunlar sadece çöl göçmenlerinin başındaki birkaç Türk kumandanıydı.

Bizzat ben oradaydım ve Cyrénaique Derne kuvvetlerine kumanda ediyordum. Görüyorsunuz ki, Matmazel, bu harpte Türk ordusuna hiç dokunulmamıştır.

Balkan harbi ise Türk ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu! Fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil, bu Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz kumanda heyetinin geri çekilmesiydi.

Balkan kuvvetleri bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye hâkim olan şahısların bilgisizliğine borçludur.

Denilebilir ki bu harb de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı.

Büyük ve hakiki Türk ordusu teşekkül ettirilememişti. Öyle zamanlar olmuştur ki, milleti orduya çağırmak yerine birlikler terhis edilmiştir. Bütün iktidarı ellerinde tutan birkaç şahsın

bilgisizliği cesaretle müdafaa edilebilecek kabiliyetteyken ve kabiliyette olan bir orduyu kullanamadan, memleketin en kıymetli kısmını düşmana ikram etti. Bugünkü harp çıkmadan önce, Türkiye'nin yeniden eski durumuna gelmesi için, sadece bir sene bulunduğu bir hakikattir. Böyle kısa bir zamanda büyük bir şey yapılamayacağı aşikârdır. Fakat her şeyden kuvvetli olan zaman, gençliği eskinin yerine geçirmek için, olay olarak, uygun zamanı sağlamıştı.

Genç bir zabit olan Enver, Avrupa Türkiyesi'nin kaybının bir neticesi olan donuk dönemden faydalanarak, Harbiye Nazırı olarak Osmanlı ordusunun başına geçti. Orduya ilk ve en büyük hizmeti, orduyu o eski kumaş parçalarından kurtarması olmuştur.

Aklın eline geçtikten sonra, ordu öylesine çabuk çehresini değiştirdi ki, Çanakkale'de İngilizleri yenerek, Galiçya'da Avusturyalılara yardım ederek, Makedonya ve Romanya'da müttefiki ordularla muzafferane işbirliğinde bulunarak, kıymetini çabucak göstermede gecikmedi.

Kısacası matmazel, eğer Türkler bu umumi harbe girmemiş olsalardı, müttefiklerin lehinde görünen bugünkü askeri durum tam tersini gösterirdi diye iddiada bulunmakta bir mahzur görmüyorum.

Türklerin Çanakkale'deki zaferlerini gördükten sonradır ki, Bulgaristan Türk dostlarıyla beraber harbe girmek lüzumuna inanmıştır.

Eğer Hindenburg Türk ordusunun yardımıyla Galiçya dağlarında ilerleyen Rus hücumlarını geri çevirmeseydi, Hindenburg, Hindenburg olamazdı.

Eğer Kafkasya'da, Mezopotamya'da, Palestin'de nihayet bütün Türkiye hudutlarında, Türk ordusu önündeki Rus, İngiliz ve Fransız kitlelerini tutmamış olsaydı ve eğer Türkiye memleketinin bazı kısımlarını feda etmeseydi, Alman ordusunun bugünkü gibi dayanabilmesine inanılır mıydı? Matmazel, hayır! Bu hakikatın Türklerin büyük bir kısmı tarafından bile bilinmemesi ne kadar esef vericidir!

"15 Pazartesi, 16 Salı, 17 Çarşamba, 18 Perşembe,
19 Cuma, 20 Cumartesi"

6 günlük sergüzeşti günü gününe yazmak müyesser olmadı.

Bugünler zarfında Almanca dersine hitam verildi. Madam Corbétie ile tanıştık. Vermer de beraber olmak üzere ilk gece Imperial'de yemek yedik.

.....

Imperial'de Cavit Bey ve Pertev Paşa ile görüştüm. Madam Cemal Paşa'ya bir ziyaret... 20'de

Emin Bey gitti. Kâzım Emin Bey ile mülakat.
İstanbul'a gitmek fikri uyandı.

21 Pazar, Temmuz 1918

Sabahleyin saat 8'de uyandım. Bir kadeh su içtim. Evde hamam aldım. Çamur banyosu çok yorgunluk verdiği için, doktorun fikrine müracaat etmeksizin, ondan sarfınazar ettim. Saat 11'e kadar kahvaltı ve tuvaletle vakit geçirdim.
.....
Saat 7.30'da Kâzım Emin Bey ve refikasını bekliyorum. Kendilerini bu gece Pupp'da yemeğe davet ettim.

22 Pazartesi 1918

Saat 10'da Berlin garına gittim. Madam Cemal Paşa'yı teşyi' için.
.....
Hanımefendi, Hüseyin Cahit Bey'le birlikte geldi. Hüseyin Cahit Bey pek ciddi ve nevama yabancı bir tavır gösteriyordu. Trenin hazırlanmasına intizar olunduğu sırada müşârünileyh, Almanlar taarruzu berbat ettiler, dedi. - Tabii dedim, Trop de Zel!.. Ben bu taarruzun tevkif olunacağını pekâlâ tahmin ediyordum, fakat ric'ati zannetmiyordum.
Tren geldi. Hanımefendiyi teşyi'den sonra gardan Hüseyin Cahit Bey'le beraber çıktık. Bana buyurun dedi; mükellef bir otomobil bekliyordu. Benim arabam var dedim. Beraber gitmek arzusunu izhar etti. Neferimi araba ile gönderdim. Ben otomobile bindim. Bu otomobil Prens Burhanettin Efendi'nin imiş. Otomobilde şunlar görüşüldü.
Külman, harb-i umuminin vesait-i askeriye ile halli zamanı geçmiştir. Siyaset işe karışmalıdır, dediği için çekilmeye mecbur edildi. Askerler ordunun hall-i mesele edebileceği iddiasını fiilen izhar için, bu son taarruzu yaptılar. Fakat bununla kendi kendilerini nakz etmiş oldular. Bundan sonra taarruzi hareketten ziyade, esbâb-ı müdafaaya ehemmiyet vermek Almanlar için daha mühim görülüyor. Amerika'dan bir milyon askerin iki ay evvel Paris'e muvasalatını ve bir milyonun hall-i nakilde olduğunu ve daha bir milyonun hazırlandığını işitmiştik. Almanların bu son devredeki parsiyel muvaffakiyetleri bence inisiyatifi muhasımlarına bırakmamış olmalarından neşet ediyordu. Bütün cephede büyük bir fâikiyete malik olmadıkları halde bir küçük kısım üzerinde -ki hasmın bilmediği- pek fâik kuvvet toplamak suretiyle ve seri hareket ederek düşmanı şaşırtıyordu. İnisiyatifin İngiliz ve Fransızların eline

geçmesinden korkarım. O zaman mesele berakis olur.
Avusturyalıların bundan sonra birşey yapacaklarını zannetmiyorum, Zaten bu son taarruzu da yapmaları hata idi. İhtimal ki, Almanların zoruyla yapmışlardır.
.....
Rusların yeniden canlanmaları ve İngilizlerle beraber olmaları bence ihtimalden baid değildir.
Bulgarların da siyaseti cay-i dikkattir.
Avusturya'nın ahval-i dahiliyesi, İttifak partisinin askeri mukavemetini kesredebilecek mahiyet alabilir.
- Rahmi Bey Nâfıa Nezaretini kabul etmemiş.
Filhakika, muharebe münasebetiyle umûr-ı nâfıaya ait bir şey yapmak mümkün değildir. İhtimal Rahmi Bey bu ciheti düşünerek bu bâbtaki teklifi reddetmiş olur.
- Ben, Rahmi Beyin herhalde, Heyet-i Vükelâya dahil olmasını münasip tasavvur ediyordum.
Gerçi umûr-i nâfıa itibarıyla şimdilik âtiye ait planlar hazırlamaktan başka bir şey yapılamaz. Fakat Heyet-i Vükelâda bulunmak suretiyle kabinenin memleketin heyet-i umumiyesi üzerindeki hakk-ı nazarı itibarıyla nâfi olabilirdi. O, Canpoladlar gibi zeki ve metin zevat kabineyi keyfi hareketten men ederdi.
İzzet Paşa hazretlerinin seryaver tayinini ben manidar buluyordum. Çünkü müşârünileyh yaver olamazdı. O halde bu nam tahtında adeta Padişah'ın askeri müşaviri, Erkân-ı Harbiye Reisi bir vaziyet almış oluyor. Kendisinin efkârından istifade olunur. Herhalde avantürcülüğü sevenlerden değildir.
Mühlbrun köprüsünde, Hüseyin Cahit Bey otomobilde beni yalnız bıraktı. O, orada refikasını aramak üzere indi. Otomobil beni ikametgâhıma bıraktı.
.....
Bu gece 27 Temmuz Pazar, Viyana'ya avdete karar verdim.
.....

27 Temmuz 1918 Cumartesi

Sabah saat 8.30'da istasyona geldim. Trenin zaman-ı hareketinden 1.30 saat evvel. Çünkü, kapıcı henüz bilet almaya, icab eden muameleyi tanzime muvaffak olamamıştı.
Tren tam saat 10'da hareket etti. Yalnız bir kompartımanda bulunuyordum. Büyük bir yorgunluk hissediyordum. Saat bire kadar kitap okudum. Sonra yemek yedim ve yattım, saat 4'e kadar uyudum. Ondan sonra Viyana'ya muvasalata kadar kitap okudum. Saat 8.30'da vasıl olundu. Otel Bristole verilen telgrafta bir otomobil göndermesi bildirilmişti. İstasyonda buna

tesadüf etmedik. İki araba tuttum, birine eşyalar ve Şevki, birine de ben bindim ve otele geldik. Otele muvasalatımda otomobilin gönderildiğini söylediler; fakat ben bulamadım ve istifade edemedim... -Otelin kapısında tesadüf ettiğim, Cemal Paşa'nın biraderi mülâzim Kemal Bey'le çıktık. Benim hiç iştahım yoktu, yalnız romla karışık bir çay içtim ve Kemal Bey gittikten sonra bir hamam alarak yattım.
Fransa inkılâb-ı kebirinin büyük generallerinden:
Desaix, Lecourbe, Moreau, Gauvian-saint Cyr'in tercüme-i halleri idi. Bütün bu muktedir generaller Napolyon'un mucib-i kin ve hasedi olmuşlardı.
Karlsbad'da geçen günlerimin hatıratını tamamen ve olduğu gibi bu defterlere tevdi edemedim. Bunun iki sebebi var, birincisi lüzumu kadar yazı yazmak için vakte malik olamadım; ikincisi her düşündüğümü, her yaptığımı yani bütün esrar-ı fikriye ve hayatiyemi bu defterlere nasıl emniyet edebilirdim. Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde mahvetmeyecekmiyim. Şimdiye kadar hep öyle olduğu içindir ki, mazbut bir hatıra ve mecmuam yoktur. Âtîde sükûnetli ve tamamen bîtaraf bir vaziyette ve bir köşede kendi âlemimde yaşamaya muvaffak olursam, ihtimal o zaman hatırat-ı hayatımı yazmak benim için bir meşgale olacaktır, çünkü hayatımın her safhasını bütün teferruatıyla dimağımda mazbut bulundurabiliyorum, yalnız tarih, gün, isim hatırımda kalmıyor, bunları da ihtimal başka bir vasıta ile tanzim ederim.
- Karlsbad'da, ettiğim istifade me'mûl edilen derecede değildir. Rahatsızlıklarımın asârı henüz mevcuttur.
***

Viyana 28 Temmuz 1918 Pazar

Saat 7.30'da uyandım. Üzerimde adeta rahatsızlık derecesinde bir kırgınlık var. Kendimi üşütmüşüm gibi öksürüyorum. Yataktan çıkmadan evvel bir çay istedim. Sakarin getirmişlerdi. Şeker için Şevki'yi uyandırttım.
Çayı içtikten sonra tıraş ve tuvaletle 8.30'a kadar vakit geçti. Ondan sonra salona geçtim. Karlsbad'da geçen günlerimin hatıratını beşinci defterin nihayetlerinde kapadım. Şimdi, Viyana'da geçecek bu birkaç günlük hatırat için yeni bir defter, bu defteri açıyorum.
Viyana'da otel Bristol'de geçen dün gece yeni aldığım Fransızca kitaplardan birine başlamak istedim. Hemen hepsinin başından birkaç sayfa okudum, fakat devam için hiçbiri üzerinde karar veremedim. Le Baron de Batz'ın "Vers I'echafand", Francois chal Raux'un "Les origine de l'eğpedition d'Egypte", J. Patouillet'nin "Ostrovski" hakkındaki kitabı. Hep gözden

geçirdim.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad anılarını 1930-1933'teki şu sözleriyle bitirmek istiyorum.

"Muvaffakiyetlerde gururu yenmek, felaketlerde ümitsizliğe mukavemet etmek lazımdır."
"Bir insan hayatında büyük bir muvaffakiyet kazanabilir, fakat yalnız onunla övünerek kalmak isterse, o muvaffakiyet de unutulmaya mahkûmdur. Onun için çalışmak ve daima muvaffakiyet aramak, herkes için esas olmalıdır."
"Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir icabı olacaktır. Müsterih olunuz."
"İnkılap hareketlerinde dikkat edilecek nokta, insan cemiyetlerinin emellerini, fikirlerini teşhis ettikten sonra, onlara yenilikleri kabul ettirebilmektir."
"Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak lazımdır."
***

IV- GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN MESLEK HAYATINA AİT TARİHLEMELER (1881-1918)

1881: Mustafa Kemal'in Selanik'te doğumu.
1893: Mustafa'nın Selanik Askeri Rüştiyesi'ne yazılması ve öğretmeni Mustafa Efendi'nin kendisine "Kemal" adını takması.
1895: Mustafa Kemal'in Selanik Askeri Rüştiyesi'ni bitirerek Manastır Askeri İdadisi'ne girmesi.
13 Mart 1899: Mustafa Kemal'in Manastır Askeri İdadisi'ni bitirerek İstanbul'da Harp Okulu piyade sınıfına yazılması. Yaka numarası 1283.
1902: Mustafa Kemal'in Harp Okulu'nu bitirerek İstanbul Harp Akademisi sınıflarına geçmesi.
11 Ocak 1905: Mustafa Kemal'in kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'nden mezun olması.
5 Şubat 1905: Suriye'deki V. Ordu merkezi olan Şam'a tayini.
Ekim 1906: Mustafa Kemal'in bazı arkadaşlarıyla birlikte Şam'da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurması.

20 Haziran 1907: Mustafa Kemal'in rütbesinin kolağası rütbesine (kıdemli yüzbaşı) yükseltilmesi.
16 Eylül 1907: Mustafa Kemal'in Selanik'teki III. Ordu kurmaylığına atanması.
22 Haziran 1908-13 Ocak 1909: Mustafa Kemal'in Rumeli Doğu demiryolları askeri komiserliğine atanması. Yıl sonunda Libya'ya görevli olarak gitmesi.
13 Ocak 1909-4 Kasım 1909: Mustafa Kemal'in Selanik'te II. Redif Fırkası'nın kurmay başkanı olması.
13 Nisan 1909: Mustafa Kemal'in 31 Mayıs ayaklanması üzerine Hareket Ordusu Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a gelişi.
6 Eylül 1909-1 Kasım 1910: Mustafa Kemal'in Selanik'te III. Ordu Piyade Subay Talimgâhı Komutanı olması. (Aynı yıl içinde kolağası rütbesiyle 38. Piyade Alayı komutanı olmuştur).
Ekim 1910: Mahmut Şevket Paşa'nın Kurmay Başkanı olarak Arnavutluk hareketlerinde bulunması. Aynı yıl Fransa'daki Picardie manevralarına katılması.
27 Eylül 1911-18 Aralık 1911: Mustafa Kemal'in İstanbul'a genelkurmaya nakledilmesi ve Libya Tümeni kurmaylığına atanması.
15 Ekim 1911: Tanin gazetesi muhabiri Şerif adıyla Libya'ya savaşa katılmaya gitmesi. Ethem Paşa kuvvetlerinin Kurmay Başkanı olarak Trablusgarp savaşına katıldı.
27 Kasım 1911: Mustafa Kemal'in binbaşılığa yükseltilmesi.
18 Aralık 1911-11 Mart 1912: Mustafa Kemal Bingazi-Derne-Tobruk bölgelerinde. (Trablus'a önceki gidişi: Aralık 1908-Ocak 1909).
9 Ocak 1912: Mustafa Kemal'in Trablusgarp'ta Tobruk taarruzunu başarıyla idare etmesi.
11 Mart 1912-24 Ekim 1912: Derne Komutanlığı'na atanması. (Önce Derne Doğu bölgesi komutanı idi.)
25 Kasım 1912: Mustafa Kemal'in Bahr-ı Sefid Boğazı (Çanakkale) Kuva-yı Mürettebesi Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne atanması.
27 Ekim 1913-20 Ocak 1915: Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliterliği'ne tayin edilmesi. Çetine, Belgrad ataşeliklerine de bakmakla görevlendirildi.
1 Mart 1914: Mustafa Kemal'in yarbaylığa yükseltilmesi.
2 Şubat 1915: Mustafa Kemal'in Tekirdağ'da 19. tümeni kurmaya başlaması.
(25 Şubat 1915'te tümen kuruluşunu tamamlayarak Maydos'a gelmiştir).
25 Nisan 1915: İtilaf devletlerinin Arıburnu'na asker çıkarmaları üzerine Mustafa Kemal'in tümeniyle düşmanı önleyerek durdurması.
1 Haziran 1915: Mustafa Kemal'in albaylığa yükseltilmesi.
6-7 Ağustos 1915: Mustafa Kemal'in birinci Anafartalar Savaşı'nı kazanması.

8-9 Ağustos 1915: Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubu Komutanlığı'na atanması.
10 Ağustos 1915: Anafartalar cephesinde taarruz ederek düşmanı geri atması ve savaşı kazanması.
14 Ocak 1916: Mustafa Kemal'in Edirne'de XVI. Kolordu Komutanlığı'na atanması.
1 Nisan 1916: Mustafa Kemal'in Doğu cephesinde mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltilmesi.
6-7 Ağustos 1916: Mustafa Kemal'in Bitlis ve Muş'u düşman elinden geri alması.
5 Mart 1917: Mustafa Kemal'in II. Ordu Komutanlığı'na vekil olarak atanması.
18 Mart 1917: Mustafa Kemal'in II. Ordu Komutanlığına asil olarak atanması.
5 Temmuz 1917: Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığı'na atanması.
20 Eylül 1917: Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanı sıfatıyla memleketin ve ordunun durmunu açıklayan tarihi raporunu yazması.
Ekim 1917: Mustafa Kemal'in VII. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılarak İstanbul'a dönmesi.
11 Ekim 1917: Atandığı II. Ordu Komutanlığı'na gitmemesi üzerine bir ay izinli ve bitiminde üç ay hastalık izninde sayılması.
15 Aralık 1917: Mustafa Kemal'in veliaht Vahdettin'le birlikte Almanya'ya gitmesi.
5 Ocak 1918: Almanya'dan dönmesi.
30 Haziran-28 Temmuz 1918: Tedavi için Viyana Karlsbad'a gitmesi.
7 Ağustos 1918: Mustafa Kemal'in Filistin'de bulunan VII. Ordu Komutanlığı'na ikinci defa atanması.
23 Ekim 1918: İngiliz kuvvetleri Arapların da yardımı ile yeniden taarruza geçti. Mustafa Kemal Halep içinde sokak savaşı yapmak zorunda kaldı.
26 Ekim 1918: Mustafa Kemal'in komuta ettiği VII. Ordu birlikleri tarafından düşman taarruzunun Halep'in kuzeyinde bugünkü sınırlarımız üzerinde durdurulması.
30 Ekim 1918: Mondros Mütarekesi'nin imzası.
31 Ekim 1918-7 Kasım 1918: Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olması ve Adana'ya gitmesi.
3 Kasım 1918: İngilizlerin Musul'u işgali.
7 Kasım 1918: Yıldırım Orduları Grubu ile VII. Ordu Karargâhı'nın kaldırılması üzerine Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti emrine alınması.
13 Kasım 1918: Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları Grubu komutanlığının lağvı üzerine İstanbul'a gelmesi.
15 Kasım ve 20 Aralık 1918: Mustafa Kemal'in Padişah Vahdettin ile görüşmesi.
30 Nisan 1919: Mustafa Kemal'in IX. Ordu müfettişliğine atanması.
16 Mayıs 1919: Mustafa Kemal'in 14 kişilik heyeti ile Samsun'a gitmek üzere Bandırma

vapuru ile İstanbul'dan hareketi.
19 Mayıs 1919: Heyetin Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkışı.
22 Mayıs 1919: Samsun'dan İstanbul hükümetine Mustafa Kemal imzasıyla gönderilen raporda "Millet birlik olup hâkimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef adığının" yazılması.

V- GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'E VERİLEN NİŞAN, MADALYA VE TAKDİRNAMELER

Beşinci Rütbe'den Mecidi Nişanı (1906)
Dördüncü Rütbe'den Osmani Nişanı (1913)
Lejyon Donör Nişanı (1914, Fransa tarafından)
Sen Aleksandr Nişanı'nın Komandör Rütbesi (Bulgaristan tarafından)
Harp Madalyası (1915)
Gümüş Muharebe Liyakat Madalyası (1915)
Altın Muharebe Liyakat Madalyası (1916)
Üçüncü Rütbe'den Osmani Nişanı (1916)
Birinci ve İkinci Rütbe'den Demir Salip nişanları (1916)
İkinci Rütbe'den Mecidi Nişanı (1916)
Üçüncü Rütbe'den Muharebe Liyakat Madalyası ve İkinci Rütbe'den Harp Alametli Askeri Liyakat Madaylası (1916, Avusturya-Macaristan tarafından)
İkinci Rütbe'den Osmani Nişanı (1917)
Altın Muharebe İmtiyaz Madalyası
Birinci Rütbe'den Kılıçlı Mecidi Nişanı (1917)
Birinci Rütbe'den Kron dö Prus Nişanı (1918, Alman İmparatoru tarafından)
Yeşil ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası (21 Kasım 1923)
Kıdem zamları ve takdirnameler (*).